

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZLERİ
(1980-2017)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye UZUN

MAYIS 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZLERİ
(1980-2017)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye UZUN

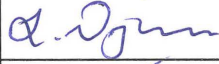

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER

MAYIS 2018

TRABZON

ONAY

Sümeyye UZUN tarafından hazırlanan “Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri: Zaman Serisi Analizleri (1980-2017)” adlı bu Çalışma 21.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sümeyye UZUN
29.05.2018

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sürecince yardım ve desteklerini esirgemeyen sayın hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Okul hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Hüsnü Uzun'a, annem Emine Uzun'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen arkadaşım ve meslektaşım Nahide Bayoğlu'na ve manevi desteğiyle bana güç veren sevgili dostum Merve Türkyılmaz'a teşekkür ederim.

Mayıs, 2018

Sümeyye UZUN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖDEMELER DENGESİ ÖZELLİKLERİ VE CARİ AÇIK	3-14
1.1. Ödemeler Dengesi	3
1.1.1. Cari İşlemler Hesabı	5
1.1.1.1. Dış Ticaret Dengesi	5
1.1.1.2. Hizmetler Dengesi	6
1.1.1.3. Birincil Gelir Dengesi.....	7
1.1.1.4. Tek Yanlı Transferler	7
1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı.....	7
1.1.3. Rezerv Varlıklar.....	8
1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	9
1.2. Cari Açık Kavramı.....	10
1.2.1. Esneklikler Yaklaşımı	11
1.2.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı	11
1.2.3. Parasalcı Yaklaşım.....	12
1.2.4. Mundell-Fleming Modeli.....	12
1.2.5. Dönemler Arası Yaklaşım.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ VE GELİŞİMİ	15-40
2.1. Cari Açığın Nedenleri.....	15
2.1.1. Dış Ticaret Açıkları.....	15
2.1.2. Tasarruf Yetersizliği	18
2.1.3. Bütçe Açıkları	21
2.1.4. Ekonomik Büyüme	22
2.1.5. Reel Döviz Kuru	24
2.2. Türkiye’de Cari Açığın Gelişimi	26
2.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Ekonominin Genel Görünümü	26
2.2.2. 1980 – 1989 Dönemi.....	28
2.2.3. 1990-2001 Dönemi	30
2.2.4. 2002 Sonrası Dönem.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI	41-59
3.1. Türkiye İçin Yapılan Ampirik Çalışmalar	41
3.1.1. Aylık ve Üçer Aylık Verileri Kullanan Ampirik Çalışmalar	41
3.1.2. Yıllık Verileri Kullanan Çalışmalar	48
3.2. Diğer Ülkeler İçin Yapılan Ampirik Çalışmalar.....	51
3.2.1. Zaman Serisi Çalışmaları	51
3.2.2. Panel Veri Analizi Çalışmaları	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	60-71
4.1. Çalışmanın Amacı	60
4.2. Veri Seti ve Değişkenler	60
4.3. Ampirik Bulgular	61
4.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları.....	61
4.3.2. Durağanlık Sınaması Sonuçları.....	62
4.3.3. Regresyon Analizi Sonuçları	65
4.3.3.1. Modelin En Küçük Kareler Yöntemi İle Tahmini	66
4.3.3.2. Otokorelasyon ve Heteroskedasitenin Düzeltilmesi	68
4.3.4. Nedensellik Analizi Sonuçları	70

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	72
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	75
EKLER.....	84
ÖZGEÇMİŞ.....	87

ÖZET

Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra cari açıklarda yaşanan artışlar, yıllar içinde kronik hale gelmiştir. Cari açıklarda yaşanan artışların özellikle gelişmekte olan ülkeler için kriz işareti olarak algılanması, cari açıkları ekonomide en fazla tartışılan makroekonomik konulardan biri yapmaktadır. Bu durum, cari açıkların nedenlerinin belirlenmesini ve cari açığa yönelik alınacak önlemleri oldukça önemli hale getirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye ekonomisinde cari açığa neden olabilecek başlıca faktörler ele alınmıştır.

Çalışmada, 1980-2017 yılları arasında Türkiye'de cari açığın nedenlerine yönelik regresyon analizi ve nedensellik testleri yapılmıştır. Regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, ham petrol fiyatları dışındaki bütün değişkenler cari açık üzerinde istatistiki açıdan anlamlı ve teorik beklentilere uygun etkilere sahiptir. Örneğin, Türkiye'nin cari açığında bir önceki dönem cari açığının büyüklüğü, büyüme oranı, kamu kesimi borçlanma gereği, reel döviz kuru ve tasarruf açığı pozitif etkilere sahipken; sadece kriz değişkeni cari açık üzerinde negatif etkilere sahiptir. Diğer taraftan, nedensellik testi sonuçları ise ekonomik büyüme ve reel kurdan cari açığa doğru bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği, ham petrol fiyatları ve tasarruf açıkları ile cari açık arasında ise bir nedensellik tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Regresyon, Nedensellik

ABSTRACT

After 1980, in Turkish Economy raises of current account deficits have become chronic in years. Being perceived of that raises of current account deficits especially for developing countries as a sign of crisis makes the current account deficits one of the most debated macroeconomic subjects. This fact makes determination of current account deficits causes and the precautions that will be taken against quite prominent. For this reason, in this paper the major factors that might cause current account deficit in Turkish economy are dealt with.

In this study, regression analysis and causality tests for the radon of current account deficits between 1980 and 2017 in Turkey are completed. According to the findings from regression analysis all versions, except for crude oil prices, have statistically significant and admissible influences with theoretical expectations on current account deficit. For instance, in current account deficit of Turkey, whilst size of the current account deficit of the previous period, growth rate, public sector borrowing requirement, real exchange rates and saving gap have positive effect only crisis variable has negative influence on current account deficit. On the other hand results of the causality test release that there is a relation of causality from economic growth and real exchange rate to current account deficit. Causality couldn't be identified between public sector borrowing requirement, crude oil prices, saving gaps and current account deficit.

Keywords: Current Account Deficit, Regression, Causality

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Ödemeler Dengesi Tablosu.....	4
2	Cari İşlemler Hesabının Bileşenleri (2010-2017).....	16
3	1980 – 1989 Dönemi Dış Ticaret İstatistikleri (Bin \$)	29
4	Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret Dengesi (Bin \$).....	32
5	1990-2001 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler.....	34
6	2002-2017 Dönemi Türkiye Ekonomisine Ait Bazı Ekonomik Göstergeler	39
7	Aylık ve Üçer Aylık Verileri Kullanan Ampirik Çalışmalar	47
8	Yıllık Verileri Kullanan Çalışmalar.....	50
9	Zaman Serisi Çalışmaları.....	53
10	Panel Veri Analizleri	58
11	Değişkenlerin Kaynakları	61
12	Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler.....	61
13	Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları	62
14	Değişkenlere Ait ADF Durağanlık Sınaması.....	64
15	Birinci Farkı Alınan Serilerin Durağanlık Sınaması.....	65
16	EKK Tahmini	67
17	Breusch-Goldfrey (LM) Testi.....	68
18	Breusch-Pagan-Goldfrey Testi	68
19	Yeni Değişkenlerle EKK Tahmini.....	69
20	Breusch-Goldfrey (LM) Testi.....	69
21	Breusch-Pagan-Goldfrey Testi	69
22	Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	71
23	Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları	71

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Türkiye’de Enerji İthalatı ve Toplam İthalat (2000-2017)	17
2	Ham Petrol Fiyatları ve Türkiye’de Cari Açığın Seyri (2000-2017)	18
3	Tasarruf Açığı ve Cari Açık GSYİH’deki Payı (1980-2017)	20
4	Bütçe Açıkları ve Cari Açıkların GSYH İçerisindeki Payı (2000-2017)	22
5	Cari Açığın GSYİH İçerisindeki Payı ve Ekonomik Büyüme (1980-2017).....	23
6	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ve Cari Açık (2003-2017)	25
7	1980-1989 Dönemi Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$).....	29

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
BO	: Büyüme Oranı
CA	: Cari Açık
ECB	: Avrupa Merkez Bankası
EIA	: Enerji Bilgi Yönetimi
EKK	: En Küçük Kareler
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FED	: Federal Reserve Bank (Amerikan Merkez Bankası)
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
PF	: Petrol Fiyatları
RK	: Reel Kur
SDR	: Special Drawing Rights (Özel Çekme Hakları)
TA	: Tasarruf Açığı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresif Model

GİRİŞ

1980’li yıllardan sonra, dünyada ekonomisinde serbestleşmenin yaşanması cari açık veren ülke sayısının artmasına yol açmıştır. Bu açıkların süreklilik göstermesi ise ülkeleri dışsal şoklara karşı zayıflatmakta ve bu dengesizler küresel finansal istikrarı tehdit etmektedir. Birçok gelişmekte olan ülke, ulusal kaynakların yetersizliği nedeniyle ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde dış kaynaklara bağımlı kalmaktadır. Bu ülkelerde teknolojik gelişmenin de yetersiz olması, ara malı ve yatırım mallarının yanı sıra teknolojik mallara olan ihtiyaç nedeniyle ithalatı artırıcı etkilere neden olmakta ve cari açıklara yol açmaktadır.

Cari açıkların GSYİH içerisindeki payının yükselmesi ise, ekonomide kriz sinyali olarak algılanmaktadır. Ancak, düşük düzeylerde ve sürdürülebilir cari açıkların ekonomi üzerinde bir baskıya neden olmayacağı yönünde de bir görüş vardır. Bu görüşe göre, cari açığın GSYİH’deki payının %4-%5 değerinin üzerine çıkması kriz işareti olarak algılanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak, 1980 sonrası dönemde cari açıklarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Özellikle 1990’lı yıllarda giderek artan cari açık, 2001 yılında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile büyük boyutlara ulaşmıştır. Cari açıkların GSYİH’ya oranı 1980 yılında, 24 Ocak Kararları ile etkisiyle %4,9 iken, sonraki yıllarda bu oran düşmüştür. 2000’li yıllardan sonra, cari açığın GSYİH’deki payı giderek artmış ve 2006 yılında %5,6’ya yükselmiştir. Ülke tarihindeki en büyük cari açık ise, 2011 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıl cari açığın GSYİH’ya oranı %8,9’a ulaşırken, cari işlemler dengesi yaklaşık 75 milyar dolar açık vermiştir.

Bu gelişmeler sonucunda, 2013 yılı Ağustos ayında Morgan Stanley adındaki ABD’li bir yatırım bankası Türkiye’yi, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerle birlikte kırılgan beşli grubunda değerlendirmiştir. Bu gruplandırma yapılırken ülkelerin cari açık durumlarının yanı sıra ekonomik büyüme ve bütçe açıkları da gösterge olarak kullanılmıştır.

Türkiye’nin cari açıklarındaki artışların nedenlerinin tespiti, bu açıklara önlem almada uygulanacak politikaların belirlenmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye’de cari açıklarda meydana gelen artışların nedenleri araştırılmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle ödemeler dengesi kavramı ve ödemeler dengesinin alt kalemlerine yer verilmiştir. Daha sonra, cari açık kavramı ve iktisat literatüründe cari açıkları açıklamaya yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye’de cari açıklara neden olan başlıca faktörler ve Türkiye ekonomisinde 1980’den günümüze cari açığın gelişimine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, cari açığın nedenlerine yönelik Türkiye ve diğer ülkeler üzerine yapılan çalışmaların bulgularına yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, Türkiye’de cari açığın nedenlerine yönelik ekonometrik analiz yapılmıştır. Bu amaçla ADF birim kök testleri, regresyon analizi ve nedensellik testleri yapılmıştır.

Son olarak sonuç bölümünde öncelikle, tezin amacına ilişkin bulgular yorumlanmış ve daha sonra uygulanabilecek iktisat politika önerileri yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖDEMELER DENGESİ ÖZELLİKLERİ VE CARİ AÇIK

1.1. Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesi geniş anlamıyla, bir ekonomide yerleşiklerin diğer ekonomilerdeki yerleşikler ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur. Ekonomik işlemler; mal, hizmet ve gelirlerle ilgili işlemleri, finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili işlemleri, bir ekonomide yerleşik kişilerden diğer ekonomilerdeki yerleşik kişilere karşılıksız olarak reel ya da finansal kaynakların sağlandığı transferleri kapsamaktadır. Burada kullanılan yerleşik kavramı ile ülke sınırları içerisinde bir yılı aşkın süredir ikamet eden kişi ve kurumlar kastedilmektedir (Paya, 2007: 40; TCMB, 2016: 9).

Ödemeler dengesi, ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu yansıtır. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler dengesinin durumu, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme veya bozulmaları yansıtır. Dolayısıyla da çoğu kez ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır (Seyidoğlu, 2015: 337).

Bir ülkenin döviz giderleri döviz gelirlerini aştığında ödemeler dengesi açık verirken, döviz gelirleri döviz giderlerinden fazla olduğunda ise ödemeler dengesi fazla veriyor demektir. Ödemeler dengesinin açık vermesi bir ülkenin uluslararası ödeme gücündeki bozulmayı gösterir. Bu durumda ülkenin parası yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye başlar (Ülgen, 2010: 327).

Ödemeler dengesi istatistikleri çift kayıt muhasebe sistemine göre kaydedilir. Her ekonomik işlemin borç ve alacak olmak üzere iki kaydı bulunur ve muhasebe anlamında ödemeler dengesinin borç ve alacak kayıtları toplamı daima birbirine eşittir. Muhasebe kayıtları anlamında ödemeler dengesinin söz konusu olması ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin dengede olması anlamına gelmemektedir. Bu noktada otonom ve denkleştirici işlemler ayrımı yapılmaktadır. Otonom işlemler, ülkeler arası ekonomik işlemler sonucu ortaya çıkan ve ülkelerin varlık yükümlülük dengesini değiştiren işlemlerdir. Ülkenin varlık ve yükümlülüklerinde ortaya çıkan bir fark ekonomik anlamda bir dengesizliği ifade eder. Varlık ve yükümlülüklerde meydana gelen bu

dengelesizlik ödemeler dengesinde denkleştirici işlemlerle giderilir (Bahçekapılı, 2015: 9; Paya, 2007: 40).

Tablo 1: Ödemeler Dengesi Tablosu

I. CARİ İŞLEMLER HESABI A. DIŞ TİCARET DENGESİ A.1. İhracat İhracat fob. Bavul Ticareti A.2. İthalat İthalat cif. Navlun ve Sigorta A.3. Net Transit Gelirleri A.4. Parasal Olmayan Altın B. HİZMETLER DENGESİ İşlem Gören Mallar Tamir ve Bakım Hizmetleri Taşımacılık Seyahat İnşaat Hizmetleri Finansal Hizmetler Diğer Ticari Hizmetler Resmi Hizmetler C. BİRİNCİL GELİR DENGESİ C.1. Ücret Ödemeleri C.2. Yatırım Gelirleri Doğrudan Yatırımlar Portföy Yatırımları Diğer Yatırımlar (Faizler) D. TEK YANLI TRANSFERLER
II. SERMAYE VE FİNANS HESABI A. SERMAYE HESABI Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Varlıklar B. FİNANS HESABI Doğrudan Yatırımlar Portföy Yatırımları Diğer Yatırımlar
III. REZERV VARLIKLAR Uluslararası Para Fonu Nezdinde Varlıklar Resmi Rezervler Döviz Varlıkları Diğer Rezerv Varlıklar
IV. NET HATA VE NOKSAN

Kaynak: TCMB, 2016: 28

Ödemeler dengesi, muhasebe anlamındaki bilanço kavramından farklıdır. Ödemeler dengesi, ülkenin belirli bir andaki toplam borç ve alacaklarını değil, ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini gösterir. Bu nedenle ödemeler dengesi, stok değil akım niteliğindedir (Karluk, 2014: 582).

Ödemeler dengesi temel hesap kalemleri cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi rezervler hesabı olmak üzere üç tanedir. Ayrıca, tek kalemlik net hata ve noksan hesabı vardır. Cari işlemlere mal ve hizmet akımlarıyla ilgili işlemler, sermaye hesabına sınır ötesi sermaye giriş ve çıkış işlemleri kaydedilir. Resmi rezervler hesabı ise merkez bankasının piyasaya müdahalede bulunarak yaptığı döviz alım ve satımları sonucu ülkenin resmi uluslararası rezervlerindeki değişmeyi gösterir. Bu açıklamalardan yola çıkılarak cari işlemler ve sermaye hesabına kaydedilen işlemlerin otonom nitelikte olduğu sonucuna varılır. Çünkü bu işlemler ekonominin işleyişine göre yapılan işlemlerdir ve ödemeler dengesinde açık veya fazlaya neden olurlar. Resmi rezervler hesabı ise denkleştirici işlemleri kapsamaktadır ve otonom işlemler sonucuna bağlı olarak ortaya çıkar (Seyidoğlu, 2015: 343).

1.1.1. Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler dengesinde en çok önem verilen hesap olan cari işlemler hesabında ülkenin mal ve hizmet ihracat ve ithalatını, faktör gelirlerini ve karşılıksız transferleri izlemek mümkündür. Tablo 1'den de açıkça görüldüğü üzere, bir yıl içerisindeki dış ticaret ilişkilerini yansıttığı için cari işlemler hesabının açık veya fazla vermesi ülke ekonomisinin durumu açısından oldukça önemlidir.

Cari işlemler hesabı dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir dengesi ve tek yanlı transferler olmak üzere dört alt kalemden oluşmaktadır. Dış ticaret dengesi ülkenin mal ticaretini yansıtırken bu kavrama aynı zamanda görünür ticaret adı da verilir. Görünmeyen işlemler olarak da bilinen hizmetler dengesi, hizmet ithalat ve ihracatını yansıtır. Birincil gelir dengesi ile tek yanlı transferler ise faktör gelirleri ve karşılıksız transferleri göstermektedir.

1.1.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, genel mal ticareti, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar, net transit ticaret geliri, parasal olmayan altın (ticari altın) ve bavul ticaretini kapsamaktadır. Dış ticaret akımları özel ticaret ve genel ticaret sistemleri çerçevesinde belirlenmekte ve ülkelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Özel ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamakta ve bu nedenle ülke sınırları içinde yer alan serbest bölgelere sınır dışından gelen ve giden mallar sistem dışında bırakılmaktadır. Genel ticaret sistemi ise milli sınırlardan giren ya da çıkan bütün malları dikkate almaktadır. Malların ülke sınırından geçmeden yurtdışında alımını ve yurtdışında satımını ifade eden transit ticarettten edilen gelir net transit ticaret gelirleri kalemine kaydedilir (TCMB, 2016: 12).

Mal ihracatından kaynaklanan işlemler döviz kazandırıcı etki sağlarlar ve bu nedenle alacaklı tarafa kaydedilmektedir. Mal ithalatı ise döviz ödemesi gerektirdiğinden borçlu kısma kaydedilmekte ve mal ihracat ve ithalatı arasındaki fark dış ticaret dengesini göstermektedir.

İhracat ithalatı aştığında dış ticaret fazlası söz konusu iken, ithalat ihracattan fazla olduğunda dış ticaret dengesi açık vermektedir (Ülgen, 2010: 328).

1.1.1.2. Hizmetler Dengesi

Hizmetler dengesi, hizmet ihraç ve ithaline ait gelir ve giderlerin kaydedildiği ana hesaptır. İçerik olarak, işlem gören mallar, taşımacılık, tamir ve bakım hizmetleri, seyahat, inşaat hizmetleri, finansal hizmetler ve resmi hizmetlerden oluşur.

İşlem Gören Mallar: İşlem görmek üzere yurtdışına gönderilen ve işlem görmesinin ardından mülkiyet değişimi olmaksızın ülkeye geri dönen mallar, Altıncı El Kitabı'nın getirdiği yeni standartlara göre genel mal ticareti dışında tutulmuş ve hizmetler hesabına kaydedilmeye başlanmıştır (TCMB, 2016: 13).

Taşımacılık: Kara, deniz ve hava yolu araçlarıyla yabancı ülkelere yolcu ve yük taşımacılığında elde edilen dövizler ya da yabancılara yaptırılan taşımacılık işlemleri dolayısıyla yapılan ödemeler bu grupta yer almaktadır (Seyidoğlu, 2015: 345).

Tamir ve Bakım Hizmetleri: Gemi, uçak ve diğer ulaşım araçlarının tamir ve bakımına ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sağlanan gelir ve gider verilerini içermektedir (TCMB, 2016: 20).

Seyahat: Ülkeye turist olarak gelenlerin yaptıkları turistik harcamalar ile yurtdışına turistik nedenlerle çıkanların yurt dışında harcamak üzere aldıkları dövizleri göstermektedir (Ülgen, 2010: 328).

İnşaat Hizmetleri: Ülkede yerleşik olanların yabancı ülkelerde yaptıkları inşaat ve danışmanlık hizmetleri ile yurtiçinde yabancılar tarafından sağlanan inşaat ve danışmanlık hizmetlerini kapsar (Seyidoğlu, 2015: 345).

Finansal Hizmetler: Ülkedeki yerleşik kişilerle yerleşik olmayanlar arasında gerçekleştirilen sigortacılık kuruluşları ve emeklilik fonları hariç finansal aracılık ve yardımcı hizmetleri kapsamaktadır. Yurtiçinde yerleşik bankaların finansal hizmet işlemleri nedeniyle yurtdışında yerleşik kişilerden aldığı ya da ödediği komisyon ve benzeri gelir ve giderler bu hesapta yer almaktadır (TCMB, 2016: 22).

Resmi Hizmetler: Diplomatik, hükümet dış teşkilat hizmet gelir ve giderleri bu kalemden yer almaktadır. Elçilik ve konsolosluklara ilişkin veriler idari kayıtlardan, diğer veriler ise TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir (TCMB, 2016: 22).

1.1.1.3. Birincil Gelir Dengesi

Ücret Ödemeleri: Ücret ödemeleri gelir kaleminde Türkiye’den yurtdışına giden çalışanlar ve Türkiye’de yabancı ülke elçilik ve konsolosluklarında görev yapan Türk çalışanlara ödenen ücretler yer alırken, gider kaleminde Türkiye’de çalışmakta olan yabancılar ile Türkiye’nin yurtdışındaki elçilik ve konsolosluklarında görev yapan yabancı uyruklu personele ödenen ücretler yer alır (TCMB, 2016: 22).

Yatırım Gelirleri: Doğrudan yatırımlar kaleminde, yurtdışında yapılan doğrudan yatırımlar nedeniyle yurtiçine yapılan kâr transferleri (dağıtılan kârlar) ve yeniden yatırıma dönüşen kârlar ile yurtiçindeki doğrudan yatırım şirketi tarafından (ana ortak, iştirak ya da grup şirketi) yurtdışındaki kredilere ilişkin faiz gelirleri, gelir olarak kaydedilirken, yurtiçinde yapılan doğrudan yatırımlar nedeniyle yurtdışına yapılan kâr transferleri ve yeniden yatırıma dönüştürülen kârlar ile yurtdışındaki doğrudan yatırım şirketinden sağlanan kredilere ilişkin faiz ödemeleri, gider olarak kaydedilmektedir (TCMB, 2016: 23).

1.1.1.4. Tek Yanlı Transferler

Ülkelerarası bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler, yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizler ile sürekli oturmak üzere ülkeye göç edenlerin beraberinde getirdikleri paralar bu grupta yer almaktadır (Seyidoğlu, 2015: 346).

1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Ödemeler dengesinin cari işlemler hesabından sonraki en önemli hesap kalemi olan sermaye ve finans hesabında; sermaye hesabı üretilmeyen ve finansal olmayan varlıklardan oluşurken, finans hesabı doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan oluşmaktadır.

Sermaye hesabı altında yer alan üretilmeyen ve finansal olmayan varlıklar kaleminde kara parçası, bayilikler, ticari marka, lisans gibi maddi olmayan varlıklar yer alırken, sermaye transferleri hesabında borç transferi ve diğer sermaye transferleri yer alır (TCMB, 2016: 14).

Finans hesabı alt kalemi olan doğrudan yatırımlar, yatırımcının yerleşik olmadığı bir ekonomide yaptığı uzun vadeli yatırımları içerir. Bunlar yeni uzun vadeli yatırımlar olabileceği gibi, ortaklıklar ve satın alımlardan da oluşabilir. Bir işletmenin yönetimini kontrol etmek ya da yönetimde söz sahibi olmak, uzun vadeli yatırımları diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden bir tanesidir. Doğrudan yatırımlarda yerleşik yatırımcının yurtdışında yaptığı yatırımlara net varlık edinimi, tersine ise net yükümlülük oluşumu adı verilir (Bahçekapılı, 2015: 13).

Finans hesabının diğerk bir alt kalemi olan portföy yatırımları genellikle hisse senetleri ile kamu ya da özel kuruluşlar tarafından ihraç edilen bono ya da tahvil gibi borç senetlerinden oluşmaktadır. Doğrudan yatırımlar gibi net varlık edinimi ve net yükümlülük oluşumu olarak sınıflandırılan portföy yatırımları, doğrudan yatırımlardan bazı yönleri ile ayrılmaktadır. İlk olarak, doğrudan yatırımlarda yatırımcı, şirketin kontrolünde ve yönetiminde etkili olurken, portföy yatırımlarında ise yatırımcının yönetim hakkı veya kontrolü söz konusu olmadan yerleşik şirket uluslararası piyasalardan kaynak sağlamış olmaktadır. Diğerk önemli fark ise, doğrudan yatırımlarda yatırımcı yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirirken, portföy yatırımlarında yatırımcının sermaye dışında başka katkısı bulunmamaktadır (TCMB, 2016: 16).

Ödemeler dengesi açısından, yurtdışından ülkeye sermaye girişı alacaklı (+) işlem iken, ülkeden sermaye çıkışı borçlu (-) işlemidir. Bu açıdan bakıldığında, yabancıların ele alınan ülkedeki sermaye varlıklarındaki bir artış (sermaye girişı niteliğinde olduğundan) alacaklı, yerli kişi ya da kuruluşların dış varlıklarındaki bir artış (sermaye çıkışı olduğundan) borçlu işlemidir (Seyidoğlu, 2015: 348).

Sermaye hareketlerini vadelerine göre kısa süreli sermaye hareketleri ve uzun süreli sermaye hareketleri olarak ayırmak mümkündür. Buna göre kısa süreli sermaye hareketleri, vadesi bir yıldan az olan ve ülkelerarası faiz ve kur değişimlerinden yaralanmak amacıyla yapılan sermaye işlemleridir. Sıcak para hareketleri olarak da adlandırılan bu işlemlerin ülkeye kısa süre içerisinde girmesi ve yine kısa sürede ülkeden çıkması nedeniyle maliyet ve sonuçlarını tahmin etmek oldukça zordur.

Vadesi bir yıldan daha fazla olan uzun süreli sermaye hareketleri içinde ise doğrudan sermaye hareketleri ve portföy yatırımları yer almaktadır. Uzun süreli sermaye işlemleri özel şirketler ya da resmi kuruluşlar (hükümetler, uluslararası kurumlar ve öteki hükümet kuruluşları) tarafından gerçekleştirilmiş olabilir. Buna göre, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası finans kuruluşlarının ülkeye açtıkları krediler veya diğerk devletlerden alınan ya da onlara sağlanan krediler uzun süreli resmi sermaye işlemi niteliğinde olup bu tür işlemler ödemeler dengesinin sermaye hesabı kısmında gösterilirken, bunların karşılığında yapılan faiz, kâr ve temettü ödemelerine cari işlemler hesabının hizmetler bölümünde yer verilir (Seyidoğlu, 2015: 349).

1.1.3. Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar hesabı parasal altın, Özel Çekme Hakları (SDR), IMF nezdindeki rezerv opsiyonu ve diğerk varlıklar olarak sınıflandırılmaktadır. Burada parasal altın ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altın rezervleri iken, özel çekme hakları IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir

uluslararası rezerv şeklidir. Uluslararası Para Fonu nezdindeki rezerv opsiyonu, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF’den satın alınan tutarlar döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir. Rezerv varlıklar arasında değerlendirilen döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılabilir yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve benzeri ödeme araçlarından oluşmaktadır. Rezerv varlıklar içerisinde, yukarıda sınıflananlar dışında kalanlar diğer rezerv varlıklarıdır. Örneğin, bankaların ellerinde tuttukları rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi bu başlıkta kaydedilmektedir (Çak, 2013: 23-24; TCMB, 2016: 17).

Resmi rezervler hesabı, ödemeler dengesinin otonom nitelikteki işlemlerinin kaydedildiği cari işlemler ve sermaye hesaplarındaki gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonominin işleyişi nedeniyle meydana gelen otonom işlemler sonucu alacaklı ve borçlu kısımlar arasında fark oluşmakta ve ortaya çıkan bu farkı gidermek için ülkenin resmi rezervleri kullanılmaktadır. Bu nedenle, resmi rezervler hesabına denkleştirici işlemler de denilmektedir.

Ödemeler dengesinde, otonom işlemlerin sonucunda alacaklı işlemler toplamı borçlu işlemler toplamını karşılamadığında ortaya çıkan dış açık nedeniyle döviz talebi artan ülkede, eğer döviz kurundaki istikrarın bozulması istenmiyorsa merkez bankası piyasaya döviz satar ve karşılığında piyasadan ulusal para çekmiş olur. Böylece resmi rezervlerde azalma meydana gelir. Eğer alacaklı işlemler toplamı borçlu işlemlerden fazla ise, yani dış fazla söz konusu ise merkez bankası kurdaki düşüşü önlemek için piyasadan döviz satın alır ve bu durumda resmi rezervlerde artış meydana gelir veya ülkenin kısa süreli finansman amaçlı menkul kıymetlerinde artış olur. Bütün bu rezerv değişiklikleri resmi rezervler hesabında gösterilmektedir. Kayıt tekniği açısından merkez bankasının piyasada yaptığı alım ve satım işlemleri ayrı ayrı değil, bunların net sonucu tek kalem olarak kaydedilir (Seyidoğlu, 2015: 351).

Otonom işlemlerin alacaklı ve borçlu kısımları birbirine eşit olduğunda resmi rezervlerde bir değişiklik olmayacaktır. Muhasebe tekniği açısından incelendiğinde, ülkenin resmi rezervlerinde bir azalma olacak işlemi, resmi rezervlerde bir artış ise borç işlemi niteliğindedir (Karluk, 2014: 587).

1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler dengesinin her işlemin iki ayrı işaretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildiği bir muhasebe sistemi olması nedeniyle ödemeler dengesi konusu her işlem niteliği itibarıyla ilgili kaleme kaydedilirken, karşı kaydının da bir başka kaleme yer alması gerekir. Bu durumda, cari işlemler hesabının her zaman sermaye ve finans hesabına eşit olması gerekmektedir. Ancak verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıklarına

neden olmakta ve oluşan bu farklılıklar net hata ve noksan hesabına “kalıntı” şeklinde yansımaktadır (TCMB, 2016: 17).

Net hata ve noksan kaleminin büyüklüğünün ödemeler dengesi içerisinde küçük bir miktarda olması beklenir. Ancak, Türkiye’de bu kalemin son yıllarda önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu büyüklük unutmalar, hatalar, dönemsel atlamalar gibi nedenlerin dışında kayıtlara girmeyen bazı iktisadi faaliyetlere işaret etmektedir. Bunlar ise kayıt dışı dış ticaret işlemleri, gümrük beyan hataları, ödemeler dengesinin çeşitli kalemlerden elde edilen gelirlerin sistem dışına çıkarılması veya finansman esnasında sistem dışından kaynak kullanılması şeklinde kayıtlara girmeyen işlemlerdir. Bu durum, bankacılık sistemi dışındaki yollardan ülkeye giren ya da ülkeden çıkan miktarlara işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, anketler yoluyla elde edilen seyahat gelirleri ve bavul ticareti gibi verilerdeki hatalar, Türkiye’de net hata ve noksan kaleminin yüksek çıkmasının temel nedeni olarak gösterilebilmektedir (Bahçekapılı, 2015: 14-15).

1.2. Cari Açık Kavramı

Cari işlemler dengesi, para stoku ya da mali pozisyon gibi bir politika değişkeni veya enflasyon oranı, üretim seviyesi, istihdam gibi nihai bir hedef değildir. Politikacılar, cari işlemleri ara hedef olarak belirler. Yani; cari işlemler dengesi hem makroekonomik politikaların geniş bir yansıması hem de ekonomik birimlerin davranışı hakkında bir bilgi kaynağıdır. Ödemeler dengesinin cari işlemler hesabı politikacıların iktisadi gelişme analizlerinde önemli roller oynar. Bir ülkenin cari işlemler dengesi ihracat ve ithalat arasındaki fark olduğu için ülke sakinlerinin cari mal ve hizmet piyasalarında yabancılarla olan işlemlerinin toplamını yansıtır (Oesterreichische National Bank, 1998: 28).

Cari işlemler dengesinin durumu, bir ekonominin makroekonomik performansı ile ilgili önemli bilgiler taşır ve makroekonomik politikanın durumundaki değişimler ve diğer otonom şoklar hakkında yararlı bilgiler verir. Birçok gelişmekte olan ülke (GOÜ)’de sürekli cari işlemler dengesizlikleri, makroekonomik sonuçlarda cari işlemler dengesizliklerinin önemi ve rolünün anlaşılması için politikacılar ve iktisatçılar arasında önemli bir ilgi çekmektedir. Tartışmanın merkezinde cari işlemler dengesizliklerinin belirleyicileri ve bu belirleyicilerin finansal krizden kaçınmak için yapısal olarak normal ve sürdürülebilir olarak mı düşünüleceği yoksa bu dengesizlikleri düzeltmek için temel politikalara ihtiyaç olup olmadığı ile ilgili sorular vardır (Kwalingana ve Nkuna, 2009: 3).

Bir ülkenin ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında alacaklı işlemler toplamı borçlu işlemleri karşılamada yeterli değilse cari açık söz konusu olmaktadır. Bir başka deyişle, cari işlemler hesabında giderler gelirlerden fazla ise cari işlemler açık vermektedir. Cari işlemler hesabında ülkenin belirli bir dönem içerisindeki mal ve hizmet ihracat ve ithalatının izlendiği

düşünüldüğünde, bu hesabın açık vermesi ve bu açığın miktarı ülke ekonomisi için büyük bir önem arz etmektedir.

Literatürde, cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik esneklikler yaklaşımı, toplam harcama yaklaşımı, parasalcı yaklaşım, Mundell Fleming modeli ve dönemler arası yaklaşım olmak üzere beş temel yaklaşım bulunmaktadır.

1.2.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımının ortaya çıktığı dönemde, uluslararası sermaye akımları çok yüksek hacimli olmadığı için cari açıklar net dış ticaret akımlarının sonucu olarak görülmüştür. Ayrıca, net ticaret akımlarının temel belirleyicisi olarak uluslararası nispi fiyat hareketleri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, esneklikler yaklaşımı arz ve talebin durağan fiyat esnekliklerinin uluslararası ticaret akımlarını belirlediğini ileri sürerken, uluslararası harcama ve gelir düzeylerinin sabit kaldığını varsaymaktadır (Tiryaki, 2002: 3).

Dış ticarete konu olan malların arz, talep ve fiyatları dışında tüm ekonomik değişkenleri sabit varsayan esneklikler yaklaşımına göre, belirli varsayımlar dahilinde devalüasyon ülkenin döviz arzını artırdığı için cari işlemler dengesini pozitif etkilemektedir. Çünkü devalüasyonla birlikte, ithal mallarının yurtiçi talebi azalacağı için döviz giderleri düşecektir. Buna karşın, devalüasyon sonucunda, görece ucuzlayan ihraç mallarının talebinin artması döviz gelirlerini artırmaktadır. Bir ekonomide, ulusal paranın değer kaybetmesinin dış ticaret dengesine olumlu etkide bulunabilmesi için Marshall-Lerner Koşulu'nun geçerli olması gerekmektedir. Bu koşula göre, arz esnekliklerinin sonsuz olduğu varsayımı altında ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği ile ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliği toplamı ya 1'e eşit olmalı ya da 1'den büyük olmalıdır (Çak, 2013: 26; Yapraklı, 2010: 144).

1.2.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Cari işlemler dengesinde açık veren bir ülkede, devalüasyonun başarılı olabilmesi için fiyat ve ücretler katı olmalı, ithal edilen malların yurtiçi elastikiyeti ile ihraç edilen malların yurtiçi elastikiyeti toplamı 1 ve 1'den büyük olmalı ve ülkede atıl kaynaklar bulunmalıdır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı ülkeleri genel olarak tam istihdam seviyesine ulaştıkları için cari açık sorununu çözebilmek için yeni araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan toplam harcama modeli, milli gelir özdeşliğinden hareket etmekte ve devalüasyon, revalüasyon gibi uygulamaların dışında harcamaları azaltmak ve gelirleri artırmak gibi öneriler ileri sürmektedir (Paya, 2007: 177).

Keynesyen bir yaklaşım olan toplam harcama modelinde, dış ticarete meydana gelen açığın giderilmesi için üretim düzeyinin artırılması veya yurtiçi toplam harcama düzeyinin kısılması gerekmektedir. Eğer ekonomi eksik istihdamda ise, net ihracatta meydana gelen artışın üretim artışı sağlayabilmesi için yurtiçi harcamanın üretimdeki artıştan daha düşük oranda olması gerekir. Ancak, başlangıçta ekonominin tam istihdam durumunda olması, üretimin daha fazla artırılması için teknolojik gelişmeye ihtiyaç duyulmasına neden olur. Teknolojik gelişme de uzun bir süreç içerdiği için, para ve maliye politikası aracılığıyla yurtiçi toplam harcama kısımlıdır. Çünkü talebin baskı altına alınmasının mümkün olmadığı durumda, devalüasyonun getirdiği fiyat avantajı, yurtiçi fiyatlar genel düzeyinin yükselmesiyle ortadan kalkacaktır. Bu nedenle, devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikaların başarılı olabilmesi, sıkı para ve maliye politikaları gibi harcama kısımcı politikalarla desteklenmesine bağlı olmaktadır (Tiryaki, 2002:4).

1.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım, dış dengesizliklerinin kendi kendini düzeltici etkiye sahip olduğunu ve bu nedenle uzun dönemde hükümet politikalarına ihtiyaç olmadığını, hükümet politikalarının sadece kısa dönemde etkili olabileceğini savunmaktadır. Uzun dönem için önerilen çözüm, merkez bankasının para arzı ve kredi yaratma hızını düşürmesidir. Sabit döviz kurunun geçerli olduğu bir ekonomide, bir dış fazla olması döviz rezervlerini artıracaktır. Merkez Bankası döviz kurunun düşmesini engellemek için piyasadan döviz satın alıp ulusal para emisyonunda bulunarak döviz rezervlerini artırır. Para talebi sabit kalırken para arzında meydana gelen artış, sadece yerli mal, hizmet ve mali varlık satın alımını değil aynı zamanda yabancı mal, hizmet ve mali varlık satın alımını da artıracığı için dış fazla erimeye başlayacaktır. Dış açık durumunda ise, resmi döviz rezervlerinde azalma olacağı için, Merkez Bankası emisyon hacmini düşürüp para arzını daraltacaktır. Bu durum ise, yabancı mal, hizmet ve mali varlık satın alımını azaltacağı için dış açık ortadan kalkacaktır (Seyidoğlu, 2015: 538-539).

Esnek kur rejiminde, para arzı fazlalığı nedeniyle ortaya çıkan bir dış açık, ulusal paranın değer kaybetmesine yol açacağı için fiyatlar ve para talebi üzerinde artırıcı etkiye neden olur. Bu durum ise, para arzı fazlasının giderilmesiyle birlikte dış açığı ortadan kaldıracaktır. Para arzı eksikliği nedeniyle ortaya çıkan bir dış fazla ise, ulusal paranın değer kazanmasına yol açarak fiyatları ve para talebini düşürür. Bu durumda para arzı ve para talebi dengesi sağlanarak dış fazla giderilir (Ökte, 2011: 230).

1.2.4. Mundell-Fleming Modeli

Sabit kur rejimi ve yüksek sermaye hareketliliği altında, genişletici maliye politikası, cari işlemler dengesinde açığa neden olur ve mali genişleme para talebi ve gelir düzeyini etkileyip faiz oranlarının artmasına yol açarak cari açığın daha yüksek sermaye akımı ile finanse edilmesini

sağlar. Dolayısıyla, yüksek sermaye hareketliliği ve sabit kur rejiminde, maliye politikasındaki değişiklikler cari işlemler dengesi üzerinde doğrudan etkili olur. Sabit döviz kurunda yurtiçi krediler, cari işlemler dengesi üzerinde çok az etkiye sahiptir (Knight ve Scacciavillani, 1998: 6).

Mundell-Fleming Modeli'nde dalgalı döviz kuru rejimi altında genişletici maliye politikası da cari işlemler dengesini etkiler, ama bu etkinin yönü önceden belirlenemez. Parasal genişleme, yurtiçi faiz oranlarında bir düşüşe, gelirden bir artışa ve reel döviz kurunda değer kaybına neden olur. Bu durum, döviz kurunun değer kaybetmesi ve gelirdeki artışın ihracat ve ithalat üzerindeki etkisine bağlı olarak cari işlemler dengesinde bir açığa veya fazlaya yol açar. Diğer taraftan, döviz kuru rejimi dalgalı olduğunda, genişletici maliye politikasının faiz oranları üzerindeki etkisi, ulusal paranın değerlenmesine neden olabilir, böylelikle cari işlemler dengesi açık verir (Knight ve Scacciavillani, 1998: 7).

1.2.5. Dönemler Arası Yaklaşım

Dönemler arası yaklaşımda cari işlemler dengesi; verimlilik artışı, hükümet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenlerin belirlediği beklentilere göre özel kesimin optimal dinamik tasarruf ve yatırım kararlarına bağlı olarak oluşur. Buna göre, gelecek dönemlerde milli gelirden artış beklentisi varsa, cari dönemde dış dünyadan borçlanılarak gerçekleştirilmesi beklenen yeni yatırımlar için kaynak oluşturulması rasyonel bir seçimdir. Dolayısıyla, cari dönemde dış dünyadan kaynak alımı sonucunda oluşabilecek cari açık, ülke için bir risk değildir (Çak, 2013: 29; Tiryaki, 2002: 5).

Dönemler arası bütçe kısıtı ve hanehalkları tüketim tercihlerine bağlı olarak cari işlemler açıklarına neden olan en az üç olgu vardır. Birincisi, cari gelir sürekli gelire göre düşük olduğunda, hanehalkları tüketimi sürdürmek için tasarruflarını harcar. Harcamalar geçici gelir şoklarına göre daha yüksek kalabilir. Dolayısıyla, ticaret hadlerini düşüren yurtiçi mallara olan dış talepteki geçici bir azalma ya da reel geliri azaltan yurtiçi verimlilikteki geçici bir düşüş dış ticaret ve cari açıklara neden olur. Buna karşılık, cari ve sürekli gelir şokları nedeniyle eşit oranda azalıyor sürekli talep ve arz şokları bir açığa neden olmaz. Hanehalkları tüketimi (sürekli) reel gelirdeki azalmanın derecesine göre düşmektedir (Sachs, 1981: 5).

Diğer bir olgu, tasarrufların getiri oranıyla zaman tercihi oranı arasındaki bir farkın dış açıklara neden olmasıdır. Sabit reel gelir profilinde bile, hanehalkları tüketimi erteleme maliyeti ya da getirisinden dolayı, gelir akışına göre, tüketim kalıplarını değiştirme güdüsüne sahip olabilirler. Üçüncüsü ise, kamu harcamaları sürekli düzeylerine göre yüksek olduğunda cari işlemler açık verecektir. Sürekli kamu harcamaları cari harcamalardan etkilenmezse hanehalkları bütçe kısıtı sürekli kamu harcamalarının negatif bir fonksiyonu olur. Bu yüzden, ileri görüşlü hanehalkları, tüketimlerini cari kamu harcamaları seviyesine göre değil sürekli kamu harcamaları seviyesine göre aşağı doğru düzenleyeceklerdir. Cari kamu harcamaları sürekli kamu

harcamalarına göre yüksek olduğunda, toplam harcamalar da ortalama düzeyinin üzerinde olacaktır, böylece, geçici bir mali genişleme cari dönemde açıklara, gelecekte ise fazlaya neden olacaktır (Sachs, 1981: 6).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ VE GELİŞİMİ

2.1. Cari Açığın Nedenleri

Cari açık, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin yurtiçi tasarruflarla finanse edilmeyen kısmına ilişkin bir gösterge olup yurt dışına yapılan net gelir transferini ifade etmektedir. Bu durum ülkenin ödemeler dengesinde cari işlemler hesabının dengesinin eksi yönünde bozulması ile ortaya çıkmaktadır. Bir ekonomide cari açık, hangi nedenle ortaya çıkarsa çıksın endişe konusudur. Çünkü uzun süren ve yüksek cari açıklar, ekonomideki diğer sorunlarla etkileşebilir ve ekonominin krize girmesine zemin hazırlayabilir, ya da cari açığın kapatılmasında kullanılan dış kaynakların temin edilmesinde aksaklıklar ortaya çıkabilir ve bu durum ekonomide önemli sorunlara neden olabilir. Başka bir deyişle, uzun süren cari açıklar ve onun finansman yöntemi ekonomiyi dış şoklara karşı kırılgan yapmakta ve krize girme olasılığını yükseltmektedir (Akçay, 2012: 2-3).

Cari işlemler açığının GSYİH içerisindeki payının çok yüksek miktarlarda seyretmesi birçok iktisatçı tarafından bir finansal kriz göstergesi olarak kabul edilmektedir. Elbette, cari açığa meydana gelen artışların tek başına bir finansal kriz kaynağı olacağını söylemek yanlıştır. Ancak, ekonominin içinde bulunduğu durumun tespitinde cari işlemler açığının nedenlerinin belirlenmesi oldukça önemlidir.

2.1.1. Dış Ticaret Açıkları

Ülkenin yaptığı mal ihracatının mal ithalatını karşılayamadığı durumda ortaya çıkan dış ticaret açığı, genellikle cari açık ile karıştırılan bir kavramdır. Cari işlemler açığı, ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında giderlerin gelirlere fazla olması durumunda ortaya çıkarken, dış ticaret açığı cari işlemler hesabında sadece mal ihracat ve ithalatı arasındaki dengesizlik nedeniyle meydana gelir.

Cari işlemlerde meydana gelen dengesizliklerde en büyük pay dış ticarete aittir. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretim yapabilmek için ara malı ithalatına ihtiyaç duyulması, ithalatın ihracattan daha fazla artmasına neden olmaktadır. Bu durum, ihracat yapabilmek için ithal ara girdiye ihtiyaç duyulması nedeniyle, ihracattaki artışla birlikte ithalatın da artmasına yol açmaktadır.

Türkiye, tarihsel olarak ara (hammadde ve malzeme) ve sermaye (yatırım) malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olmuştur. İhracat görece yüksek bir performans sergilemekle birlikte, bir yandan iç pazara dönük sektörlerin büyümesi, diğer taraftan yatırım ve tüketim malı talebinin uyardığı ithalat artışı nedeniyle oluşan dış ticaret açığı başta cari açık olmak üzere makroekonomik istikrar önünde risk oluşturmuştur (Saygılı vd., 2010'dan aktaran: Kaya, 2016: 63).

Tablo 2: Cari İşlemler Hesabının Bileşenleri (2010-2017)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	Dış Ticaret Dengesi	Hizmetler Dengesi	Birincil Gelir Dengesi	Tek Yanlı Transferler
2010	-44.616	-56.325	16.749	-6.515	1.475
2011	-74.402	-89.160	20.288	-7.249	1.719
2012	-47.963	-65.367	22.541	-6.588	1.451
2013	-63.642	-79.917	23.618	-8.620	1.277
2014	-43.644	-63.593	26.675	-8.239	1.513
2015	-32.109	-48.128	24.228	-9.651	1.442
2016	-33.137	-40.892	15.263	-9.181	1.63
2017	-47.371	-58.945	19,946	-11.078	2,706

Kaynak: TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr> (Rakamlar milyon \$ cinsinden verilmiştir.)

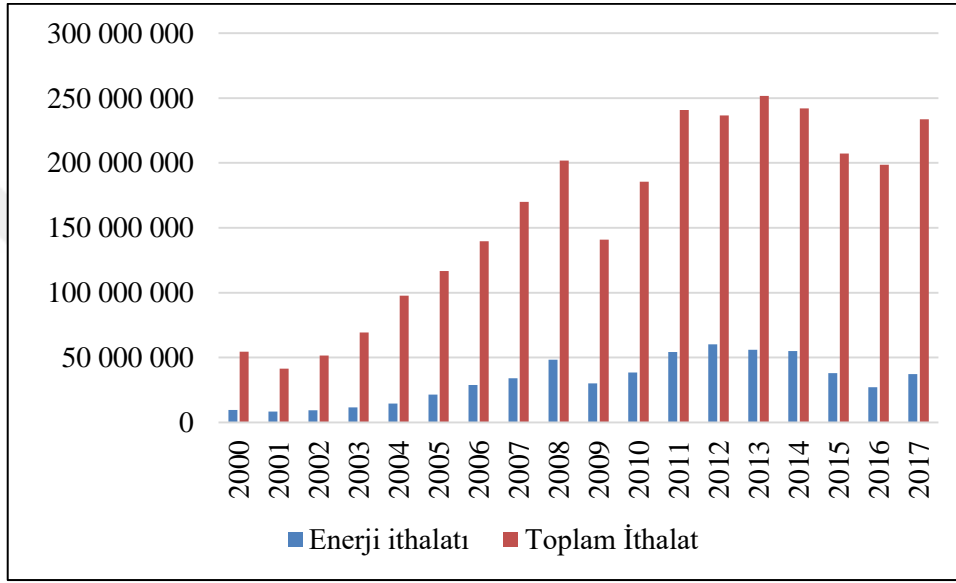
Tablo 2’de cari işlemler hesabının bileşenleri verilmiştir. Tabloda dış ticaret ve birincil gelir hesaplarının 2010-2017 yılları arasında sürekli açık verdiği görülmektedir. Özellikle, dış ticaret açıklarının çok yüksek değerlere ulaşması cari işlemler dengesi üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Nitekim 2011 yılında dış ticaret açıklarının 89 milyon doları geçmesinin, aynı yıl cari işlemler hesabının 74 milyar dolar açık vermesinde önemli bir payının olduğu söylenebilmektedir. Cari işlemler hesabının 2010-2017 döneminde fazla veren kalemleri ise hizmetler dengesi ve tek yanlı transferlerdir. Ancak, bu hesap kalemlerinin fazla vermesi cari açıkların meydana gelmesini önleyememiştir.

Türkiye’de 1980 öncesinde ithal ikameci sanayileşme politikası izlenmiş ve ihtiyaç duyulan bütün malların yurtiçinde üretilmesine çalışılmıştır. Daha sonra, 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte, ülkenin diğer ülkeler ile daha serbest koşullarda ticaret yapmasının önü açılmış ve ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli uygulamaya konulmuştur. Ancak, gerekli yapısal düzenlemeler yapılmadan başlayan bu dışa açılma süreci, ihraç edilenden daha fazlasının ithal edilmesiyle ve dış ticaret açığıyla sonuçlanmıştır (Altunöz, 2014: 120-121).

Bu kapsamda, Türkiye’nin ithalatında, enerji ithalatının önemli bir yer tutması, ülkenin enerjide dışa bağımlı olduğunun önemli bir göstergesidir. Grafik 1’de verilen bilgilere göre, Türkiye’nin toplam ithalatında enerji ithalatının payı 2012, 2013 ve 2014’te %20’lere çıkarken,

2017’de bu oran %15 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, bir yandan özellikle yüksek büyüme oranlarının yaşandığı dönemlerde enerji ithalatının artmasından dolayı toplam ithalatta büyük artışlara yol açarak cari açığı artırırken, diğer taraftan da ülke ekonomisinin enerji fiyatlarındaki artışlardan olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Ayrıca, Türkiye’nin enerji ithalatı içerisinde ilk sırayı alan petrolün ikamesinin olmaması da ülkenin cari dengesinde bozulmalara yol açabilmektedir.

Grafik 1: Türkiye’de Enerji İthalatı ve Toplam İthalat (2000-2017)

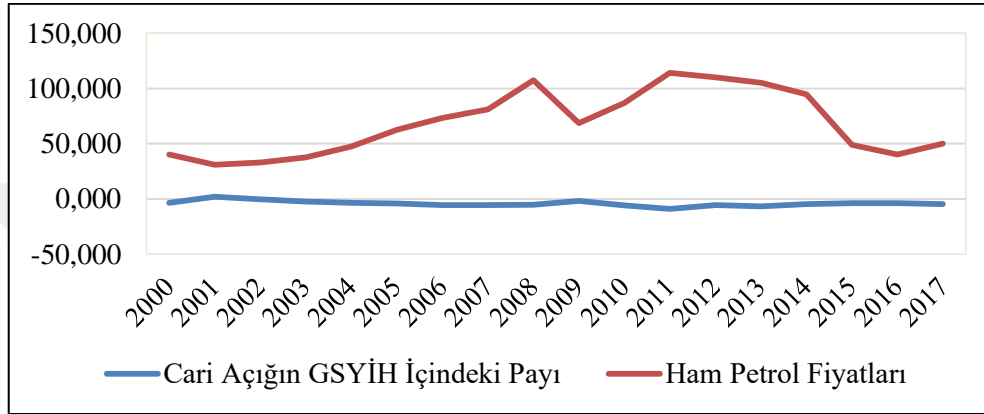
Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>

Diğer taraftan, petrol fiyatlarında meydana gelen bir artış, petrol ithal eden ülkelere petrol ihracatı yapan ülkelere doğru para akışına neden olup ülkeler arasında gelir adaletsizliğini artırırken, petrol ithal eden ülkelerin ödemeler dengesini bozmakta ve ithal mallarının pahalılaşmasına, ihracat mallarının ucuzlaşmasına neden olarak enflasyonu artırmaktadır. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler enerji-yoğun sektörlerde sahip oldukları için petrole bağımlılıkları oldukça yüksektir. Bu nedenle, petrol fiyatlarındaki artış bu ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çünkü petrol fiyatlarının artması firmaların daha az enerji satın almasına neden olmakta ve bu durum üretim, sermaye ve emek verimliliğinin azalmasından dolayı milli gelirin düşmesine yol açabilmektedir. Petrol fiyatlarındaki bir düşüş ise, petrol ithal eden gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemekte ve ithal mallarının ucuzlaşmasını ve ihracat mallarının değerinin yükselmesini sağlayarak milli geliri artırmaktadır (Güngör vd., 2016: 31).

Grafik 2’de 2000-2017 dönemine ait cari açığın GSYİH’deki payı ve ham petrol fiyatlarının gelişimi verilmiştir. Grafığe göre, ham petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar cari açıkların

yükselmesine neden olmaktadır. Örneğin, 2011 yılında varil başına ham petrol fiyatlarının 114 dolara çıkarken, cari açıkların GSYİH'ya oranı da %8,9'a yükselmiştir. 2012 yılından itibaren petrol fiyatlarında yaşanan düşüslere cari açıklardaki düşüsler eşlik etmiş ve 2016 yılında ham petrol fiyatlarının 40 dolara kadar gerilemesi ile birlikte, cari açıkların GSYİH'ya oranı da %3,8'e gerilemiştir. 2017 yılında ise petrol fiyatlarının artması ile birlikte cari açıklarda da bir artış yaşandığı görülmektedir.

Grafik 2: Ham Petrol Fiyatları ve Türkiye'de Cari Açığın Seyri (2000-2017)

Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (<https://data.worldbank.org>), Enerji Bilgi Yönetim Sistemi Enerji Görünümü (<https://www.eia.gov>)

2.1.2. Tasarruf Yetersizliği

Bir ekonomide gelirin tüketilmeyen kısmı tasarruf edilmekte ve yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Kapalı bir ekonomide özel ve kamu kesimi tasarruflarından oluşan yurtiçi tasarruflar, kamu ve özel kesim sabit sermaye yatırımları ile stok değişiminden meydana gelen kamu ve özel kesim yatırımları toplamına eşit olmaktadır. Açık bir ekonomide ise, dış âlemlerle olan ilişkiler toplam yatırımlar ve yurtiçi tasarruflar arasındaki eşitliği bozmaktadır. Cari işlemler dengesindeki açık veya fazlaya bağlı olarak yatırımlar yurtiçi tasarrufların üzerinde ya da altında olabilmektedir (Yükseler, 2013: 2).

Cari açık ve tasarruf ilişkisini, dışa açık bir ekonomi için milli gelir hesaplama yöntemi kullanılarak açıklamak mümkündür.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (2.1)$$

Eşitlikte, Y GSYİH'yı verirken, C özel kesim tüketim harcamalarını, I Özel kesim yatırım harcamalarını, G kamu harcamalarını, X ihracatı ve M ise ithalatı göstermektedir. (2.1) numaralı eşitlik düzenlenerek (2.2) numaralı eşitlik elde edilir.

$$Y - C - G = I + (X - M) \quad (2.2)$$

Yukarıdaki eşitlikte (C+G) toplam tüketimi göstermektedir ve özel kesim tasarrufları (S), harcanabilir gelirden tüketimin çıkarılmasıyla elde edilmektedir.

$$S = (Y - T) - C \quad (2.3)$$

(2.2) ve (2.3) numaralı eşitlikler üzerinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra (2.4) numaralı eşitlik elde edilir

$$(S - I) + (T - G) = (X - M) \quad (2.4)$$

Burada, (S-I) özel kesim tasarruf- yatırım dengesini ve (T-G) kamu kesimi (bütçe) dengesini göstermektedir. Bu iki dengenin toplamı bir ekonominin iç dengesine eşittir. (X-M) ise, cari işlemler hesabının sadece mal ve hizmet ihracat ve ithalatından oluştuğu varsayımı altında cari dengeyi göstermektedir. (2.4) numaralı eşitlik, yurtiçi özel tasarruflar dengesi, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir (Türkay, 2013: 258). Bu ilişki, aynı zamanda iç ekonomik dengede meydana gelen bir açığın, dış ekonomik denge yoluyla finanse edilebileceğini göstermektedir. Literatürde, iç ekonomik denge unsurlarından birisinin açık vermesi durumunda cari dengede de açık olmasına “ikiz açık” adı verilirken, iç denge unsurlarından her ikisinin açık vermesiyle birlikte cari dengenin de açık vermesi “üçüz açık” olgusuyla ifade edilmektedir (Tülümce, 2013: 100).

Bir ülkedeki toplam tasarruf miktarı, özel kesim şirket ve hane halklarının tasarruflarıyla kamu kesimi tasarrufları toplamından oluşmaktadır. Tasarruf yeterliliğinin oluşabilmesi için, hem özel kesimin hem de kamu kesiminin aynı anda tasarrufta bulunması değil, bir tarafın tasarrufunun diğer taraftan görece olarak fazla olması kastedilmektedir (Çak, 2013: 53). Tasarrufların, ülkelerin gelişmesi için sürekli olarak finansal sistemi beslemesi gerekmektedir. Tasarruf eğilimin yüksek olduğu ülkeler, kalkınmaları için gerekli olan tasarrufları üretken yatırımlara dönüştürerek istihdam ve gelir seviyesi gibi makro değişkenlerin değerlerini artırırlar ve bireysel gelişmeye süreklilik kazandırırılar (Hamarat ve Özen, 2015: 48).

Bir ülkenin en önemli ekonomik gelişme göstergelerinden olan toplam tasarruf miktarı, Türkiye’de hem özel hem de kamu kesimi tasarruflarındaki düşüşler nedeniyle son yıllarda önemli ölçüde azalmıştır. Özellikle, 1980’li yıllardaki politika belirsizlikleri ve yüksek enflasyona bağlı olarak artan toplam tasarruflar, daha sonra azalma eğilimine girmiş ve 2000’li yıllarda bu azalma eğilimi hız kazanarak makroekonomik bir sorun haline gelmiştir (Sancak ve Demirci, 2012: 173). Finansal sistemde serbestleşme ile birlikte tasarruf oranı düşen ülkeler arasında yer alan Türkiye,

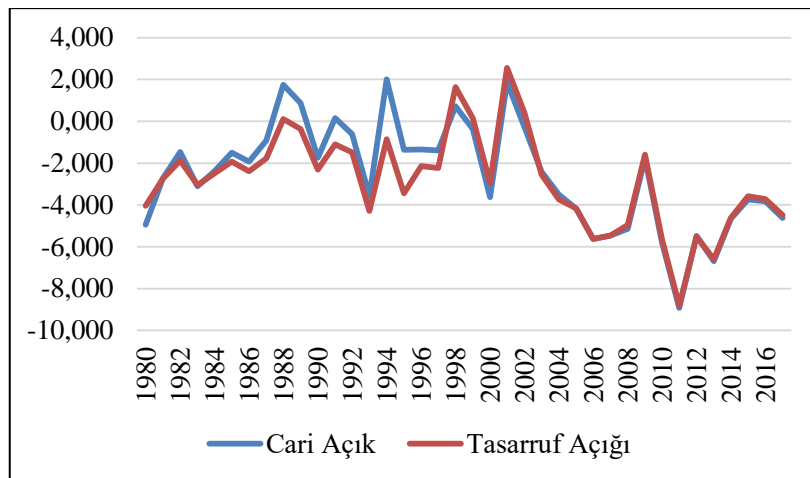
tasarruf açıkları nedeniyle yabancı tasarruflara ihtiyaç duymaktadır. Yurtiçi tasarrufların yatırımları karşılayamaması nedeniyle ülke, cari açık vererek büyüme çıkmazına girmiştir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 6).

Türkiye'nin tasarruf oranı, 1990'lı yıllarda dünya tasarruf miktarı ile aynı seviyede iken, 2000'li yıllardan itibaren tasarruf oranı düşmeye başlamış ve son dönemde düşük gelirli ülkelerin bile gerisinde kalmıştır (Kaygısız vd., 2016: 281). 2002 yılı sonrası süreçte, düşük kurların etkisiyle yatırım ve tüketim malları ithalatının artması hem küresel hem de ulusal likidite bolluğu nedeniyle meydana gelen düşük faizler yatırımları artırırken tasarrufları azaltmıştır. Yatırımlar artarken tasarrufların azalması ise dış tasarruf kullanımının da arttığını göstermektedir (Uysal, 2015).

Türkiye Ekonomisi, 2000 ve 2001 yaşanan krizlerden sonra ekonomide yeniden yapılanmaya gitmiş ve ekonomik büyümenin artması, faiz ve enflasyon oranlarının düşmesine Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi eşlik etmiştir. Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesinin yanı sıra tüketici kredilerinin artması ve kredi kartlarının genişlemesine bağlı olarak yurtiçi tüketim artmıştır. Bu durum hem tasarrufların azalmasına hem de ithal mallara olan talebin artmasına bağlı olarak cari açığı artırmıştır (Kılıç, 2015: 408).

Grafik 3'te tasarruf açıklarının ve cari işlemler dengesinin GSYİH'daki payları verilmiştir. Grafik incelendiğinde, tasarruf açıkları ve cari açıkların aynı yönde hareket ettikleri görülmektedir. Tasarruf açıkları 1980'den itibaren artmaya başlamış, tasarruflarda meydana gelen en büyük artışlar ise 2001 yılından itibaren başlamıştır. Cari açıklarında tasarruf açıklarındaki artışlar ile birlikte arttığı görülmektedir. Nitekim, 2001 yılından sonra hem tasarruflar da hem de cari işlemler dengesinde sürekli artışların meydana geldiği görülmektedir.

Grafik 3: Tasarruf Açığı ve Cari Açık GSYİH'daki Payı (1980-2017)

Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (<https://data.worldbank.org>), IMF (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo>)

2.1.3. Bütçe Açıkları

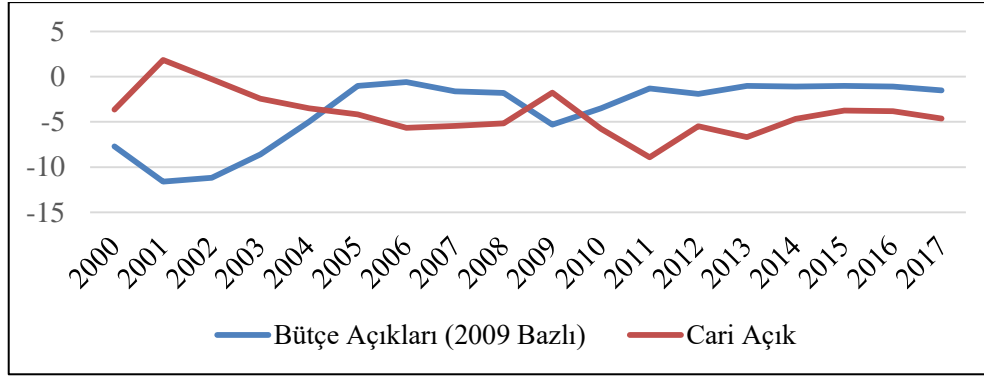
Bütçeler, devletin gelecekte belirli bir dönemde yapmayı planladığı harcamalar ile bu harcamaların finansman kaynağı olan gelirlerin tahminine dayanır ve ülkelerin mevcut ekonomik durumuna bağlı olarak açık veya fazla verebilir. Mali bir plan olan bütçelerin temelinde denklik kavramı vardır (Bayrak ve Esen, 2012: 26). Kamunun belli bir dönem içerisinde yaptığı harcamaların kamu gelirleri ile karşılanamadığı durumda ortaya çıkan bütçe açıkları, enflasyon, ekonomik büyüme, cari açık, yatırımlar ve istihdam gibi temel makroekonomik değişkenleri farklı yönlerde ve derecelerde etkileyebilmektedir (Barışık ve Keskinoglu, 2006: 61).

Literatürde bütçe açıkları ile aynı anda cari işlemlerde de açık meydana gelmesine ikiz açık adı verilmektedir. İkiz açıklar hipotezi, bütçe açıkları ve cari açıklar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İkiz açıklar hipotezini açıklamaya çalışan iki yaklaşımdan birisi olan Keynesyen Geleneksel Teori'ye, göre bütçe açıkları ve cari açıklar arasında güçlü bir korelasyon vardır ve IS-LM modelinden hareketle, kamunun bütçe açıklarının artmasının cari açıkları artıracaklarını ileri sürer. İkinci yaklaşım olan Ricardian Denkliği Hipotezi ise, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında bir korelasyon söz konusu olmadığı için ikiz açıklar hipotezinin geçerli olmadığını savunur (Ata ve Yücel, 2003: 98).

1980 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan Latin Amerika Krizleri, 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya krizlerinin ortak noktası, bütçe açıkları ile birlikte cari açıkların, yani, ikiz açıkların yaşanmasıdır. Bu ikiz açıkların kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmesi, ani tüketim artışına neden olarak 1994 Meksika Krizi'nin ana sebeplerinden biri olurken, bu sermaye girişlerinin spekülatif yatırımlarda kullanılması da 1997 Asya Krizi'ne yol açmıştır (Tunç Deveci ve Değirmen, 2013: 5). 2008 Küresel Krizi öncesinde ve sonrasında, başta Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya olmak üzere Avrupa Birliği'ne üye ülkeler, gittikçe büyüyen bütçe açığı ve cari işlemler açığı sorunu ile karşılaşmışlardır (Belke vd., 2015:196).

Türkiye de kronik olarak bütçe açığı sorunu yaşayan bir ülkedir. Bütçe açığı sorununun temelinde, kamu harcamalarının hızlı bir şekilde artmasına rağmen kamu gelirlerindeki artışın yavaş olması sorunu vardır. Türkiye'de kamu harcamalarındaki hızlı artışın sebepleri, transfer harcamaları artışı, popülist politikalar, savurganlık ve yolsuzluklar, güçlü devlet anlayışı, yüksek savunma harcamaları ve toplumdaki gelişme ile birlikte kamu harcamalarının artacağını ifade eden Wagner Kanunu'dur. Kamu gelirlerindeki artış ise; ise vergileme sorunları, vergiye karşı direnme, kayıt dışı ekonomi, denetim eksikliği, kamudaki düşük teşvik, gizli işsizlik ve ücretlerdeki dengesizlikler gibi nedenlerden dolayı yavaşlamaktadır (Demir, 2001: 27).

Grafik 4: Bütçe Açıkları ve Cari Açıkların GSYH İçerisindeki Payı (2000-2017)

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe İstatistikleri, <http://www.bumko.gov.tr>

2000-2017 dönemi için bütçe açıkları ve cari açıklar ile ilgili veriler incelendiğinde, birbirlerine zıt hareket ettikleri görülmektedir. Yani, bütçe açıklarının arttığı dönemde cari açıklar azalırken, bütçe açıkları azalma eğiliminde olduğu süreçte cari açıklar artış eğilimi göstermiştir. Bu durumun sebebi, Türkiye’de bütçe gelir sisteminin, ithalattan alınan KDV gibi dolaylı vergilere dayanmasıdır. Dolayısıyla, ithalatın yüksek olduğu dönemlerde ithalattan alınan vergi gelirlerine bağlı olarak bütçe açıkları azalırken, ithalattaki artış nedeniyle cari açıklar artmaktadır. Özellikle, kriz dönemlerinde ithalattaki azalışa bağlı olarak cari açıklar azalırken, bütçe açıkları bütçe gelirlerindeki azalış sebebiyle artış gösterir (Çak,2013: 61-62).

Türkiye’de bütçe açıklarının finansmanında, vergi kaynaklarına başvurulmuş, ancak bu uygulamadan olumlu bir sonuç alınamaması ve siyasi tercihler sonucu iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Özellikle, 1980’li yıllardan 2000’li yılların başına kadar yüksek seviyelerde seyreden bütçe açıklarının finansmanının borçlanma yoluyla sağlanması, kamu borç stokunu artırmıştır. Bu durum, ekonominin yüksek enflasyon ve faiz çıkmazına girmesine sebep olmuş ve bütçe açıklarının daha da büyümesine yol açmıştır (Tüğen ve Güngör, 2013: 28).

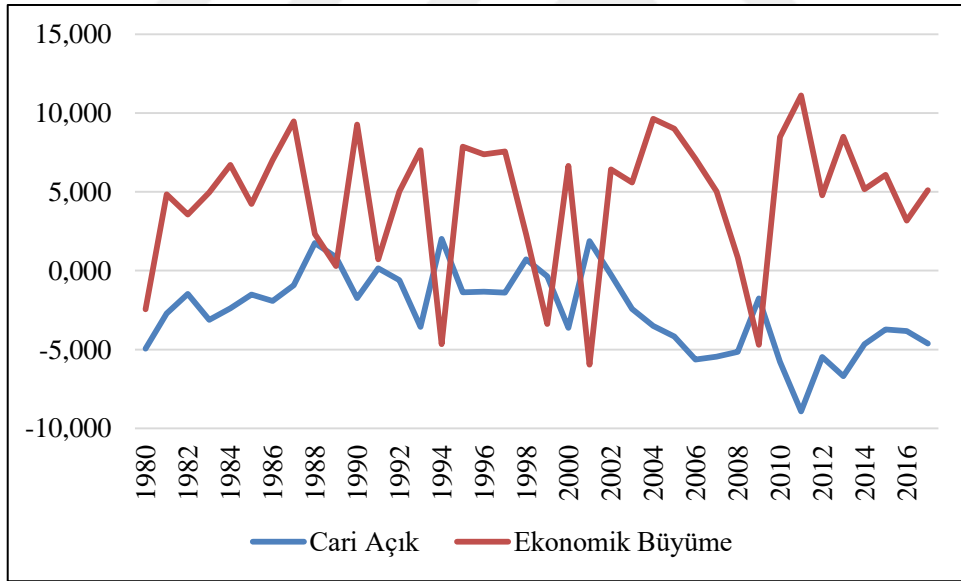
2.1.4. Ekonomik Büyüme

Temelinde üretim artışı kavramı olan ekonomik büyüme, üretim açısından bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artış olarak tanımlanırken; kişi başına düşen değer yönüyle, kişi başına düşen reel hasılanın sürekli artırılması anlamına gelmektedir (Berber, 2015: 4). Ekonomik büyüme, genel olarak iki yaklaşımla incelenmektedir. Bunlardan birincisi, ekonomide tam istihdam koşulları geçerli olduğunda, ekonomik yapıya yeni faktör girdilerinin ilave edilmesi ya da teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan uzun dönemli büyümedir. Bu tanım aynı zamanda, tam istihdam söylemi nedeniyle Klasik İktisat Okulu’nun büyümeye yaklaşımını ifade etmektedir. Ekonomik büyümeye bir diğer yaklaşım ise, Keynesyen İktisat Okulu’na aittir. Bu yaklaşıma göre ekonomik büyüme, eksik istihdamdaki bir ekonomide meydana

gelen üretim artışları nedeniyle oluşan kısa vadeli konjonktür dalgalanmalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2012: 44).

Ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiye dair literatürde birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların sonuçları genel olarak üç görüş etrafında toplanmıştır. Birinci görüşe göre, ekonomik büyüme ve cari açık arasında bir ilişki söz konusudur ve bu bağlamda ekonomik büyüme, cari işlemler dengesinin negatif nedenidir. Buna göre, cari açıklar ekonomik büyüme kaynaklı talep artışı nedeniyle yükselmekte ve ekonomik büyüme arttıkça talep de artmakta, talebin artması ise ithalatı artırarak cari açığa yol açmaktadır. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler, üretimde yüksek oranda ithal girdiye bağımlı oldukları için, bu ülkelerde ekonomik büyüme cari açığın en önemli sebeplerinden bir olmaktadır. İkinci görüş, cari işlemlerdeki gelişmelerin büyüme oranı ile doğru orantılı olduğunu ve cari işlemlerdeki gelişmelerin büyüme oranı üzerinde etkili olduğu yönündedir. Üçüncü görüş ise, cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı ya da zayıf bir ilişki olduğu yönündedir (Songur ve Yaman, 2013:221-222).

Grafik 5: Cari Açığın GSYİH İçerisindeki Payı ve Ekonomik Büyüme (1980-2017)

Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (<https://data.worldbank.org>)

Türkiye'nin 1980-2017 dönemi için ekonomik büyüme ve cari açık ile ilgili verileri incelendiğinde, cari işlemler açığı ile ekonomik büyümenin aynı tarihler itibariye aynı yönde hareket ettikleri görülür. Bir başka deyişle, ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerde cari işlemler dengesi açık verirken, ekonominin yavaş büyüdüğü veya daraldığı dönemlerde cari işlemler dengesi fazla vermekte ya da mevcut açıklarda azalma meydana gelmektedir. Nitekim

ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yıllarında ekonomi daralırken, cari işlemler dengesi fazla vermiştir.

Türkiye ekonomisi, özellikle hızlı büyüme sürecine girdiği 2001 Krizi sonrası önemli boyutlarda cari açık vermiştir. Bu dönemde, büyüme ile birlikte cari açıkların artmasının sebebi, ithalat oranlarında meydana gelen artışlar olmuştur. Üretimin ara malı ithalatına bağımlılığı, ihracattaki artışların toplam ithalat bir yana ara malı ithalatını bile karşılayamamasına yol açmıştır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin tipik özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Telatar ve Terzi, 2009: 120-121).

2.1.5. Reel Döviz Kuru

Uluslararası ekonomik işlemlerde yapılan ödemeler, ulusal para ile yabancı paranın birbiri ile değiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise, ulusal para ile yabancı paraların birbirine çevrilmesi zorunluluğunu ve iki para birbirine çevrilirken hangi oranın kullanılacağı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunu gidermek için ise, ulusal paranın yabancı para karşısındaki değerini ifade eden döviz kuru kavramı kullanılmaktadır (Ülgen, 2010: 334).

Nominal döviz kuru, ulusal paranın yabancı para karşısındaki nispi fiyatıdır. Diğer bir ifade ile, ulusal paranın yabancı paralarla mübadele oranıdır. Reel döviz kuru ise, nominal döviz kuru ile yurtdışındaki fiyatlar genel düzeyi çarpımının yurtiçindeki fiyatlar genel düzeyine oranını ifade eder. 2.5 numaralı eşitlikte, Π_R reel döviz kurunu, Π nominal döviz kurunu, P^* yurtdışı fiyatlar genel düzeyini ve P yurtiçi fiyatlar genel düzeyini göstermektedir. (Paya, 2007: 155).

$$\Pi_R = \frac{\Pi \cdot P^*}{P} \quad (2.5)$$

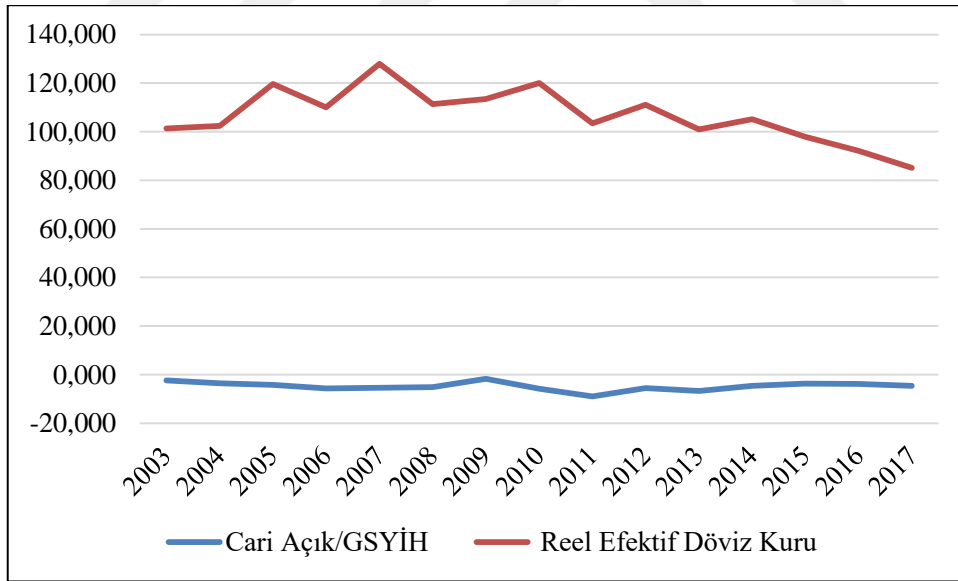
Yurtiçi enflasyon oranı, yurtdışı enflasyon oranından daha yüksek olduğunda ($P > P^*$), reel döviz kurları nominal döviz kurunun altına düşer. Dolayısıyla, ulusal para aşırı değerlenmiş olur ve ülkenin dış ticaret dengesi bu durumdan olumsuz etkilenir. Çünkü ulusal paranın değerlenmesi sonucunda ithal malları görece ucuzlarken, ihraç malları göreceli olarak daha pahalı hale gelir ve bu durum ihracatı azaltıp ithalatı artırarak dış ticaret açıklarına neden olur. Burada ulusal paranın aşırı değerlenmesi, nominal kur ve reel kur farkının pozitif olması ile ifade edilirken, eksik değerlenmesi bu farkın negatif olması ile açıklanır (Seyidoğlu, 2015: 396).

Döviz kurları, dış ticaret piyasası ve dış sermaye piyasalarında oluşan arz ve talebin dengelenmesi ile ortaya çıkar. Dış ticaret piyasasında, ithalat dövize olan talebi belirlerken, ihracat döviz arzını yansıtır. Dış sermaye piyasalarında ise, ülkeye borçlanma, dolaysız sermaye ve kısa vadeli sermaye (sıcak para) olarak gelen sermayeler, döviz arzını oluştururken, bu sermayelerin

ülkeden çıkışları ise döviz talebinin kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla, ülkeye sermaye girişleri döviz kurlarının üzerinde bir baskı oluşturarak, döviz kurlarının düşmesini veya enflasyona göre daha yavaş yükselmesine neden olur. Döviz kurlarının düşmesi veya enflasyona göre daha düşük bir artış göstermesi, ithalatı ucuzlatıp ihracatı pahalılaştırır. Bu durumda, ülkeye sermaye girişinin olması dış ticareti ve buna bağlı olarak cari işlemler açıklarını artırmaktadır (Ertuna, 2007: 2).

Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemleri, dönemler itibariyle farklılık göstermektedir. 1980 öncesi dönemde sabit kur sistemi uygulanırken, 1980 sonrası dönemde sabit kur rejiminden esnek kur rejimine geçiş süreci yaşanmıştır. 1980-1989 dönemi, sık sık devalüasyonların yapıldığı ve sabit kur rejiminin uygulandığı bir dönem olmuştur. Tam konvertibilitenin uygulanmaya başlandığı 1989 yılından 1999 yılına ise kadar kontrollü sabit kur sistemi geçerli olmuştur. 2000-2001 döneminde günlük artışların belirlendiği sabit kur sistemi geçerli olurken, 2001 yılının ikinci yarısından itibaren TCMB müdahalelerinin sınırlandırıldığı serbest kur rejimi uygulanmıştır. 1980 yılında uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme modeli, 1980-2001 döneminde kısmen uygulanabilmiştir. 2001 sonrası dönemde ise gerçek anlamda ihracata dayalı büyüme modeli uygulanmaya başlanmıştır (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 72).

Grafik 6: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ve Cari Açık (2003-2017)

Kaynak: TCMB Reel Efektif Döviz Kuru İstatistikleri <https://evds2.tcmb.gov.tr>, Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (<https://data.worldbank.org>)

Grafik 6’da cari açıkların GSYİH’deki payının ve reel döviz kurunun 2003-2017 döneminde Türkiye’deki gelişimi verilmiştir. Buna göre, 2003 yılından itibaren ulusal paranın 2014 yılına kadar aşırı değerlendiği görülmektedir. Bu dönemde, reel döviz kurlarının değerlenmesinin en önemli sebebi yüksek faiz oranlarıdır. Ülkede risk oranının yüksek olması, faizleri dünya standartlarının üzerine çekmiş ve ülkeye bol miktarda sıcak para adı verilen kısa vadeli yabancı

sermaye girişleri olmuştur. Bu sermaye girişleri, döviz kurlarını baskı altına alarak Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine yol açmıştır (Ertuna, 2007: 4). Türk lirasının aşırı değerlenmesi ise 2003-2017 döneminde ithalatın çok fazla artmasına neden olmuş ve bu durum dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve cari açıkları artırmıştır.

Bu dönemde, reel kurdaki değerlenmenin diğer bir sebebi, Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) 2008 Krizi sonrası krizin etkilerini azaltmak için uyguladığı genişletici politikalarıdır. Bu politikalar sonucunda, dünya ekonomisinde bol para dönemi yaşanmış ve gelişmekte olan ülkelere sermaye girişlerinin artması sonucunda ülkelerin paraları değer kazanmaya başlamıştır. Ancak, FED'in 2013 yılında parasal genişlemede azalmaya gideceğini açıklaması, 2014 yılından itibaren reel kurda azalışa sebep olmuştur. Bu azalışın bir başka sebebi ise, 2014 yılından itibaren yurtiçinde yaşanan siyasi belirsizliklerdir. Hem FED'in parasal genişlemeyi sonlandırması hem de artan terör olayları nedeniyle ülkeden döviz çıkışı olmuş ve reel kurda düşüş yaşanmıştır.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, 2003-2014 döneminde Türk Lirasının aşırı değerlenmesine rağmen ihracatta azalma olmaması, aksine ihracatın reel olarak artış göstermesidir. Bunun sebebi olarak öne sürülen bir görüş, ihracata konu olan mallarda ithalata bağlı bir üretim yapısının geçerli olması ve bu nedenle Türk Lirası'ndaki değerlenmeye bağlı olarak ucuz ithal aramalı sağlanması yoluyla ihracatın artmasıdır (Demir ve Kula, 2008'den aktaran: Aktaş, 2010:124).

2.2. Türkiye'de Cari Açığın Gelişimi

2.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Ekonominin Genel Görünümü

Türkiye Ekonomisi, 1923 yılından sonraki dönemde, bir yandan uzun yıllardır süren savaşın ülkede neden olduğu hasarı telafi etmek, sanayileşme ve kalkınma gibi ekonomik sorunları çözmek ile uğraşırken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nde devraldığı borçları ödemeye çalışmıştır. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın sonucunda ödenmesi gereken borçlar ertelenmiş ancak, dünyada krizin etkilerinin uzun yıllar devam etmesi nedeniyle, ihracat gelirlerindeki azalma ve ithalatın finansmanını sağlanamaması gibi nedenler bütün dünyada olduğu gibi devleti korumacı politikalar uygulamaya itmiştir.

1939 yılında başlayıp 1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, savaş ekonomisinin getirdiği tüm zorlukları yaşamak zorunda kalmıştır. 1929 yılından yaşanan krizden sonra uygulanmaya başlanan korumacı-devletçi politikaların sonucu olarak büyük oranda daralmış olan ithalat hacmi yarı yarıya düşmüş ve nüfusun büyük bir bölümünün savaşa girme ihtimaline karşılık askere alınması üretimde önemli miktarda azalmaya sebep olmuştur. Ayrıca, savaş öncesi

dönemde planlanan yatırım programları da bütçenin savunma harcamalarına yönlendirilmesi sonucu ertelenmek zorunda kalmıştır (Boratav, 2015: 83).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşa girmemesine rağmen sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşan Türkiye’de korumacı politikalar terkedilmiş ve liberalleşme süreci başlamıştır. Savaş süresince ihracattaki artış ve ithalatta meydana gelen azalışlar ülkenin döviz ve altın rezervlerini artırmış ve dış ticaret, uygulanan devalüasyonun da etkisiyle 1946 yılında son kez fazla vermiştir.

Liberal iktisat politikaları uygulayan Türkiye ekonomisinde, 1953 yılına gelindiğinde, hükümetin maliye politikası uygulamaları bütçe açıklarını kapatmada yeterli olamamış, dış ticarete uygulanan liberalizasyon ve yabancı sermaye yatırımlarının teşviki üzerine kurulu politikalar, kontrol altına alınamayan ithalat artışları, yetersiz ihracat potansiyeli ve yetersiz sermaye girişi gibi sorunlara neden olarak terkedilmiştir. Planlı dönemin başında, gıda ve tekstil gibi dayanıksız tüketim mallarının ithalatı yerli üretimle ikame edilmesine rağmen, 1980 yılına kadar sürecek olan ithal ikamesine dayanan sanayileşme döneminde ara ve yatırım malları üretimine geçilemediği için ikinci aşama gerçekleştirilememiştir (Özbey, 2000: 76-77; Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 125-126).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, bütün dünya ekonomileri etkisi altına Keynesyen İktisat Politikaları Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Temelinde reel ekonomik büyüklüklere devletin müdahale edebileceği düşüncesi olan Keynesyen politikalar, ekonominin uzun süre canlı kalmasını sağlamakla birlikte önlenemeyen kamu açıkları ve bozulan dış ticaret nedeniyle TL’de 1958, 1970 ve 1979 yıllarında üç büyük devalüasyon yapılmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 53).

Aşırı ithalat bağımlılığı ve ihracattaki göreceki durgunluk, ekonomiye büyük miktarda dış kaynak gelişi nedeniyle yüksek büyüme oranlarına etki etmemiştir. Bu arada, 1973 yılında petrol fiyatlarında yaşanan ani sıçramanın olumsuz etkisinin ertelenmesi, ülkedeki sürekli seçim ekonomisi ve siyasi huzursuzluk nedeniyle tek çözüm olarak görülmüştür. Ham petrol fiyatlarının dünya piyasalarında üç katına çıktığı bu dönemde, Türkiye’de petrol fiyatlarında çok küçük değişiklikler yapılmıştır. Diğer taraftan, yaşanan krizin de etkisiyle ülkeye dış kaynak akışında yaşanan tıkanıklık, ithalat hacminin ticari krediler ve pahalı kısa dönem borçlanma yoluyla artırılmasına yol açmış ve böylece dünyada ekonomik kriz yaşanırken, Türkiye Ekonomisi büyümeye devam etmiştir. Ancak, uygulanan politikalar artan siyasi istikrarsızlık ve dış kaynak tıkanıklığının da etkisiyle ekonominin krize sürüklenmesini önleyememiştir (Boratav, 2015: 131).

2.2.2. 1980 – 1989 Dönemi

Türkiye, 1980 yılına siyasi huzursuzlukların yaşandığı ve ekonomik krizin olduğu bir ülke olarak girmiştir. 1970’li yıllarda yaşanan petrol şokları, ihracatın durgunluğuna rağmen ithalatın artan bir eğilim göstermesi nedeniyle büyüyen dış ticaret açıkları ve enflasyonun üç haneli rakamlarda seyretmesi ekonomiyi krize sürüklerken, şiddetlenen siyasi gerginlikler ülkede bir istikrar programının uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Karaçor ve Alptekin, 2006: 308).

Ekonomideki mevcut krizin aşılması ve istikrarın sağlanabilmesi amacıyla uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları, kısa ve uzun vadeli birçok amaç içermesine rağmen, daha çok kalıcı yapısal değişimleri içeren bir ekonomi paketi olma özelliği taşımaktadır. 24 Ocak Kararları’nın en önemli amacı, ekonomide kamunun payının azaltılıp piyasalara devlet müdahalesinin en aza indirilmesini sağlamaktır. Ayrıca, bu kararların yürürlüğe girmesiyle birlikte, 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası terkedilerek ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsenmiştir (Karluk, 2014: 521).

Alınan bu kararlar; enflasyonun kontrol altına alınıp düşürülmesi, ihracatın teşvikler sağlanarak artırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması, döviz gelirlerinin artırılıp döviz açığının kapatılması, döviz piyasasında serbestlik sağlanması, istihdam artırıcı yatırımlara öncelik verilmesi, yabancı sermayenin ülkeye gelişini artırıcı teşvikler sağlanması, kamu sektörünün ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması gibi temel amaçlara odaklanmıştır (Tüleykan ve Bayramoğlu: 2016: 405-406).

24 Ocak 1980 İstikrar Programı’nın sonucu olarak; ihracat hızla yükselirken sanayi mallarının ihracat içerisindeki payı artmıştır. Yabancı sermaye, işçi dövizleri, turizm gelirleri ve ihracattaki artış, ödemeler dengesi açıklarını düşürmüştür. Ayrıca, enerjideki problemlerin ortadan kaldırılması ile birlikte ekonomide kapasite kullanım oranı artmıştır. Ancak, kısa dönemli bu olumlu gelişmelere karşın, yeterli büyüme sağlanamamış ve programın temel amaçlarından biri olan istihdam artışı gerçekleştirilemediği gibi işsizlik oranlarında da artış gözlenmiştir. Diğer taraftan, ekonomide devletin rolü azaltılamamış ve bütçe açıkları programın uygulandığı ilk yıllarda düşmesine rağmen 1983’ten itibaren hızla büyüyerek artmıştır (Karluk, 2014: 523).

1980 yılından itibaren dış ticaretin seyrini ihracata yönelik sanayileşme politikası belirlemiş ve bu doğrultuda ihracat hızlı bir artış eğilimine girmiştir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat hacmi, dönem sonunda 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. İhracattaki artışa göre, ithalat hacminin artış hızı, özellikle dönemin ilk yıllarında düşük olmasına rağmen, 1983 yılından itibaren hızla artmaya başlayarak 1989 yılında 15,7 milyar dolara ulaşmıştır. Dönemin ilk yıllarında, ihracattaki artış hızının ithalata göre daha yüksek olmasının etkisiyle, dış ticaret açıklarında büyük bir artış olmamış, aksine, 1980 yılında 5 milyar dolara yaklaşan dış ticaret açığı 1988 yılına gelindiğinde 2,6 milyar dolara düşmüştür.

Tablo 3: 1980 – 1989 Dönemi Dış Ticaret İstatistikleri (Bin \$)

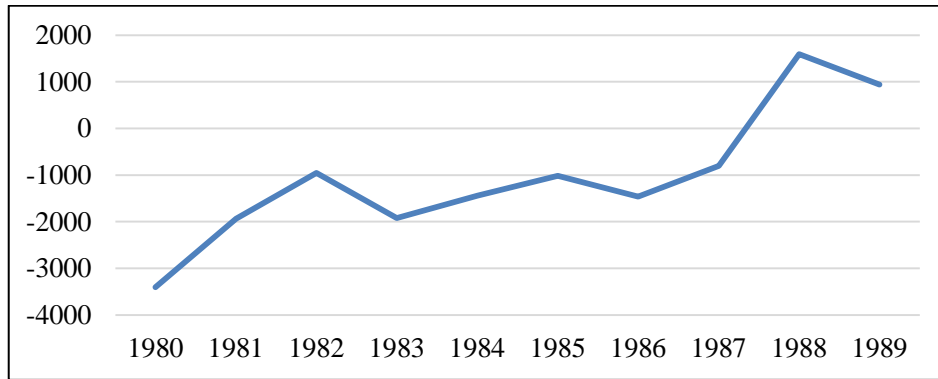
Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat / İthalat (%)
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	36,8
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	52,6
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	65
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	62
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	66,3
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	70,2
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	67,1
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	72
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,4
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,6

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>

Enflasyon ile mücadelede önemli bir role sahip olan daraltıcı maliye politikalarından 1983 sonrası dönemde vazgeçilmesi ve IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının 1986 yılında sona ermesi ile birlikte kamu yatırımları artmıştır. Bunlara ek olarak, 1987 yılında ülkede hâkim olan seçim havası, 24 Ocak Kararları ile düşen enflasyon oranlarının tekrar yükselmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, 1988 yılında yeni bir istikrar programı yürürlüğe konulmuş ve ekonominin tekrar canlandırılması amacıyla 1989 yılında finansal serbestleşme kararı alınarak sermaye hareketlerinin dolaşımı serbest bırakılmıştır (Oktayer, 2010: 434-435).

1980-1989 dönemi için cari işlemler dengesi incelendiğinde, dönemin ilk yıllarında cari işlemlerin açık verdiği gözlenmektedir. Bu durumun nedeni olarak, ülkede uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası gösterilmektedir. Çünkü dönem içerisinde, ihracatta meydana gelen artışa, ithalattaki artışların eşlik ettiği gözlenmektedir. Dönemin ikinci yarısında ise, cari açıklarda görece bir azalma olduğu tespit edilmekte ve dönem içerisinde ilk kez 1988 yılında cari işlemler dengesinin fazla verdiği görülmektedir.

Grafik 7: 1980-1989 Dönemi Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (<https://data.worldbank.org>)

1984 yılından sonra ödemeler dengesinin uluslararası standartlara göre yeniden düzenlenmesi ile önemli boyutlara ulaşan cari işlemler hesabında meydana gelen açıkların kapatılmasında, işçi döviz gelirleri ve turizm gelirleri önemli yer tutmuştur. Bu dönemde turizmin teşvik edilmesi için uygulanan politikalar sonucunda, ilk kez 1985 yılında 1 milyar doların üzerinde turizm geliri elde edilmiştir. Bu gelişmeler, cari açıkların dönem içerisinde çok fazla büyümesini engellemiştir. Diğer taraftan, cari işlemler dengesinin 1988 yılında fazla vermesinin başka bir nedeni ise, ekonomide meydana gelen durgunluğu sonlandırmak için aynı yıl içerisinde uygulanan istikrar politikalarıdır (Cicioğlu vd., 2014: 204; Karluk, 2014: 595).

2.2.3. 1990-2001 Dönemi

Türkiye, 1990'lı yıllara hem ekonomik hem de siyasi krizlerle girmiştir. 1989 yılında alınan finansal serbestleşme kararı ve uygulanan yüksek ücret politikası iç ve dış dengede olumsuz etkilere neden olurken, 1991 yılında yaşanan Körfez Krizi ile birlikte üretim, yatırım ve fiyat beklentileri negatif eğilim göstermeye başlamıştır. Ortadoğu pazarında meydana gelen daralma, turizm gelirlerinin azalması ve uluslararası sermaye hareketlerinin yavaşlaması ekonomi üzerinde baskıya neden olurken, 1991 yılında alınan erken seçim kararı ile uygulanan genişletici maliye politikası geçici bir canlanma sağlasa da ekonomideki kötü gidişe uzun vadeli bir çözüm getirememiştir (Kaya, 2013: 15).

Ülkeye giren yabancı sermaye oranındaki artış, ekonomide mevcut olan istikrarsızlık nedeniyle Türk Lirası'na güven artırmada başarılı olamamış ve Türk Lirası'ndan kaçışlar başlamıştır. Kamu kağıtlarından elde edilen faiz getirisinin yüksek olması nedeniyle bankaların riski göze alarak Türk Lirası üzerinden kamuya borç vermesi, kamu açığının finansmanında yurtiçi tasarruf kullanımına ek olarak dış kaynakların da yoğun bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Bu durum, ekonomiyi bir tür kısır döngü içerisine sokmuş ve yüksek faizin yol açtığı sıcak para girişi, döviz kurunun değerlenmesi yoluyla borçlanmanın artmasına neden olmuştur (Alptekin, 2009: 483).

1992 yılına gelindiğinde, Körfez Krizi'nin etkisiyle yaşanan cari işlemler açığı, sıfıra yaklaşan büyüme oranı, kamu açıklarının artışı ve kronik hale gelen enflasyon ekonominin bir krize doğru sürüklendiğinin göstergeleri olmuştur. 1993 yılının ortalarında hükümet, kamunun faiz yükünün çok yüksek olması nedeniyle uygulanacak kısa dönemli politikaların faizleri düşürmeyi amaçlayacağını açıklamış ve ekonomideki likidite artırılmaya başlanmıştır. Ancak, likiditenin yüksek oranlara ulaşması, yüksek cari açığın devalüasyon beklentilerini artırması ve düşmesi beklenen faiz oranları döviz talebini artırmıştır. Tüm bunların sonucunda, ekonomide ücretler düşürülmüş, işsizlik oranlarında artış meydana gelmiş ve üç haneli basamaklı enflasyon dönemine girilmiştir (Turan, 2011: 62; Karaçor ve Alptekin, 2006: 311).

Siyasi ve ekonomik krizler dönemi olarak adlandırılabilen 1990-2001 dönemi içerisindeki ilk büyük krizin yaşandığı yıl 1994 yılı olmuştur. Bu yıl içerisinde yaşanan ve ülkeyi derin bir ekonomik bunalıma sürükleyen 1994 Krizi'nin temelleri 1989 yılında alınan finansal serbestleşme kararı ile atılmış ve 1993 yılı sonlarında Türkiye'de uygulanan ithalata dayalı ekonomik büyüme sürecinin de etkisiyle hem dış açık hem de kamu sektörünün verdiği açık hızlı bir şekilde büyümüştür. Kamu harcamalarını, özellikle siyasi nedenlerden dolayı, vergileme yerine iç borçlanma yolu ile kapatan hükümetler diğer taraftan faizlerin yükselmesine de engel olamamışlardır. 1994 yılı başlarında %114'e kadar yükselen enflasyonun yanı sıra ülkedeki yüksek kamu açıkları ile birlikte artırılması gereken faizler düşük tutulmuş ve bu durum iç borçlanma senetlerine olan talebi azaltarak döviz talebini artırmıştır. Kriz içerisindeki ekonomi, dış piyasalardan da kredi bulamadığı için, meydana gelen açıklar Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmıştır. Diğer taraftan, tasarrufların dövize yönelmesi döviz kurunun yükselmesine neden olmuş ve 15 Ocak'ta Türk Lirası dolar karşısında %100 değer kaybetmiştir. Dolardaki yükselişin önüne geçmek için faizlerin yükseltilmesi ise bu tarihte gecelik faizlerin %1000'ni aşması ile sonuçlanmıştır (Sönmez, 2004: 148).

Ekonomideki makroekonomik göstergelerin sürdürülemez değerlere ulaşması ile birlikte bir ekonomik istikrar paketi uygulanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, ekonominin yüksek enflasyon ve durgunluğun aynı anda yaşandığı stagflasyonist bir sürece girmesini engellemek, üç haneli rakamlara ulaşan enflasyonu düşürmek, dolar karşısında yüksek oranda değer kaybeden Türk Lirasını istikrarlı bir para birimi haline getirmek ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal dengeyi sağlayarak sosyal kalkınmayı da gerçekleştirmek amacıyla 5 Nisan Kararları yürürlüğe konulmuştur (Kaya, 2013: 17-18).

Uygulamaya konulan istikrar programının tam olarak bütün hedeflerine ulaştığını söylemek mümkün değildir. Program, ekonomide yaşanan krizin etkilerini belli alanlarda kısa bir dönem için rahatlatmasına rağmen, bir süre sonra ekonomideki kötüye gidiş tekrar şiddetlenmiştir. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesine karşılık olarak, hükümet faiz oranlarını düşürmeye çalışmıştır. Ayrıca, Türk Lirasına olan talebin artması ulusal parayı istikrarlı hale getirmiş ve iç borçlanma yoluyla kamu açıkları kapatılmıştır. Ancak, istikrar programının belli hedeflerine ulaşılmasına rağmen, ekonomide yapılması planlanan yapısal değişiklik başarılı olamamıştır. Ekonomideki talep yetersizliği ekonomik daralmaya yol açmış ve buna bağlı olarak sanayi sektöründeki üretim kısıtlamasından dolayı işsizlik artmıştır. Ekonomi durgunluğa girerken artan kamu harcamalarına karşılık kamu gelirlerinin artırılamaması enflasyondaki artışı şiddetlendirmiştir (Karluk, 2014: 532-533).

1994 yılında başlayan ekonomide istikrar sağlama çabaları 1995 yılında da devam etmiştir. Ancak, 1995 yılı sonlarında siyasal alanda erken seçim kararı ve ekonomik alanda 1996 yılında uygulanacak ekonomik programın açıklanmaması; ülkeyi hem siyasi hem de ekonomik olarak

belirsizliğe sürüklemiştir. Bu belirsizliğe ek olarak, seçim döneminin kamu harcamalarını artırıcı etkileri nedeniyle enflasyon yükselmiştir. Diğer taraftan, iç talepteki genişleme ve ulusal paranın değer kazanması dış ticaret dengesinde negatif baskılara neden olmuştur (Karaçor ve Atabey, 2001: 134). Bu gelişmelerin sonucu olarak, 1994 yılında fazla veren cari işlemler dengesi, 1995 ve 1996 yılında açık vermiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)

Yıllar	Avrupa Birliği	OECD Ülkeleri	Asya Ülkeleri	Avustralya ve Yeni Zelanda	Genel Toplam
1996	-11.758.706	-16.606.282	-3.430.870	-363.347	-20.402.177
1997	-12.656.691	-19.084.483	-4.007.867	-466.982	-22.297.649
1998	-10.459.899	-16.297.505	-4.302.062	-362.425	-18.947.410
1999	-7.083.696	-10.016.134	-3.380.354	-69.901	-14.084.047
2000	-12.864.267	-16.607.377	-6.434.903	-169.159	-26.927.915
2001	-10.064.867	-5.173.128	-3.308.604	-134.581	-10.064.867

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>

Diğer taraftan 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi, ülkenin dış ticaret dengesini üzerinde önemli etkilere yol açmıştır. Ülkede, yapılan anlaşma ile birlikte ithalatın ciddi oranda artacağı ve bunun sonucu olarak cari işlemler açığının büyük boyutlara ulaşacağı beklentisi hâkim olmuştur. Fakat Gümrük Birliği Anlaşması, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ticarete Türkiye aleyhine sonuçlar meydana getirmedigi gibi; tekstil sektörü açısından ihracattaki kısıtlamaları kaldırarak Türkiye ekonomisine olumlu katkı sağlamıştır. Ancak, bu anlaşma ile birlikte Türkiye açısından, üçüncü ülkelere karşı Avrupa Birliği'nin uyguladığı düşük gümrük tarifelerinin kullanılması zorunluluğu doğmuştur. Buna karşılık olarak; üçüncü ülkelerinin Türkiye'ye uyguladıkları gümrük tarifelerinin düşürme yükümlülüğünün olmaması, bu ülkelerin Türkiye karşısında ekonomik rekabet avantajı elde etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Avrupa Birliği dışındaki ülkelere ithalatının ihracatından daha fazla artmasına neden olarak, dış ticaret açıklarını artırmıştır (Boratav, 2015: 186-187).

1997 yılına gelindiğinde, ülkedeki siyasi ve ekonomik kriz oldukça şiddetlenmiş ve bu yıl ülke yönetiminde yaşanan belirsizlikler ekonomideki kötüye gidişi daha da derinleştirmiştir. Ülke içindeki karışıklıkların yanı sıra, aynı yıl temmuz ayında Tayland'da ortaya çıkan ve kısa bir sürede Asya'daki diğer ülkelere yayılan mali kriz küresel piyasaları etkisi altına almıştır. Krizi meydana getiren temel sebepler arasında; uygulanan döviz kuru politikaları, cari işlemler açıklarında kontrol edilemeyen artışlar, dış borçların artmasının yanı sıra bu borçlanmaların büyük çoğunluğunun kısa vadeli olması ve küreselleşmenin de etkisiyle kısa vadeli sermayenin yoğun olarak yapılması gösterilebilir. İlk olarak, Güneydoğu Asya ülkelerini etkisi altına alan kriz, 1998 yılına gelindiğinde; yatırımcıların riskli buldukları ülkelere çekilmesi nedeniyle bu ülkelere aşırı

miktarlarda sermaye çıkışının olması ve krizden kurtulmak isteyen ülkelerin devalüasyon uygulayarak ihracatlarını artırmaları, Rusya ve Brezilya üzerinden tüm dünyaya yayılmıştır (Karluk, 2014: 543-544).

Küresel birer krize dönüşen Güneydoğu Asya ve Rusya krizleri Türkiye'yi de oldukça etkilemiştir. Önemli boyutlara ulaşan kamu açıkları ve yüksek enflasyona ek olarak, yaşanan krizlerin küresel piyasalarda neden olduğu daralmanın sonucunda, ülkede üretilen mallar yoğun bir rekabetle karşılaşmıştır. Diğer taraftan, ülkenin sahip olduğu yapısal bozukluklar, kriz yaşayan ülkelerden çıkan sermayenin Türkiye'ye yönelmesini ve ucuz girdi imkânını engellemiştir. Ekonomideki bu yapısal bozuklukları düzeltmek ve krizlerin olumsuz etkisinden ekonomiyi kurtarmak için uygulanan istikrar programı, kısa dönemde geçici bir rahatlama sağlamıştır. Ancak, ülkenin 1999 yılında tekrar seçim ekonomisi ile karşı karşıya kalması ve Marmara Bölgesi'nde meydana gelen depremler; ekonominin tekrar bozulmasına yol açmıştır. Artan terör olayları nedeniyle turizm gelirlerinin de azalması, ülkenin siyasi ve ekonomik bir bunalıma sürüklendiğinin göstergeleri olmuştur (Karabıçak, 2000: 59-60).

1999 yılı sonlarında yürürlüğe giren 9 Aralık İstikrar Programı, 2000'li yıllara girerken ekonomideki önemli makro göstergelere olumlu katkılar sağlamıştır. 1990'lı yıllarda ekonominin karakteristik bir özelliği haline gelen kronik yüksek enflasyon, 1980'li yıllardan bu yana en düşük seviyeye inmiştir. Ayrıca, faiz oranları gerilemiş, dış finansmanda bir fazlalık ortaya çıkmış ve önemli yapısal reformlar uygulanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak ekonomide gözle görülür bir canlanma olmasına rağmen; dış ticaret dengesinde artan açıklar meydana gelmiştir. Ancak, bu açıkların, ülkeye giren sermaye ile finanse edilmesi ile ödemeler dengesi fazla vermiştir. Fakat, bankacılık kesiminde ortaya çıkan likidite sorunları bankaların faizleri yükselterek kaynak bulmaya çalışmalarına neden olmuş ve bu durum dövize olan talebi artırmıştır. Yabancı bankaların ellerindeki kağıtları satarak Türkiye'den çekilmeleri ve Merkez Bankası'nın piyasadaki likidite açığını karşılamaması Kasım 2000'de ülkenin bankacılık kesiminden kaynaklı bir krize girmesine yol açmıştır (Karaçor, 2006: 387).

Kasım Krizi'nin olumsuz etkileri ve piyasanın içinde bulunduğu likidite sıkıntısı, IMF destekli kaynakla azaltılmaya çalışılmış, faiz ve kurlardaki artış kontrol altına alınmıştır. Ancak, IMF'den sağlanan kaynak, ekonomide var olan krize yapısal bir çözüm getirmemiştir. Bu nedenle, 19 Şubat 2001'de devlet yönetiminde yaşanan siyasi gerginlikle birlikte; ülke tarihindeki en derin ekonomik kriz başlamıştır. 2001 Krizi, aslında ülkenin 1980'li yıllarda dışa açılma süreciyle başlayan ve henüz gerekli düzenlemeler yapılmadan alınan finansal serbestleşme kararı ile devam eden sürecin bir sonucudur. Buna bağlı olarak, 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik sorunlara uzun vadeli yapısal çözümler getirmek yerine, geçici çözümlere başvurulması 2001 Krizi'nin çok büyük boyutlara ulaşmasının bir başka nedenidir. Bu krizle birlikte ülke ekonomisi büyük bir çöküş yaşamış, ekonomi yaklaşık %5,9 oranında daralmış, milli gelirden azalma meydana gelmiş,

enflasyon %80'lere yaklaşmış, iç ve dış borç stoku artmış ve tüm bu gelişmelere bağlı olarak işsizlik önemli boyutlara ulaşmıştır (Karluk, 2014: 552-553).

Tablo 5: 1990-2001 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Bütçe Açıklarının GSYİH'ya Oranı (%)	Ekonomik Büyüme (%)	Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)
1990	12.959.288	22.302.126.	-2,22	9,3	-1,7
1991	13.593.462	21.047.014.	-3,88	0,7	0,2
1992	14.714.629	22.871.055	-3,20	5	-0,6
1993	15.345.067	29.428.370	-5,00	7,7	-3,6
1994	18.105.872	23.270.019	-2,84	-4,7	2
1995	21.637.041	35.709.011	-3,04	7,9	-1,4
1996	23.224.465	43.626.642	-6,20	7,4	-1,3
1997	26.261.072	48.558.721	-5,85	7,6	-1,4
1998	26.973.952	45.921.362	-5,46	2,3	0,7
1999	26.587.225	40.671.272	-8,78	-3,4	-0,4
2000	27.774.906	54.502.821	-8,01	6,6	-3,6
2001	31.334.216	41.399.083	-12,20	-6	1,9

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, Maliye Bakanlığı Bütçe İstatistikleri <http://www.bumko.gov.tr/>, Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri, <https://data.worldbank.org>)

1990-2001 döneminin cari açık verileri incelendiğinde, dönemin ilk yıllarında cari işlemler hesabının büyük boyutlarda açık vermediği, hatta 1991 yılında fazla verdiği görülmektedir. Ancak, 1993 yılında cari işlemlerdeki açıkların GSYİH'ya oranı neredeyse %4'e yaklaşmıştır. Bu durum, aslında 1994 yılında ülkenin yaşayacağı ekonomik krizin en önemli göstergesi olarak nitelendirilebilir. Diğer taraftan; 5 Nisan Kararlarının etkisiyle Türk Lirasının değerinin düşmesi ile birlikte, ihracat artarken ithalatta azalış meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak, 1994 yılında cari işlemler hesabında fazla meydana gelmiştir. İlerleyen yıllarda, cari işlemlerde tekrar açıklar ortaya çıkmasına rağmen; 1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya krizleriyle birlikte, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışları olmuş ve ekonomi durgunluğa girmiştir. Bu durum, 1998 yılında cari fazla yaşanmasının önemli bir nedeni olmuştur. 1999 ve 2000 yıllarında ise yaşanan krizler nedeniyle dünyada meydana gelen talep daralması, cari açıkların tekrar ortaya çıkmasına yol açmıştır (Cicioğlu vd., 2014: 207). Dönemin son yılı olan 2001'de ise; ülkedeki krizin etkisiyle ithalatta azalmanın meydana gelmesi ve ekonominin küçülmesi, cari işlemlerin günümüze kadar olan dönemde son kez fazla vermesine neden olacaktır.

Tablo 5'ten de görüldüğü üzere bu dönemin diğer bir özelliği, cari açıklara eşlik eden bütçe açıklarıdır. 1990'lı yıllarda; büyüme ve kalkınmayı sağlamak amacıyla altyapı harcamalarında meydana gelen artışlar ve dönem içerisinde kısa sürelerde tekrarlanan yerel ve genel seçimler,

bütçede yüksek oranlı açıklar ile sonuçlanmıştır. Hem bütçe dengesi hem de cari işlemler hesabının aynı anda açık vermesi sonucu ortaya çıkan “ikiz açıklar” nedeniyle, 1994 ve 2001 yıllarında ekonomiyi derinden etkileyen iki büyük kriz yaşanmıştır (Aksu ve Başar, 2009: 2). Diğer taraftan, kamu harcamalarının finansman kaynağı olarak kamu gelirleri yetersiz olduğunda devlet, özellikle siyasi politikalardan dolayı, vergileme yerine borçlanmayı tercih eder. Bu durumda, iç borçlanmanın yanı sıra yabancı kaynakların da finansman kaynağı olarak kullanılması cari açığa neden olabilmektedir (Azapoğlu ve Direkçi, 2015: 75).

Tablodaki diğer makroekonomik göstergeler incelendiğinde, dış ticaret hacminde artış yaşandığı görülmektedir. Hem ihracat hem de ithalat dönem içerisinde artmıştır. Ancak, ithalattaki artışın daha fazla olmasının bu dönemde yaşanan cari açıkların bir sebebi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, ekonominin küçüldüğü dönemlerde cari işlemler dengesi fazla vermiş, ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerde ise cari açıklarda artış meydana gelmiştir.

2.2.4. 2002 Sonrası Dönem

2000’li yıllara krizlerle giren Türkiye’de, ekonomideki sorunlara yapısal çözümler getirerek makroekonomik istikrarı sağlamak ve özellikle 2001 Krizi’nin en önemli sebeplerinden olan mali sektördeki zayıflığı ortadan kaldırmak amacıyla “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” yürürlüğe konulmuştur. Bu programla birlikte; ekonomi önemli bir dönüşüme girmiş, kamu maliyesinin etkin hale getirilmesi ve mali sektörde hedeflenen güçlendirmenin sağlanması ile birlikte ekonomideki rekabet gücü artırılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, Türk Lirasında serbest dalgalı kur rejiminin uygulanmaya başlanması programın en önemli politikaları arasında olmuştur (Turan, 2015: 224).

2002 yılındaki seçimlerde; 1990’lı yılların karakteristik özelliklerinden biri olan koalisyon hükümeti dönemi sona ermiş ve tek başına iktidara gelen bir hükümet kurulmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Nisan 2001 tarihinde yürürlüğe konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nı uygulamaya devam etmiştir. Böylece Türkiye, 2002 yılından 2007 yılına kadar olan süreçte kesintisiz bir şekilde büyüyen bir ekonomiye sahip olmuştur. Bu dönem içerisinde, ihracat ve ithalat rakamlarında artışlar meydana gelmiş; ihracat yaklaşık 70 milyar dolar artarak 2007 yılında 107 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca; 2002 yılında 50 milyar dolarlık bir ithalat hacmine sahip olan ekonomide; talepte meydana gelen genişlemenin de etkisiyle 2007 yılında 170 milyar dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir. Diğer taraftan; 1990’lı yıllarda %100’ü aşan enflasyon oranları, uygulanan sıkı maliye politikası ve para politikalarının örtük enflasyon hedeflemesine yönelik belirlenmesi ile tek haneli rakamlara indirilmiştir (Bayrak ve Kanca, 2013: 13-14).

2003 yılında ABD’nin Irak ile savaşa girmesi, Türkiye’nin savaş bölgesine komşu olması nedeniyle ülkeyi kısa süreli bir belirsizliğe sokmuştur. Bu gelişmeler nedeniyle; ülke dışına çıkan kısa vadeli sermaye, belirsizliğin ortadan kalkmasıyla birlikte ülkeye geri dönmüştür. Bu durum,

döviz arz fazlasına yol açarak Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca; Irak'taki gelişmeler, uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının yükselmesine yol açmış ve ülkenin ekonomik büyümesinin enerji ithalatına bağımlı olması nedeniyle cari açıklarda artış meydana gelmiştir. Ancak, cari işlemler hesabındaki bu açıklar, ülkeye giren kısa vadeli yabancı kaynaklarla finanse edilmiştir (Çak, 2013: 46-47).

2001 krizinden itibaren kesintisiz bir şekilde büyüyen Türkiye, 2004 yılında yaklaşık %9 oranında bir büyüme ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur. 2004 yılının ilk yarısında, ekonomide var olan belirsizliklerin ortadan kalkması sonucu daha önce ertelenmiş olan harcamalar gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrıca, enflasyon oranlarının düşmesi, kredi faiz oranlarının gerilemesi, Türk Lirasının değer kazanması ve küresel konjonktürün olumlu seyrine paralel olarak ihracat artmaya devam etmiştir. 2004 yılının ikinci yarısında ise, dünyadaki büyüme oranının beklenen düzeyi aşması emtia fiyatlarını artırmış ve bunun sonucunda sermaye hareketleri dalgalı bir şekilde seyretmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'de iç talep yükselişini önlemek amacıyla kısıtlayıcı tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. Diğer yandan, özellikle yılın son aylarında çok fazla yükselen petrol fiyatları birçok sanayi sektöründe üretimin azalması ile sonuçlanmıştır. Tüm bu faktörler, ekonomik büyümenin dengeli seviyelere gerilemesine yol açmıştır. 2005 yılında da devam eden ekonomik büyümeye enflasyonun kontrol altına alınması eşlik etmiştir. Ancak, tüm bu olumlu gelişmelerin yanı sıra; ithalat ihracata oranla çok fazla artmış, cari açıklar büyümeye devam etmiş, işsizlik oranı yükselmiş ve reel kurda ciddi oranda değerlenme meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin cari işlemlere yansımaları ise 22,5 milyar dolarlık bir açık olmuştur (TÜSİAD, 2005: 9-10-21).

2006 yılında Türkiye ekonomisi, dünyada yaşanan olumsuz gelişmelerin de etkisiyle, önceki yıllara göre daha düşük bir büyüme performansı göstermiştir. Uluslararası piyasalarda petrol fiyatları artmaya başlamış ve ABD'de mortgage piyasasında yaşanan tıkanıklar finansal piyasaları olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan; ihracat artış hızının düşmesi, turizm gelirlerinin azalması ve yurtiçi talepte artış meydana gelmesi sonucu cari açığın GSYİH'ya oranı %7'yi geçmiştir (Tanrıku, 2006: 2).

2007 yılı, hem küresel ekonomi hem de Türkiye açısından oldukça önemli bir yıl olmuştur. Türkiye'de Nisan ayında yaşanan gelişmeler ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan belirsizlik ülkede genel seçimlerin yapılması ile sonuçlanmıştır. (Bayrak ve Kanca, 2013: 15). Dünyada ise, özellikle 2007 yılının son dönemlerinde etkileri hissedilmeye başlayan bir küresel kriz ortaya çıkmıştır. Uluslararası ekonomilerdeki yansımaları daha çok 2008 yılında görülen kriz, ABD'de konut kredilerinde yaşanan likidite sıkıntılarında kaynaklanmıştır. Kriz öncesi dönemde, oldukça kârlı olan mortgage kredileri, bankaların düşük gelir gruplarına geri ödeme gücüne bakmadan kredi vermelerine neden olmuştur. Ancak; 2007 yılının son aylarında dünya genelinde ortaya çıkan talep daralması, üretimin azalmasına ve insanların işlerinin kaybetmeleri nedeniyle aldıkları kredileri

ödeyememelerine yol açmıştır. Finansal sistemde tıkanmalara yol açan bu gelişmeler sonucunda; Türkiye’de etkisi 2008 yılının son dönemlerinde hissedilecek olan 2008 Küresel Krizi ortaya çıkmıştır (Aktaş ve Şen, 2013: 138).

Dünyadaki diğer ekonomileri olduğu gibi Türkiye’yi de etkisi alan küresel kriz sonucunda; yatırım ve tüketim yavaşlamıştır. Bu durum, üretim, istihdam ve ihracatı düşürmüştür. 2007 yılında, küresel piyasalarda likiditenin yoğun olması yabancı yatırımları artırmış ve ekonominin performansında önemli bir düşüş yaşanmamıştır. Ancak; 2008 yılının ikinci yarısında yavaşlama gösteren uluslararası ekonomik koşullar, yılın ilk yarısında %7 civarında büyüyen ekonominin yavaşlamasına yol açmıştır. Buna karşılık; cari işlemler dengesindeki açık, enerji maliyetlerinde meydana gelen azalma ve dünya genelindeki talep daralmasına bağlı olarak ithalatın düşmesi sonucunda azalmıştır. Ayrıca, dış finans kaynaklarının azalması reel sektörde finansman sıkıntısına yol açmıştır (TOBB, 2008: 15-16).

Uluslararası sermaye hareketlerindeki yavaşlama sonucu iç talepte azalma meydana gelmiş ve kredi imkânları azalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde, 2002 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde büyüyen ekonomi, 2009 yılında %4,7 küçülmüş ve işsizlik artarak yaklaşık %14 seviyelerine ulaşmıştır. Ancak, yılın ikinci yarısında hızlı bir canlanma yaşayan ekonomi son çeyrekte %6 civarında bir büyüme oranına ulaşmıştır. Bu gelişmelerle birlikte; 2008 yılını 41,9 milyar dolarlık bir açıkla kapatan cari işlemler dengesi, 2009 yılında 14 milyar dolar açık vermiştir. Ancak; yılın son çeyreğinde başlayan toparlanma süreci, cari açığı tersine çevirmiş cari işlemler dengesindeki açıklar artmaya başlamıştır (Maliye Bakanlığı, 2010: 4-63).

2010 yılından itibaren özel sektör önderliğinde ve iç talepten kaynaklanan bir büyüme sürecine giren Türkiye ekonomisi, 2010 ve 2011 yıllarında ortalama %8 büyüyerek kriz sonrası en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Diğer taraftan, iç talebi dayalı büyüyen ekonomiyi dış talep olumsuz etkilemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında; Türkiye’nin en önemli ticaret ortağı Avrupa’nın resesyonda olması, dış ticarete fazla verilen bazı ülkelerde Arap Baharı nedeniyle yaşanan sıkıntılar ve emtia fiyatlarının artması etkili olmuştur. Bu gelişmeler; cari açığın GSYİH’deki payının 2011 yılında %10’lara kadar yükselmesine neden olmuştur (Maliye Bakanlığı, 2012: 2).

2012’de ekonomide “yeniden dengelenme” politikası uygulanmaya başlanmış ve küresel talebin hâlâ düşük seviyede seyretmesinin de etkisiyle ekonomi %2,2 büyümüştür. Ayrıca, FED’in genişletici para politikasını sonlandıracağına yönelik beklentiler, bölgede yaşanan karışıklıklara bağlı olarak finansal risk algısında meydana gelen artışlar, sermaye akışındaki dengesizlikler ve kurlarda ve faizlerdeki artışlar büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olmuştur. Bu durum, cari açığın 2012 yılında 47,8 milyar dolara kadar gerilemesi ile sonuçlanmıştır. Ancak; Türkiye’nin en büyük ticaret ortaklarından Avrupa Birliği’nde devam eden borç krizi, küresel piyasalardaki

durgunluk ve iç talebin ithalatı artırması sonucu 2013 yılı Temmuz ayında cari açık yaklaşık 56 milyar dolara ulaşmıştır (Maliye Bakanlığı, 2013: 3-4). 2014 yılına yurtiçindeki siyasi risklerin şiddetlenmesi ile giren Türkiye, diğer taraftan Suriye, Irak, Rusya ve Ukrayna'daki gerginlikler nedeniyle jeopolitik açıdan da riskli bir ülke görünümü sergilemiştir. Ekonomide ise, Avrupa Birliği bölgesinde durgunluğa iç talepte yaşan durgunluğun eşlik etmesi ve petrol fiyatlarındaki düşüşler sonucunda cari işlemler açığı 46,5 milyar dolara gerilemiştir (Maliye Bakanlığı, 2015: 4-5).

2015 yılına gelindiğinde terör eylemlerinin şiddetini artırması ve Suriye'de yıllardır süren savaş nedeniyle bölgesel açıdan riskli bir konumda olan Türkiye, Rusya ile Suriye yüzünden siyasi gerilimler yaşamıştır. Küresel ekonomide yaşanan belirsizliklerin yol açtığı talep eksikliği ve Orta Doğu ile ticaretin daralma noktasında olduğu bir dönemde, Rusya'nın Türkiye'ye karşı siyasi yaptırımlar uygulaması ekonomiyi oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Özellikle, turizm sektörü gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan Rusların, yaptırımlar nedeniyle Türkiye'yi tercih etmemesi sonucu, turizm gelirleri 2016 yılının ilk yedi ayında %30 oranında düşmüştür. Bu nedenle, dış ticaret dengesinde meydana gelen olumlu gelişmelere rağmen, turizm gelirlerinde azalma cari işlemler açıkları üzerinde baskı yapmıştır. Ayrıca, 2015 yılını iki seçimle atlatan Türkiye'de, 2016 yılında yaşanan darbe girişimi ve anayasa değişikliği tartışmaları ülkenin siyasi açısından zor bir yıl geçirmesine neden oldu. Bu gelişmeler, ekonominin yaklaşık %3 civarında büyümesi ile sonuçlandı ve cari açıklar 2016 yılı sonunda yaklaşık 32 milyar dolar olmuştur. (TÜSİAD, 2017: 15-21).

2017 yılı ise, 2008 Krizi'nden itibaren yavaş bir büyüme performansı gösteren küresel ekonominin canlanmaya başladığı bir yıl olmuştur. Enerji piyasasında petrol fiyatlarının 70\$'a ulaşması da dünya piyasalarında talep artışlarının yaşanmasının önemli bir göstergesi olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte, küresel ekonomideki büyüme hızı OECD raporuna göre %3,58'e ulaşmıştır. Diğer taraftan, özellikle, Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Amerikan Merkez Bankası (FED)'nin sıkılaştırma politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye akımları üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Gelişmekte olan ülke statüsünde olan Türkiye küresel piyasalardaki bu gelişmelerden oldukça fazla etkilenmiş ve GOÜ'ler içinde dolar karşısında en fazla değer kaybeden ulusal para olmuştur. Dış ticaret de bu gelişmelerden etkilenmiş ve ihracat yaklaşık %10 oranında artarak 157 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, Türkiye'de ithalatın %18'e yaklaşan artış oranı, ithalatın 234 milyar dolar olarak gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, dış ticaret açığının 77 milyar dolar olduğu 2017 yılında cari işlemler dengesi 47,1 milyar dolar açık vermiştir (TÜSİAD, 2018: 7-15).

Tablo 6: 2002-2017 Dönemi Türkiye Ekonomisine Ait Bazı Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)	Tasarruf Açığı/GSYİH (%)	TÜFE 2003 Bazlı Reel Kur	GSYİH Büyüme Oranı (%)	Cari Açık (Milyon \$)
2002	87.612	-0,43	-	6,43	626
2003	116.592	2,55	101,28	5,6	7.554
2004	160.706	3,73	102,34	9,64	14.198
2005	190.250	4,17	119,67	9	20.980
2006	225.110	5,62	110,06	7,1	31.168
2007	277.334	5,46	127,92	5,03	36.949
2008	333.990	4,96	111,31	0,84	39.425
2009	243.071	1,59	113,44	-4,7	11.358
2010	299.427	5,64	120,04	8,48	44.616
2011	375.748	8,82	103,47	11,11	74.402
2012	389.006	5,51	111,07	4,78	47.692
2013	403.463	6,59	100,99	8,49	63.621
2014	399.787	4,62	105,15	5,16	43.597
2015	351.073	3,58	97,89	6,08	32.118
2016	341.147	3,72	92,12	3,18	32.626
2017	390.798	4,48	85,08	5,11	47.371

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, TCMB Reel Efektif Döviz Kuru İstatistikleri <https://evds2.tcmb.gov.tr>, Dünya Kalkınma Göstergeleri, <https://data.worldbank.org>

2002 sonrası dönem genel olarak değerlendirildiğinde, 2002 yılından itibaren ekonomi bir dizi reform süreci yaşamıştır. Özellikle, uygulanan maliye ve para politikalarının da etkisiyle Türkiye hızlı bir büyüme dönemine girmiştir. Bu büyüme süreci, 2008 Küresel Krizi'ne kadar kesintisiz bir şekilde sürmüştür. Ayrıca; enflasyon, reel faiz oranı ve bütçe açıklarında da önemli düşüşler sağlanmıştır. Ancak, bu olumlu gelişmelerle birlikte, Türkiye ekonomisinin dış piyasalarda yaşanan gelişmelere karşı duyarlılığı son derece artış göstermiştir. Özellikle, 2008 Krizi sonrası ekonominin %4,7 oranında küçülmesi bu durumun bir göstergesi olarak nitelendirilebilmektedir. Nitekim ABD'de bir yatırım bankası olan Morgan Stanley, 2013 yılı Ağustos ayında yayımladığı ekonomik raporda, "kırılgan beşli" kavramını kullanmış ve Türkiye'yi Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya ile birlikte kırılgan beşli grubunda değerlendirmiştir.

Türkiye'nin dış dünyada yaşanan gelişmelere karşı aşırı şekilde duyarlı olmasının bir sebebi, 2002 yılından sonraki dönemde tasarrufların yatırımları karşılamada yetersiz kalmasıdır. Tablo 6'da de görüldüğü üzere, 2002 yılında düşük oranda da olsa ekonomide tasarruf fazlası söz konusudur. Ancak, bu yıldan sonra tasarruf açığı sürekli bir artış göstermiş ve 2011 yılında %8,82 oranında gerçekleşmiştir. İkinci sorun ise, bu dönem başlarında ülkeye yoğun bir kısa vadeli yabancı kaynak girişinin olmasıdır. Bu durum, kurlar üzerinde baskı yapmış ve Türk Lirası aşırı

değerli bir görünüm sergilemiştir. Kurların aşırı değerlenmesi ise, dış ticaret hacminin ithalat lehine artmasına yol açmıştır. Burada değinilmesi gereken diğer bir konu ise, reel kurlardaki değerlenmenin ihracatı azaltmadığıdır. Bu dönemde, ihracat, ithalatla kıyaslandığında düşük olsa da önemli artışlar göstermiştir. Bu çelişkili durum Türkiye ekonomisinin yapısal durumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü ihracatta yaşanan artışın kaynağı, ithal ara malı ve hammadde kullanımına dayalı olarak gerçekleşen üretim sistemidir. Tüm bu yapısal sorunların birleşmesi sonucu ortaya çıkan tablo, cari açıklarda dönem içerisinde yaşanan artışları işaret etmektedir. 2002-2017 dönemi cari açık verileri incelendiğinde, 2002 yılında 626 milyon olan cari işlemler açığı, 2003 yılında 7,5 milyar dolara çıkmıştır. Hem dönem içerisinde hem de Türkiye tarihinde verilen en büyük cari açık 2011 yılında meydana gelmiş ve bu yıla ait cari işlemler açığı rakamı 74 milyar dolar olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARI AÇIĞIN NEDENLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

3.1. Türkiye İçin Yapılan Ampirik Çalışmalar

3.1.1. Aylık ve Üçer Aylık Verileri Kullanan Ampirik Çalışmalar

Ay ve diğerleri (2004), 1982-2003 dönemi aylık verilerini kullanarak bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Granger nedensellik testi ve regresyon analizi ile çalışan yazarlar, bütçe açığı ve cari açığın GSYİH'daki paylarını değişken olarak analize dâhil etmişlerdir. Çalışma sonucunda, iki değişken arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, Keynesyen Geleneksel Görüşün ele alınan dönemde Türkiye'de geçerli olduğu göstermiştir. Buna göre, cari işlemler açığının 1 birim değişmesi bütçe açığını aynı yönde 0,005 birim değiştirirken, bütçe açığının 1 birim değişmesi cari açıda 16,95791 birimlik bir değişime neden olmaktadır.

Karabulut ve Danışoğlu (2006), cari işlemler açığını artıran faktörleri temel ekonomik göstergeler, döviz kuru rejimleri ve döviz kuru hareketleri ile 1991:Q4-2004:Q1 dönemine ait verileri kullanarak incelemiş ve bu değişkenlerle oluşturulan modele Avrupa Birliği'nin 15 ülkesinin GSYİH'larını da eklemişlerdir. Vektör hata düzeltme (VEC) modeli kullanılarak yapılan çalışmalar sonucunda, 15 AB ülkesinin GSYİH ortalaması ile cari işlemler arasında istatistiki olarak güçlü uzun dönemli negatif bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuç; ticaret ortaklarının GSYİH'nın artması durumunda Türkiye'nin cari açığının azalacağını göstermektedir. Ayrıca; AB ülkelerinin GSYİH ortalaması ile Türkiye'nin GSYİH arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif yönlü ve uzun dönemli bir ilişki vardır. Diğer yandan; döviz kuru ile cari açık arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiş, fakat anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, döviz kuru ve Türkiye'ye ait GSYİH arasında uzun dönemli, güçlü negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, döviz kurunun uzun dönemde Türkiye'nin cari açığını değil, GSYİH'sını etkilediğini gösterir. Son olarak; dünya ham petrol fiyatları ile cari açık arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu ve petrol fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişkinin ise negatif olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum; petrol fiyatlarındaki artışın cari açığı artırdığını, fakat üretimi azalttığı anlamına gelmektedir.

Erbaykal (2007), 1987:1-2006:3 dönemine ait veriler ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi çerçevesinde ekonomik büyüme, döviz kuru ve cari açık arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Değişken olarak, GSYİH, reel efektif döviz kuru ve cari işlemler dengesini kullanan yazar, ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan, cari açıktan ekonomik büyümeye ve cari açıktan döviz kuruna doğru bir nedensellik tespit edilememiştir.

Sever ve Demir (2007), bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için 1987-2006 dönemini, üçer aylık veriler ve Granger nedensellik testi ile VAR metodunu kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir nedensellik olduğunu öne süren geleneksel teoriyi desteklemektedir. Buna göre; bütçe faiz oranlarını artırmakta ve faiz oranlarının artması ulusal paranın değerini yükseltmektedir. Ulusal paranın uluslararası piyasalarda değer kazanması ise cari açıkları artırıcı etkiye yol açmaktadır.

Erdoğan ve Bozkurt (2009), cari açığın ortaya çıkmasına sebep olan faktörleri bulmak için 1990-2008 dönemine ait aylık verilerle çalışmışlar ve ekonometrik model olarak MGARCH modellerini kullanmışlardır. Modelde kullanılan değişkenler; petrol fiyatları, M2 para arzı, İhracatın ithalatı karşılama oranı, enflasyon ve enflasyon belirsizliği, döviz kuru ve döviz kuru belirsizliği ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH'daki payı olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, cari işlemler açığı ile en yüksek korelasyonun gözlemlendiği değişken -0.54 ile ihracatın ithalatı karşılama oranı olmuştur. Bu durum, cari açığı azaltmanın en etkili yolunun ihracat gelirlerini artırıp ithalat giderlerini düşürmek olduğunu göstermektedir. Petrol fiyatları 0.25 ile ikinci en yüksek korelasyona sahip değişkendir ve cari açık ile arasındaki ilişkinin pozitif olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke konumunda olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Diğer yandan; M2 para arzı ile cari açık ilişkisinin pozitif olmasının, parasal genişlemedeki değişikliklerinin öngörülememesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Peker ve Hotunoğlu (2009), VAR yöntemiyle cari işlemler açığının nedenlerini araştırmıştır. 1992:1-2007:12 dönemini aylık veriler ile analiz eden yazar; cari işlemler açığı, ham petrol ithal fiyatları, reel efektif döviz kuru endeksi, İstanbul Menkul Borsası Ulusal 100 endeksi, reel ulusal gelir, bankalar arası gecelik reel faiz oranı ile toptan eşya fiyat endeksini değişken olarak kullanmıştır. Ayrıca, çalışmada Granger nedensellik testi, Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi de yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre; orta ve uzun dönemde cari açıklardaki öngörü hata varyansının yaklaşık %3'ü ham petrol ithal fiyatları, %17,5'i İstanbul Menkul Borsası Ulusal 100 endeksi %14,5'i döviz kuru, %7'si gayri safi milli hâsıla ve %25'i faiz oranları kaynaklıdır. Diğer taraftan; Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan cari açıkların faiz oranları, döviz kuru ve İstanbul Menkul Borsası Ulusal 100 endeksine karşı daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Telatar ve Terzi (2009), ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi tespit etmek için, 1991:4-2005:4 dönemine ait veriler ile Granger nedensellik testi ve VAR analizlerini

kullanmışlardır. Değişken olarak, cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranı ve ekonomik büyüme oranı analize dâhil edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar, büyüme oranından cari işlemler dengesine doğru ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedenselliğin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, cari işlemler dengesinin Granger nedeni olan büyüme oranında meydana gelen bir artış cari işlemler dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Ayrıca, yapılan nedensellik analizine göre, cari işlemler dengesinin ekonomik büyümenin Granger nedeni olmadığı ortaya çıkmıştır.

Erden ve Çağatay (2011), 1992-2009 dönemi aylık verileri ile VAR ve Granger nedensellik testlerini kullanarak cari işlemler hesabı ve sermaye hesabı arasındaki ilişkileri tespit etmeye çalışmışlardır. Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabının GSYİH'daki paylarının dikkate alındığı analiz sonucunda, sermaye hesabından cari işlemler hesabına doğru tek yönlü bir nedensellik ortaya çıkmıştır. Ancak, sermaye hesabının alt kalemlerinden Sıcak Para alt kaleminin cari işlemler hesabı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre, nedenselliğin yönü sıcak paradan cari işlemler hesabına doğrudur. Diğer yatırımlar ile cari işlemler hesabı arasında ise herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Tunçsiper ve Sürekçi (2011), 1987:0-2007:3 dönemi için bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki ilişkiyi VAR modeli yardımıyla incelemiş ve reel kurda meydana gelen bir değişimin cari açığı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, faiz dışı kamu borçlanma gereği, iç borçlanma ve yurtiçi büyümeden cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Diğer taraftan, yurtiçi büyüme hızından faiz dışı kamu borçlanmasına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Oktar ve Dalyancı (2012), dış ticaret hadlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu bağlamda; veri olarak 2004:1-2011:11 dönemine ait aylık verileri ve değişken olarak cari işlemler dengesi ile dış ticaret hadlerini kullanmışlardır. Eş bütünleşme analizi, Granger nedensellik analizi ve VAR analizi yardımıyla yaptıkları çalışmalar sonucunda; Türkiye ekonomisinde, uzun dönemde dış ticaret hadlerinden cari işlemlere doğru aynı yönlü bir eş bütünleşik bir ilişkisi bulmuşlardır. Bu sonuç; Türkiye'de dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi için uygulanacak iktisat politikalarının, uzun dönemde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olacağı anlamına gelmektedir.

Cicioğlu ve diğerleri (2013), para politikası araçlarının cari açığa etkisini, 2003:1-2013:6 dönemi verileriyle ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile SVAR analizi yardımıyla araştırmışlardır. Bu bağlamda; cari açık ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiş ve cari açıklardaki değişimin %97'sinin politika faiz oranlarındaki değişimlerden, yaklaşık %1,5'nin döviz kurunda meydana gelen şoklardan, %0,84 civarındaki değişimin ise cari açığın kendisinden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, cari açık ile açık piyasa işlemleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Fakat cari açıktan reeskont işlemlerine doğru ve

banka kredilerinden cari işlemler açığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu bulgular, geleneksel olmayan para politikası araçlarının cari işlemler dengesi üzerinde geleneksel para politikası araçlarından daha etkili olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, Türkiye’de kredi kanalının kur kanalından daha baskın olduğu söylenebilmektedir.

Demir (2013), sanayi üretimi, cari açık ve enerji ithalatı arasındaki ilişkiyi VAR analizi, Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testini kullanarak tespit etmeye çalışmıştır. 1987-2012 dönemini aylık veriler yardımıyla inceleyen çalışmada elde edilen sonuçlara göre; sanayi üretim endeksi ve enerji ithalatından cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Bu durum, Türkiye’de üretim artışlarının enerji talebini artırarak cari açıklara neden olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Dolayısıyla, üretim artışının sebep olduğu enerji ihtiyacında dışa bağımlılığı azaltıcı alternatif kaynakların bulunması cari açıkları azaltacaktır.

Göçer ve diğerleri (2013), 1992:Q1-2012:Q3 dönemi için cari açık ve yurtiçi toplam kredi hacmi arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmışlardır. Carrion-i Silvestre (2009) çoklu yapısal birim kök testi ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eş-bütünleşme testini kullanarak yaptıkları çalışmanın sonucunda iki değişken arasında eş-bütünleşme olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre; yurtiçi kredi hacminin artması cari işlemler açığını artırmaktadır. Ayrıca, uygulanan dinamik en küçük kareler yöntemi (DEKK) ise uzun dönem birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönem sapmaların ortadan kalktığını göstermiştir.

Lebe ve Akbaş (2013), ithal ham petrol fiyatları ve döviz kurundaki değişimlerin cari açık üzerindeki etkilerini araştırmak için 1991:12-2012:11 dönemine ait verileri ve VAR modeli ile Dolado ve Lutkepohl (1996) nedensellik testlerini kullanmışlardır. Buna göre; reel döviz kuru ile reel ham petrol fiyatlarından cari işlemler açığına doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusu olmakla birlikte, reel döviz kuru ile reel ham petrol fiyatları arasında herhangi bir nedensellik saptanmamıştır.

Atış ve Saygılı (2014), Türkiye ekonomisinde cari açığın artmasına yol açan değişkenleri belirlemek ve cari açık ile aralarındaki ilişkileri tespit etmek için 1998:1-2013:1 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Johansen eş-bütünleşme ve Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada cari işlemler dengesinin, bankacılık sektörü toplam kredi hacminin, bütçe açığının ve para arzının GSYİH’deki payları ile GSYİH büyüme oranı, dış ticaret hadleri, reel döviz kuru ve reel faiz oranı değişken olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda, cari açık değişkeni ile ilgili değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiler saptanmıştır. Ancak, sadece dış ticaret hadleri ve büyüme oranı değişkenlerinin katsayıları beklenen yönde bulunmuş ve istatistiksel olarak da anlamlı çıkmıştır. Bu bağlamda, dış ticaret hadlerinin bir birim artması cari açıkta 0,26 birimlik artışa neden olmaktadır. GSYİH büyüme oranının bir birim artması ise cari açıkta 0,49 birimlik bir artış ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan;

bütçe açıkları ile cari açık arasında çift yönlü, reel faiz oranı, reel döviz kuru, dış ticaret hadleri ve büyüme oranı ile cari açık arasında tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Bayar ve diğerleri (2014), cari açığa neden olan değişkenleri tespit etmek için 2000:Q4-2013:Q3 dönemine ait verilerle ve Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma yöntemleri ile çalışmışlardır. Değişkenler olarak; cari işlemler dengesi, enflasyon, reel efektif döviz kuru, ekonomik büyüme, ham petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırım girişleri, kamu brüt toplam borç stoku, portföy yatırımları, Borsa İstanbul 100 endeksi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı alınmıştır. Ampirik bulgular; reel efektif döviz kuru, brüt toplam borç stoku, portföy yatırımları, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile Borsa İstanbul 100 endeksinin cari işlemler dengesinin Granger nedeni olduğunu göstermiştir. Ayrıca; cari işlemler dengesinde meydana gelen değişimlerin %78,6'sının ham petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırım girişleri, kamu borç stoku ve portföy yatırımları ile açıklandığı tespit edilmiştir.

Çiftçi (2014), cari açık ile reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla yaptığı çalışmada Johansen eş-bütünleşme testi ve VAR modelini kullanmıştır. Zaman aralığı olarak 2001:1-2012:3 dönemini alan yazar, değişkenler arasında iki eş-bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Buna göre; cari açık, GSYİH ve reel döviz kuru uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir ve cari açık, GSYİH ile reel kurdaki değişimlerin Granger nedenidir. Dolayısıyla, incelenen dönemde Türkiye ekonomisi büyümenin karşılığında cari açıklara katlanmak zorunda kalmıştır.

Tülümce ve Özpençe (2014), 2005:1-2013:9 dönemine ait verileri ve Granger nedensellik testini kullanarak özel tüketim vergileri ile cari açık arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Değişken olarak, cari işlemler açıkları ve özel tüketim vergi gelirleri kullanılan çalışma sonucunda, cari açıktan özel tüketim vergi gelirlerine doğru ve özel tüketim vergi gelirlerinden cari açığa doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Çöldemli (2015), cari işlemler dengesi ile yabancı portföy yatırımları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Bu bağlamda, 2002-2013 dönemine ait aylık veriler ve Granger nedensellik testi ile VAR modelini kullanan yazar, yabancı portföy yatırımlarından cari işlemler dengesine doğru bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Fakat, cari işlemler dengesinde yabancı portföy yatırımlarına doğru bir ilişki bulunamamıştır.

Mercan (2015), yaptığı çalışmada, 1991:Q4-2013:Q1 dönemine ait verilerle Türkiye'deki ticari açıklık ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve analizine cari açık üzerinde etkisi olduğu düşünülen ekonomik büyüme değişkenini de eklemiştir. Çalışmasında, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımını kullanan yazar, dışa açıklık ile cari açık arasında eş-bütünleşme tespit etmiştir. Buna göre, dışa açıklık oranında meydana gelen bir artış,

cari işlemler açığını artıracaktır. Bununla birlikte; ekonomik büyüme, cari açığa dışa açıklık değişkeninden daha fazla etki etmektedir. Diğer taraftan; kısa dönem analizi, hata düzeltme modelinin çalıştığını ortaya koymuştur. Bu durum, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönem sapmalarının ortadan kalktığı ve serilerin yeniden uzun dönem denge ilişkisine yakınsadığı anlamına gelmektedir.

Dücan ve diğerleri (2016), tüketici kredilerinin cari açık üzerindeki etkisini 2009:1-2015:4 dönemine ait veriler ışığında VAR, Granger nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri yardımıyla incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre; tüketici kredilerinden cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca; etki-tepki analizleri tüketici kredisi artış oranındaki bir standart sapmalık şokun cari açığı artırdığı, ancak, 2,5 ay sonra yeniden dengenin sağlandığını göstermiştir. Diğer taraftan; varyans araştırması sonuçları, cari açığa meydana gelen değişimin tüketici kredilerinden kaynaklanan kısmının ilk dönemde %7 olduğunu ortaya koymuştur. Fakat 10. Ayın sonunda, bu oran %24'e yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'nin toplumsal gelişimini ve ekonomik kalkınmasını olumsuz bir şekilde etkilediği söylenebilir.

Güngör ve diğerleri (2016), petrol fiyatlarında meydana değişmelerin cari işlemler açıkları üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, 1992:1-2015:12 dönemine ait verileri ve ARCH-GARCH modelini kullanmışlardır. Buna göre, petrol fiyatlarının cari açık üzerinde azaltıcı etkisi bulunmaktadır ve yapısal kırılmaların cari açık üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Başka bir ifadeyle, cari açık petrol fiyatlarındaki değişimlerden etkilenmektedir.

Turan ve Karakaş (2016), 1998:1-2014:4 dönemi verileriyle cari işlemler dengesi ve finans hesabı ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında, finans hesabını oluşturan doğrudan yatırımlar, diğer yatırımlar ve portföy yatırımları ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi de inceleyen yazarlar, Toda-Yamamoto ve Hatemi-J nedensellik testlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen ampirik bulgulara göre, finans hesabından cari işlemler hesabına doğru tek yönlü ve güçlü bir nedensellik vardır. Ayrıca, finans hesabının alt kalemlerinden sadece portföy yatırımlarının cari işlemler hesabının Granger nedeni olduğu belirlenmiştir.

Yüksel ve Özseri (2016), bireysel krediler ile enflasyon ve cari açık arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışan çalışmalarında 1994-2015 dönemi için üçer aylık veriler kullanmışlardır. Johansen eş-bütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri yardımıyla ulaştıkları sonuçlara göre, bireysel krediler ile cari açık ve enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisi yoktur. Diğer bir ifadeyle; Türkiye'deki bireysel kredilerde meydana gelen bir artış, enflasyon veya cari işlemler açığı sorunlarına neden olmamaktadır.

Tablo 7: Aylık ve Üçer Aylık Verileri Kullanan Ampirik Çalışmalar

Yazar	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Ay vd. (2004)	1992-2003 Aylık Veriler	Cari Açık Bütçe Açığı	Regresyon Analizi	Cari açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Karabulut ve Danişoğlu (2006)	1991:Q4-2004:Q1	Cari Açık Döviz Kuru, Petrol Fiyatları	VECM	Petrol fiyatları ile cari açık arasında pozitif bir ilişki varken, döviz kuru ile cari açık arasında herhangi bir ilişki yoktur.
Erbaykal (2007)	1987:1-2006:3	GSYİH, Reel Döviz Kuru, Cari Denge	Toda-Yamamoto	Ekonomik büyüme ve döviz kurunda cari açığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Sever ve Demir (2007)	1987:Q1-2006:Q4	Cari Denge, İç Borçlanma Gereği	VAR	Bütçe açıklarından cari açıklara doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Erdoğan ve Bozkurt (2009)	1980-2003 Aylık Veriler	Cari Açık, İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, M2	MGARCH	M2 para arzı ile cari arasında pozitif bir ilişki varken, cari açık ile ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında güçlü ilişki vardır.
Peker ve Hotunoğlu (2009)	1992:1-2007:12	Cari Açık, Reel Kur, Faiz	VAR	Cari işlemler açıkları faizlere ve döviz kuruna daha duyarlıdır.
Telatar ve Terzi (2009)	1991:4-2005:4	Cari Denge, Büyüme Oranı	Granger, VAR	Büyüme oranı cari işlemler dengesinin Granger nedenidir.
Erden ve Çağatay (2011)	1992-2009 Aylık Veriler	Cari İşlemler ve Sermaye Hesabı	Granger, VAR	Sermaye hesabı cari işlemler dengesinin nedenidir.
Tunçsiper ve Sürekçi (2011)	1987:1-2007:3	Cari Açık, Reel Kur	VAR	Reel döviz kur cari açığın Granger nedenidir.
Oktar ve Dalyancı (2012)	2004:1-2011:11	Dış Ticaret, Cari Denge	VAR	Dış ticaret hadleri ve cari işlemler açıkları eş bütünleşiktir.
Cicioğlu vd. (2013)	2003:1-2013:6	Cari Açık, Faiz Oranı	SVAR	Faiz oranları ile cari açık arasında ilişki ters yönlüdür.
Demir (2013)	1987-2012 Aylık	Cari Açık, Enerji İthalatı, Sanayi Üretim Endeksi	VAR	Sanayi üretim endeksi ve enerji ithalatından cari açığa doğru tekyönlü bir nedensellik vardır.
Göçer vd. (2013)	1992:Q1-2012:Q3	Cari Açık, Kredi Hacmi Artış Hızı	Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme	Yurtiçi kredi hacminde meydana gelen %100'lük bir artış cari açığı %20 artırmaktadır.
Lebe ve Akbaş (2013)	1991:12-2012:11	Cari Açık, Petrol Fiyatları, Reel Döviz Kuru	VAR	Reel döviz kuru ile reel ham petrol fiyatlarından cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki vardır.
Atış ve Saygılı (2014)	1998:1-2013:1	Cari Açık, Bütçe Açığı, Para Arzı, Reel Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı	VECM, Nedensellik	Bütçe açığı ile cari açık arasında çift yönlü; reel faiz oranı, reel döviz kuru ve GSYİH büyüme oranı ile cari açık arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Bayar vd. (2014)	2000:Q4-2013:Q3	Cari Açık, Reel Döviz Kuru, Kamu Borç Stoku	Granger	Kamu borç stoku ve reel kur cari açığın Granger nedenidir.
Çiftçi (2014)	2001:1-2012:3	Cari Açık, GSYİH, Reel Döviz Kuru	VAR, Granger	Cari açık, reel kur ve GSYİH'nın Granger nedenidir.
Tülümce ve Özpençe (2014)	2005:1-2013:9	Cari Açık, ÖTV Gelirleri	Granger	İki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Çöldemli (2015)	2002-2013 Aylık	Cari Denge, Yabancı Portföy Yatırımları	VAR	Yabancı portföy yatırımları ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.
Mercan (2015)	1991:Q4-2013:Q1	Cari Açık, Dış Açıklık, Büyüme	ARDL	Dış açıklık ve büyüme cari açığı artırır.

Tablo 7 (Devam)

Yazar	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Dücan vd. (2016)	2009:1-2015:4	Cari Açık, Tüketici Kredileri	VAR, Granger	Tüketici kredileri cari açığın nedenidir.
Güngör vd. (2016)	1992:1-2015:12	Cari Açık, Petrol Fiyatları	ARCH-GARCH	Petrol fiyatları cari açık üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir.
Turan ve Karakaş (2016)	1998:1-2014:4	Cari Denge, Finans Hesabı Portföy Yatırımı	Nedensellik Analizi	Finans hesabı ve portföy yatırımları cari işlemler dengesinin Granger nedenidir.
Yüksel ve Özşarı (2016)	1994:1-2015:3	Bireysel Krediler, Enflasyon, Cari Açık	Nedensellik Analizi	Bireysel krediler ile cari açık ve enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

3.1.2. Yıllık Verileri Kullanan Çalışmalar

Demirbaş ve diğerleri (2009), 1984-2008 dönemine ait verilerle Türkiye ekonomisindeki cari açık ve dünya ham petrol fiyatları ilişkisini incelemişlerdir. Eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli ile yapılan ekonometrik analiz sonuçlarına göre, petrol fiyatlarında meydana gelen bir artış cari açıkların yükselmesine neden olmaktadır.

Yanar ve Kerimoğlu (2011), enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1975-2009 dönemi için Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile analiz etmişlerdir. Johansen Eş-Bütünleşme Testi sonuçlarına göre enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli'nden elde edilen bulgular ise, büyüme ve enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu yönündedir. Cari açık ve büyüme oranı arasında da çift yönlü ve zayıf bir nedensellik ilişkisi vardır.

Yılmaz ve Akıncı (2011), 1980-2010 dönemi verileriyle cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişken olarak, reel gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranı ve cari işlemler dengesinin GSYİH içindeki payı kullanılmıştır. Yapılan Johansen eş-bütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu, yani, değişkenlerin eş bütünleşik olduklarını ortaya koymuştur. Granger nedensellik testi ise, GSYİH değişkeninden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Buna göre, gayri safi yurtiçi hâsılada meydana gelecek %1'lik bir değişim, cari işlemler dengesinde %0,16 oranında bir değişmeye neden olmaktadır. Ancak, yapılan analizler sonucunda, cari işlemlerden GSYİH'ya doğru bir nedensellik tespit edilememiştir.

Bayrak ve Esen (2012), cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi arasındaki ilişkiyi açıklamak için, Johansen eş-bütünleşme ile hata düzeltme modelini ve 1975-2010 dönemine ait yıllık verileri kullanmıştır. Ulaşılan sonuçlar, bütçe açıkları ve cari açıklar arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna bağlamda, Türkiye ekonomisinde bütçe açıkları bir birim yükseldiği zaman, cari açıklarda %3,32 oranında bir artış meydana gelmektedir. Diğer taraftan, cari

açıklar üzerinde bütçe açıklarının neden olduğu dengesizliğin bir yılda %15 oranında düzeldiği görülmüştür. Bu bulgular, bütçe açıklarının cari açıklara neden olacağını ileri süren Geleneksel Keynesyen Yaklaşımını desteklemekle birlikte, cari açıklar ile bütçe açıkları arasında hiçbir ilişkinin olmadığını savunan Ricardian Denklik Hipotezine uygun bulunmamıştır. Yapılan çalışma, ekonomide ortaya çıkan bütçe açıklarının iç dengenin yanı sıra dış dengeyi de etkilediğini ortaya koymuş ve Türkiye’de dış açıkları ortadan kaldırmak için maliye politikası uygulamalarının etkili olabileceğini göstermiştir.

Karaçor ve diğerleri (2012), bütçe dengesi, yatırım-tasarruf dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi 1980-2010 dönemi verileriyle incelemişlerdir. Çalışmada; VAR Analizi ve Granger nedensellik analizleri kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, cari işlemler açığında meydana gelen bir standart sapmalılık şokun en fazla kamu kesimi borçlanma gereğinde hissedildiği ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu iki değişken iki yönlü olarak birbirini etkilemektedir. Yani; kamu kesimindeki açıklar cari açıkları artırdığı gibi, cari açık da kamu açıklarını artırıcı etkiye sahiptir. Diğer taraftan; sabit sermaye yatırımlarının en fazla kamu kesimi borçlanma gereği değişkeni ile açıklandığı görülmüştür. Buna göre; kamu açıklarının artmasının sebebi faiz harcamalarıdır ve kaynak yatırımlardan ziyade faiz harcamalarına gittiği için optimalite sağlanmamaktadır. Sabit sermaye yatırımları ise yurtiçi tasarrufları en iyi açıklayan değişken olarak tespit edilmiştir. Son olarak, kamu açıklarının yurtiçi tasarrufları artırdığı gözlemlenmiştir. Bu durum; kamunun borçlanma ihtiyacının faiz oranlarını artırarak iktisadi birimlerin bugünkü tüketimlerinden vazgeçmesini sağladığı ve bu şekilde yurtiçi tasarrufların yükseldiği anlamına gelmektedir. Özellikle, cari açığın bütçe açığını etkileyerek yurtiçi yatırımları artırması Türkiye’nin yabancı yatırımlara ihtiyacını da yükseltmektedir. Başka bir olumsuz sonuç ise, Türkiye’de tasarrufların düşük olmasıdır. Bu nedenle, ekonomi politikalarının yurtiçi tasarruf ve yatırımları artırmaya yönelik belirlenmesi oldukça önemlidir.

Tülümce (2013), cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı arasındaki ilişkileri, 1984-2010 dönemi için VAR yöntemi analiz etmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, tasarruf-yatırım ve cari açık arasında pozitif bir ilişki bulunmuş. Ancak, bütçe açıkları ile tasarruf-yatırım açıkları arasında negatif yönlü bir etkileşim olduğu ortaya konulmuştur. İncelenen dönem içinde, bütçe açığı ile cari açık arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Uysal ve diğerleri (2015), cari açık ve enerji ithalatı arasındaki ilişkiyi 1980-2012 yıllarına ait yıllık verilerle incelemişlerdir. Çalışmada, cari açık, enerji tüketimi ve reel gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenleri ile VAR modeli, Johansen eş-bütünleşme testi, etki-tepki analizleri ve varyans ayrıştırması kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; cari açık, büyüme ve enerji tüketiminin eş-bütünleşik olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, enerji tüketimi ve büyümenin birbirini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre; Türkiye’de üretim artışları enerji talebinin artmasına yol açmakta ve artan enerji talebi ithalat yoluyla karşılandığı için cari açıklar ortaya çıkmaktadır.

Kaygısız ve diğerleri (2016), cari açık, tasarruflar, yatırımlar ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi için, söz konusu değişkenlerin GSYİH içerisindeki payını dikkate alarak incelemiştir. Çalışmada, aynı seviyede durağan olan değişkenler için Granger nedensellik testi ve farklı seviyede durağan olanlar için Toda-Yamamoto testi kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre; büyüme, tasarruf ve yatırımlar arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ancak; büyüme, tasarruf ve yatırımlardan cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum; büyümenin yüksek seviyelerde olduğu dönemlerde cari açığın da arttığı görüşünü destekler niteliktedir.

Son olarak Çiftçi ve Eymen (2017), 1980-2014 dönemi verileriyle cari işlemler açıklarına neden olan faktörleri incelemiştir. Cari işlemler dengesi, GSYİH, reel efektif döviz kuru ve ham petrol fiyatlarını değişken olarak belirleyen yazarlar, ekonometrik yöntem olarak VAR modeli, Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgular, GSYİH ve reel efektif döviz kuru cari açığın Granger nedeni olduğunu göstermiştir.

Tablo 8: Yıllık Verileri Kullanan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Demirbaş vd. (2009)	1980-2008	Cari Açık, Petrol Fiyatları	VECM	Petrol fiyatları artışı cari açığı artırmaktadır.
Yanar ve Kerimoğlu (2011)	1975-2009	Büyüme, Cari Açık	VECM	Cari açık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve zayıf bir ilişki vardır.
Yılmaz ve Akıncı (2011)	1980-2010	GSYİH, Cari İşlemler	Eş Bütünleşme, Nedensellik	GSYİH cari işlemlerin Granger nedenidir.
Bayrak ve Esen (2012)	1975-2010	Bütçe Açıkları, Cari Açıklar	Johansen Eş-Bütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiler bulunmuştur.
Karaçor vd. (2012)	1980-2010	Cari Açık, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, Yurtiçi Tasarruflar	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Cari açık ve kamu kesimi borçlanma değişkenleri arasında çift yönlü nedensel bir ilişki bulunmaktadır.
Tülümce (2013)	1984-2010	Bütçe Açığı, Cari Açık, Oranı, Özel Kesim Tasarruf Açığı, Yatırım Açığı	Johansen Eş-Bütünleşme İz ve Öz Değer Testleri, Var Modeli	Değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme hareketi yoktur. Tasarruf-yatırım açıkları cari açıkların nedenidir. Ayrıca, cari açık ve bütçe açığı arasında bir ilişki yoktur.
Uysal vd. (2015)	1980-2012	Cari Açık, Enerji Tüketimi, Reel GSYİH	VAR Modeli, Johansen Eş-Bütünleşme Testi, Etki-Tepki Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır ve üretim artışları nedeniyle artan enerji tüketimi cari açıklara yol açmaktadır.
Kaygısız vd. (2016)	1980-2014	Tasarruf, Yatırım, Büyüme, Cari Açık	Toda-Yamamoto, Granger Nedensellik	Büyüme, tasarruf ve yatırımlardan cari dengeye doğru ise tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.
Çiftçi ve Eymen (2017)	1980-2017	Cari Denge, GSYİH, Reel Kur	VAR	GSYİH ve reel efektif döviz kuru cari açığın nedenidir.

3.2. Diğer Ülkeler İçin Yapılan Ampirik Çalışmalar

3.2.1. Zaman Serisi Çalışmaları

Karunaratne (1988), 1977Q1-1986Q2 dönemi verileriyle Avustralya ekonomisindeki cari açıkların makroekonomik nedenlerini incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin regresyon analizi ile tespit edildiği çalışma sonucunda; dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, kamu harcamaları artışı ve ekonomik büyümenin düşmesi cari işlemler açıklarında artışa neden olmaktadır.

Roubini (1988), 18 OECD üyesi ülke için 1960-1985 dönemine ait verilerle cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığı ilişkisini araştırmıştır. Çalışmasında regresyon analizlerini kullanan yazar, cari işlemler hesabı, bütçe açıkları, yatırımlar ve ulusal tasarrufları değişken olarak analize dahil etmiştir. Analiz sonucunda, tasarruf açıklarının bütçe açıklarına yol açtığı ve bunun sonucunda cari açıkların ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Bagnai ve Manzocchi (1998), cari işlemler dengesinin belirli makroekonomik değişkenlerle ilişkisini araştırmak için 49 gelişmekte olan ülkeye ait 1965-1994 yılları arasındaki veri setini kullanmışlardır. Yazarlar, cari işlemler dengesindeki yapısal kırılma tarihlerini bulmak için Chow Testini ve cari işlemler dengesi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için panel veri analiz yöntemi olan kukla değişkenli en küçük kareler regresyonu analizini (LSDV) uygulamışlardır. Ampirik sonuçlar; ekonomik büyüme, dış borçlar, bütçe açıkları cari açıklara yol açmaktadır. Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi ise cari işlemler üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Kandil ve Greene (2002), Amerika Birleşik Devletleri için 1960-2000 dönemi verileriyle cari işlemler dengesinin durumunu araştırmışlardır. Çalışmada, Johansen-Juselius Eş-Bütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak cari işlemler dengesinin alındığı çalışmada; reel gayri safi yurtiçi hasıla, ham petrol fiyat indeksi, reel efektif döviz kuru ve 15 yükselen ekonomiye ait reel GSYİH büyümesi açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, uzun dönemde cari işlemler dengesi ile yurtiçi makroekonomik değişkenlerin eş-bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, cari işlemler dengesi ile konjonktürel faktörler arasında uzun dönemli ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre; uzun dönemde reel GSYİH, enerji fiyatları, ekonomik büyüme ve reel efektif döviz kuru ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Seçilmiş yükselen ekonomilerdeki büyümenin bozulması ise cari açıkları iyileştirici etkiler yapmaktadır.

Henry ve Longmore (2003), Jamaika ekonomisinde reel efektif döviz kurunun cari işlemler dengesi dinamikleri üzerindeki etkisini tespit etmek için yaptıkları çalışmada 1990-2001 yılları arasındaki çeyrek dönem verilerini kullanmışlardır. Ekonometrik yöntem olarak Kısıtsız Hata Düzeltme Modelinin (UECM) belirlendiği çalışmada, değişkenler cari işlemler dengesi, reel

GSYİH ve reel efektif döviz kurudur. Ampirik sonuçlar, reel efektif döviz kurunun Jamaika'nın cari işlemler dengesi üzerinde önemli bir rol oynamadığını göstermiştir.

Hassan (2006), 1976-2002 dönemi verileriyle Bangladeş ekonomisinde cari işlemler açıklarının nedenlerini analiz etmiştir. Cari açık, bütçe fazlası, yurtiçi tasarruflar, ekonomik büyüme oranı, reel döviz kuru, dış ticaret hadleri, dış faiz oranları, ihracat ve dış büyüme oranı değişken olarak kullanan yazar, ekonometrik analizde ko-entegrasyon ve hata düzeltme modeli ile çalışmıştır. Buna bağlamda; dış faiz oranları, ekonomik büyüme, dış ticaret hadleri ve ihracat ile cari açıklar arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre; cari açık ile dış faiz oranları, ekonomik büyüme ve ihracat arasında negatif yönlü, dış ticaret hadleri ile cari açık arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer değişkenler ile cari açık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Gulzar ve diğerleri (2007), Pakistan ekonomisinde cari işlemler açıklarına neden olan faktörleri 1972-2005 dönemi verilerini kullanmışlardır. Cari işlemler dengesinin bağımlı değişken olduğu çalışmanın bağımsız değişkenleri dış ticaret dengesi, toplam tüketim ve yurtiçi tasarruflardır. Değişkenler arasındaki ilişkiler ise Vektör Otoregresif Model (VAR) ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre; bütün değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlıdır ve dış ticaret dengesi ile yurtiçi tasarruflar cari işlemler dengesini pozitif yönde etkilemektedir. Toplam tüketimin ise cari işlemler üzerindeki etkisi negatiftir.

Bitzis ve diğerleri (2008), 1995Q1-2006Q4 dönemi verileriyle Yunanistan ekonomisinde cari işlemler açıklarına neden olan faktörleri araştırmışlardır. Johansen Eş-Bütünleşme ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmada; faiz oranı, ve döviz kuru cari açıkları pozitif yönde etkilemektedir. Ancak; bütçe açıklarının cari işlemler açıkları üzerinde güçlü bir etkisi görülmemiştir.

Boileau ve Normandin (2009), 16 OECD ülkesi için bütçe açığı ve cari açık ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada, 1975-2006 dönemi verileri ve VAR analizi kullanılmıştır. Ulaşılan ampirik sonuçlar, bütçe açıklarının cari açıklara neden olduğunu göstermiştir. Bu durum; ele alınan ülkelerde ikiz açıkların söz konusu olduğu anlamına gelmektedir.

Yang (2011), 1980-2009 dönemi verileriyle 8 Asya ülkesi (Çin, Hong Kong, Hindistan, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) için cari işlemlerin belirleyicilerini araştırmıştır. Değişkenleri cari işlemler dengesi, net dış varlıklar, ticari açıklık, reel efektif döviz kuru ve yurtiçi nispi gelir olarak belirleyen yazar, VAR analizini ekonometrik yöntem olarak belirlemiştir. Çalışma sonucunda, ele alınan bütün ülkelerde cari açık, net dış varlıklar, reel efektif döviz kuru, ticari açıklık ve nispi gelir arasında uzun dönemli ilişkiler tespit edilmiştir. Ancak, cari açıkların

uzun dönem davranışını açıklamada net dış varlıklar ve ticari açıklığın daha önemli olduğu görülmüştür.

Tablo 9: Zaman Serisi Çalışmaları

Yazar	Dönem/Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Karunaratne (1988)	1977Q1-1986Q2 Avustralya	Cari Açık, Ekonomik Büyüme	Regresyon Analizi	Büyüme ve cari açık arasındaki ilişki negatiftir.
Roubini (1988)	1960-1985 18 OECD Ülkesi	Ulusal Tasarruflar, Bütçe Açıkları, Cari Denge	Regresyon Analizi	Tasarruf ve bütçe açıkları cari açıklara yol açmaktadır.
Bagnai ve Manzocchi (1998)	1965-1994 49 GOÜ	Cari denge, Bütçe Açıkları, Ekonomik Büyüme	Chow testi, LSDV	Bütçe açıkları ve ekonomik büyüme cari açığı negatif etkiler.
Kandil ve Greene (2002)	1960-2000 ABD	Cari Denge, Reel GSYİH, Reel Kur Ekonomik Büyüme,	Johansen-Juselius Eş-Bütünleşme, Hata Düzeltme Modeli	Cari denge ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki vardır.
Henry ve Longmore (2003)	1990Q1-2001Q4 Jamaika	Cari Denge, Reel Kur	UECM	Reel efektif döviz kuru cari işlemler dengesini etkilemektedir.
Hassan (2006)	1976-2002 Bangladeş	Cari Açık, Dış Faiz Oranları, Dış Ticaret Hadleri İhracat, Ekonomik Büyüme	Hata Düzeltme Modeli	Dış ticaret hadleri cari açığı pozitif yönlü etkilerken; diğer üç değişken negatif yönde etki etmektedir.
Gulzar vd. (2007)	1972-2005 Pakistan	Cari Denge, Dış Ticaret Dengesi, Yurtiçi Tasarruflar, Toplam Tüketim	VAR, VECM	Toplam tüketim cari işlemler dengesini negatif yönde etkilerken, diğer değişkenlerin etkisi pozitifdir.
Bitzis vd. (2008)	1995Q1-2006Q4 Yunanistan	Cari Açık, Faiz oranı, Döviz Kuru	Johansen Eş- Bütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli	Faiz oranı ve döviz kuru cari açıklara neden olmaktadır.
Boileau ve Normandin (2009)	1975-2006 6 OECD Ülkesi	Bütçe Açıkları, Cari Açıklar	VAR Analizi	İncelenen ülkelerde ikiz açık söz konusudur.
Yang (2011)	1980-2009 8 Asya Ülkesi	Cari Denge, Ticari Açıklık, Net Dış Varlıklar	VAR Analizi	Net dış varlıklar ve ticari açıklık cari denge üzerinde uzun dönemli etkilere sahiptir.
Misztal (2012)	1999-2010 Baltık Ülkeleri	Bütçe Açığı, Cari Açık	VAR Analizi	İki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Misztal (2012), cari açık ve bütçe açığı ilişkisini üç Baltık ülkesi (Letonya, Litvanya ve Estonya) için araştırmıştır. 1999-2010 dönemi verilerini ve VAR modelini kullanan yazar, incelenen ülkelerde bütçe açıkları ve cari açıklar arasında negatif yönlü ilişki tespit etmiştir. Ayrıca, üç ülkede de cari açıkların bütçe açıkları üzerindeki etkisinin bütçe açıklarının cari açıklar üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu görülmüştür.

3.2.2. Panel Veri Analizi Çalışmaları

Debelle ve Faruquee (1996), 1971-1993 dönemini kapsayan çalışmalarında, 21 tane gelişmiş ülke için cari işlemler açıklarının nedenlerini incelemişlerdir. Çalışmada, değişken olarak cari işlemler açığı, net dış varlıklar, kamu borçları, nispi gelir, bağımlılık oranı, bütçe fazlası, cari kamu harcamaları, sermaye hasıla oranı, dış ticaret hadleri, enflasyon, sermaye kontrol endeksi, reel faiz oranı, reel döviz kuru ve işçi başına düşen sermaye kullanılmıştır. İlgili değişkenler arasındaki ilişki ise, yatay kesit ve panel veri analizleri ile araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; ülkelerin gelişmişlik düzeyi, maliye politikası, reel döviz kuru ve dış ticaret hadleri cari açıklar üzerinde etkilidir.

Calderon ve diğerleri (1999), 44 gelişmekte olan ülke ve 1966-1995 dönemine ait toplam 753 gözlem sayısına sahip olan çalışmalarında, cari işlemler açıklarının nedenlerini araştırmışlardır. Cari işlemler açıkları, ekonomik büyüme, kamu ve özel kesim tasarrufları, dış ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, dünya faiz oranları ve sanayileşmiş ülke büyüme oranları arasındaki ilişkiyi incelemek için panel veri analizi kullanılmıştır. Buna göre; yurtiçi ekonomik büyüme cari işlemler açıkları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme oranlarının artması ve dünya faiz oranlarının yükselmesi gelişmekte olan ülkelerin cari açıklarını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, reel döviz kurlarının değerlenmesi ve dış ticaret hadlerinin kötüye gitmesi bu ülkelerde cari açıkların artmasına yol açmaktadır.

Chinn ve Prasad (2000), 1971-1995 dönemine ait veriler ile cari işlemlerin nedenlerini araştırmışlardır. Çalışmalarında 18 sanayileşmiş ve 71 gelişmekte olan ülke (GOÜ) olmak üzere heterojen ve geniş bir ülke grubunu ele alan yazarlar, ekonometrik yöntem olarak panel veri analizini kullanmıştır. Analizde incelenen değişkenler ise cari işlemler dengesi, genel bütçe dengesi, net dış varlıklar stoku, kişi başına nispi gelir, ortalama reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı, dış ticaret hadleri, ticaret ağırlıklı reel döviz kuru, sermaye kontrolleri, finansal derinleşme oranı ile ihracat ve ithalatın gayri safi yurtiçi hasıladaki payları olarak belirlenmiştir. Ulaşılan ampirik sonuçlara göre; bütçe dengesi, net dış varlıklar stoku ve gelişmekte olan ülkeler için finansal derinleşme oranı ile cari işlemler dengesi arasında pozitif ilişki vardır. Diğer değişkenlerin cari açık ile çok az sistematik ilişkilere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Freund (2000), cari işlemler dengesini sanayileşmiş 25 ülke açısından 1980-1997 dönemi için incelemiştir. Yazar, cari işlemler ile reel gelir, bütçe dengesi, yurtiçi yatırımlar, yurtiçi tasarruflar, ihracat, ithalat, reel faiz oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için panel veri analizini kullanmıştır. Ampirik çalışma sonucunda; ekonomik büyüme, tasarruf açıkları, faiz oranları, reel döviz kuru ve bütçe açıkları ile cari işlemler dengesi arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. İhracatın ise cari işlemler dengesini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bussiere ve diğerleri (2004), 33 OECD ülkesine ait verilerle cari açıkların nedenlerini 1995-2002 dönemi için incelemişlerdir. Ekonometrik yöntem olarak dinamik panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada; cari denge, mali denge, nispi gelir, nispi yatırım ve kamu harcamaları değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; mali denge, nispi gelir, bir önceki döneme ait cari açık ve nispi yatırım cari açıkları oluşturan temel faktörlerdir.

Herrmann ve Jochem (2005), 8 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde cari açıkların nedenlerini araştırmışlardır. 1994:Q1-2004:Q4 dönemi verilerini ve panel regresyon analizini kullanan yazarlar; bağımlı değişken olarak cari dengeyi analize dahil etmişlerdir. Bağımlı değişkeni açıklayan değişkenler ise nispi gelir, mali denge, yatırım oranı ve reel efektif döviz kuru olarak belirlenmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda; ele alınan ülkelerde yurtiçi yatırımlar ve nispi gelir cari açıkların başlıca belirleyicileridir. Ayrıca, finansal sektörün entegrasyonu cari işlemler dengesi üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır. Diğer taraftan, bu ülkelerde cari işlemlerin durumu temel politikaları değiştirmeyi gerektirmemektedir.

Aristovnik (2007), cari işlemler açıklarının kısa ve orta vadeli belirleyicilerini 17 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi için araştırmıştır. Yazar, 1971-2005 dönemi verilerini ve (dinamik) panel regresyon analizini kullanmıştır. Cari işlemler dengesinin bağımlı değişken olarak alındığı çalışmanın açıklayıcı değişkenleri yurtiçi yatırımlar, yurtiçi büyüme oranı, finansal derinlik (M2), yüksek gelirli OECD ülkeleri büyüme oranı, kamu harcamaları, yabancı yatırımlar ve nispi gelir olarak belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre; yüksek yurtiçi ve yabancı yatırımlar, kamu harcamaları ve yurtiçi büyüme oranı cari işlemler dengesini negatif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan; nispi gelir, finansal derinlik, petrol fiyatları ve OECD ülkelerinin büyüme oranları cari işlemler dengesi üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır.

Barışık ve Kesikoğlu (2010), cari açık ve bütçe açıkları ilişkisini 1991-2007 dönemi yıllık verileri ile 12 yükselen piyasa ekonomisi için analiz etmişlerdir. Bu bağlamda, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hâsıladaki paylarını ve panel nedensellik testini kullanan yazarlar, iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar, Keynesyen Görüş'ün savunduğu ikiz açıklar hipotezini desteklemektedir.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011), 19 gelişmekte olan ülke (Bangladeş, Brezilya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Ekvator, Filipinler, Honduras, Meksika, Pakistan, Papua Yeni Gine, Peru, Sri Lanka, Şili, Tayland, Türkiye, Güney Afrika, Mısır, Malezya) için cari açığın nedenleri üzerine yaptıkları çalışmada 1980-2006 yıllarına ait verileri kullanmışlardır. Cari açık ile ekonomik büyüme, yatırımlar, nispi gelir, kamu harcamaları, finansal derinlik, bütçe açığı, dış borçlar, reel döviz kuru, dış ticaret hadleri, dışa açıklık oranı, dünya büyüme oranı ve dünya-yurtiçi faiz oranı farkı arasındaki ilişkinin incelenmesinde panel veri analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular; yatırımlar, büyüme oranı ve kamu harcamalarında meydana gelen bir artışın cari

açıklarda artışa neden olduğunu göstermiştir. Ayrıca, dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, dışa açıklık oranı artışı, dünya faiz oranlarındaki yükseliş ve dünya büyüme oranının artması cari açıkların azalmasına katkıda bulunmaktadır.

Das (2012), 27 sanayileşmiş ülke, 32 yükselen ülke ve 47 gelişmekte olan ülkedeki cari işlemler dengesizliklerini 1980-2011 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmada, cari işlemler dengesi, reel ekonomik büyüme, reel efektif döviz kuru, emtia fiyat endeksi, net dış varlıklar, ticari açıklık ve finansal açıklık değişken olarak belirlenmiştir. Ekonometrik yöntem olarak ise, dinamik panel genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre; yükselen ekonomilerde emtia fiyatları, reel ekonomik büyüme, ticari ve finansal açıklıklar cari işlemler dengesi üzerinde pozitif etki sağlamaktadır. Net dış varlıklar ve döviz kuru istikrar indeksinin yükselen ekonomilerde cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi ise negatiftir. Gelişmiş ülkelerde açısından; net dış varlıklar, ticari açıklık ve döviz kuru istikrarı cari işlemler dengesine pozitif katkı yaparken; emtia fiyatları, ekonomik büyüme ve reel efektif döviz kuru cari işlemler dengesini olumsuz etkilemektedir.

Hepaktan ve Çınar (2012), Türkiye'nin de olduğu 27 OECD ülkesi için cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. 1975-2008 dönemine ve ele alınan ülkelere ait toplamda 1836 veri kullanan yazarlar, değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için panel veri analizi ve buna bağlı eş-bütünleşme testlerini kullanmışlardır. Ampirik sonuçlar, ele alınan ülkelerde ekonomik büyümenin %1 oranında artmasının cari işlemler dengesini %-2-%4 oranında negatif yönde etkilemektedir.

Ağayev (2013), 10 Eski Sovyet ülkesi için cari işlemler dengesi üzerinde etkili olan faktörleri analiz etmiştir. 1995-2010 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada cari işlemler dengesi değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Cari işlemler dengesi kendi gecikmesi, finansal gelişmişlik seviyesi, dış ticaret hadleri, yatırım, dış borç stoku, büyüme oranı, döviz kuru değişimleri, ülkenin demografik özellikleri ve doğal kaynak gelirleri ise bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Yapılan panel veri sabit etkiler yöntemi sonucunda; yatırım artışı, genç nüfus bağımlılık oranı ve finansal gelişmişliğin artması incelenen ülkelerin hepsinde cari işlemler dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Dış ticaret hadlerinin düzelmesi ise, cari işlemler dengesi üzerine olumlu katkı yapmaktadır. Diğer taraftan, cari işlemler dengesi gecikmesi, doğal kaynaklar (petrol ve doğal gaz) açısından fakir olan ülkelerde cari işlemler dengesini önemli ölçüde etkilemektedir. Petrol ve doğal zengini ülkelerde ise, cari işlemler dengesi üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişkenler doğal kaynak gelirleri ve dış ticaret hadleridir.

Kesikoğlu ve diğerleri (2013), 1999-2009 dönemine ait verilerle 28 OECD ülkesi için cari açığın nedenlerini incelemiştir. Cari açığı açıklayan değişkenler olarak faiz oranı, ekonomik büyüme, bütçe açığı ve döviz kuru değişkenleri ve ekonometrik yöntem olarak Panel VAR Analizi

çalışmada kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; faiz oranı, büyüme ve bütçe açığından cari açığa doğru bir negatif nedensellik olduğu ortaya çıkarken, döviz kuru ile cari açık arasında bir nedensellik bulunmamıştır. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi sonucuna göre, cari açıktaki şokların büyük bir kısmı kendisi tarafından açıklanırken, değişkenlerdeki şokların cari üzerindeki etki düzeyi düşük seviyede kalmıştır.

Songur ve Yaman (2013), 10 gelişmekte olan ülke ekonomisinin ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkisini 1981-2010 dönemi için araştırmışlardır. Değişkenlerin cari işlemler dengesinin GSYİH'daki payı ve ekonomik büyüme olduğu çalışmada, Pedroni (1999) Panel Eş-Bütünleşme ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modelleri değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, uzun dönemde ekonomik büyümenin cari işlemler dengesinin negatif nedeni olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan cari işlemler dengesinin uzun dönemde ekonomik büyümenin pozitif nedeni olduğu da ortaya çıkmıştır.

Alper ve Oransay (2015), 1995-2012 yılları arasında 24 OECD (Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) ülkesinin cari açık ve finansal gelişmişlik düzeyi ilişkisini incelemiştir. Finansal sektör tarafından sağlanan yurtiçi krediler ve cari açığın gayri safi yurtiçi hâsıladaki payları değişken olarak kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi ve kısa dönem katsayılar Uygulanabilir En Küçük Kareler (FLGS) yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, incelenen ülkelerde finansal gelişmenin cari açık üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, finansal gelişmede bir birimlik artışın meydana gelmesi cari açığı yaklaşık 0,031 birim azaltmaktadır. Ancak, elde edilen bulgulara göre cari açık finansal gelişmeyi etkilememektedir.

Huntington (2015), 91 gelişmekte olan ülkede cari açık ile ham petrol ticareti arasındaki ilişkiyi 1984-2009 dönemi verileriyle incelemiştir. Ekonometrik yöntemin panel regresyon analizi olduğu çalışmada; bağımlı değişken cari işlemler dengesidir. Bağımsız değişkenler ise bütçe dengesi, ticari açıklık, reel kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (KBGSYİH) ve net petrol ihracat dengesidir. Ampirik sonuçlar ülkelerin petrol ithalatı yapmasının cari açıklara yol açtığını göstermiştir. Ayrıca, petrol fiyatlarının artması ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Ekonomik büyüme ve bütçe dengesinin cari açıkla ilişkisi ise çalışmada açıklanmamıştır.

Balan (2016), literatürde cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığının aynı anda gerçekleşmesi olarak adlandırılan üçüz açık hipotezini BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ve MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) ülkeleri için araştırmıştır. Çalışmada, 1998-2014 dönemine ait veriler ile Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, BRIC ülkelerinde bütçe açığı ve tasarruf açığı cari açığın Granger nedenidir

ve cari açık ile bütçe açığı ve tasarruf açığı arasında çift yönlü nedensellik söz konusudur. Bu durum; BRIC ülkeleri için üçüz açık hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, MINT ülkelerinde, cari açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ancak, çalışmada MINT ülkelerinde cari açığın tasarruf açığının Granger nedeni olduğu ortaya çıkarken, tasarruf açığının cari açığın Granger nedeni olduğuna dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu bağlamda, üçüz açık hipotezinin MINT ülkeleri için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özaytürk ve Alper (2017), OECD'nin 11 ülkesi açısından cari açıkların nedenlerini incelemiştir. 2000-2013 yıllık verilerini kullanan yazarlar, cari işlemler açıklarını bağımlı değişken olarak analize dahil etmişlerdir. Bağımlı değişkeni açıklamak üzere ise dört tane bağımsız değişken belirlenmiştir. Bu değişkenler; GSYİH büyümesi, enflasyon oranı, yıllık petrol ithalatı ve finansal gelişmişliği göstermek için finansal sektör aracılığıyla özel sektöre aktarılan kredilerdir. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için ise panel veri regresyon modeli olan En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS) belirlenmiştir. Ampirik sonuçlar, modele dahi edilen ülkelerde GSYİH büyüme oranı, finansal gelişmişlik düzeyi ve ham petrol ithalatının artması cari açıkların yükselmesine neden olmaktadır. Enflasyon oranının ise cari işlemler açıkları üzerinde istatistiksel ve anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Tablo 10: Panel Veri Analizleri

Yazar	Dönem/Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Debelle ve Faruqee (1996)	1971-1993 21 Gelişmiş Ülke	Cari Açık, Bütçe Fazlası, Dış Ticaret Hadleri, Reel Döviz Kuru,	Yatay Kesit Panel Veri Analizleri	Maliye politikası, dış ticaret hadleri ve reel döviz kuru cari açıkları etkiler.
Calderon vd. (1999)	1966-1995 44 GOÜ	Cari Açık, Ekonomik Büyüme, Reel Kur, Dış Ticaret Hadleri	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyüme ve dış ticaret hadleri, cari açıkları pozitif, reel kur negatif etkilemektedir.
Chinn ve Prasad (2000)	1971-1995 18 Sanayileşmiş ve 71 GOÜ	Cari Denge, Bütçe Dengesi, Net Dış Varlıklar	Panel Veri Analizi	Cari işlemler ile net dış varlıklar ve bütçe dengesi ilişkisi pozitifdir.
Freund (2000)	1980-1997 25 Sanayileşmiş Ülke	Cari Denge, Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyüme ve tasarruflar cari dengeyi negatif etkilemektedir.
Bussiere vd. (2004)	1995-2002 33 OECD Ülkesi	Mali Denge, Nispi Gelir, Nispi Yatırım, Cari Denge	Dinamik Panel Veri Analizi	Mali denge, nispi gelir ve nispi yatırım cari işlemlerin nedenidir.
Herrmann ve Jochem (2005)	1994.Q1-2004:Q4 8 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi	Cari Denge, Yatırım Oranı, Nispi Gelir,	Panel Regresyon Analizi	Yurtiçi yatırımlar ve nispi gelir cari açıklara yol açar.
Aristovnik (2007)	1971-2005 17 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkesi	Cari Denge, Yatırımlar, Büyüme Oranı, Nispi Gelir, Petrol Fiyatları	Panel Regresyon Analizi	Yatırımlar ve büyüme oranı cari dengeyi negatif yönde etkilerken; nispi gelir ve petrol fiyatları pozitif etkilemektedir.
Barışık ve Kesikoğlu (2010)	1991-2007 12 Yükselen Piyasa Ekonomisi	Bütçe Dengesi, Cari Denge	Panel Nedensellik Testi	Ele alınan ülkeler için iki değişken arasında çift yönlü ilişkiler bulunmuştur.

Tablo 10 (Devam)

Yazar	Dönem/Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Bayraktutan ve Demirtaş (2011)	1980-2006 19 Gelişmekte Olan Ülke	Cari Açık, Büyüme, Yatırımlar, Kamu Harcamaları	Panel Veri Analizi	Yatırımlar, büyüme ve kamu harcamaları cari açıkları pozitif etkiler.
Das (2012)	1980-2011 106 Ülke	Cari Denge, Emtia Fiyatları, Ekonomik Büyüme	Dinamik Panel Veri	Emtia fiyatları ve ekonomik büyüme yükselen ekonomilerde cari açıkların nedenidir.
Hepaktan ve Çınar (2012)	1975-2008 27 OECD Ülkesi	Cari Denge, GSYİH	Panel Eş-Bütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme cari açıklara yol açar.
Ağayev (2013)	1995-2010 10 Eski Sovyet Ülkesi	Cari Denge, Yatırım, Finansal Gelişmişlik, Nüfus Özellikleri	Panel Veri Analizi	Yatırım, genç nüfus bağımlılık oranı ve finansal gelişmişlik düzeyi cari dengeyi negatif yönde etkiler.
Kesikoğlu vd. (2013)	1999-2009 28 OECD Ülkesi	Cari Açık, Faiz Oranı, Ekonomik Büyüme, Bütçe Açığı	Panel VAR Analizi	Bütçe açığı, faiz oranı ve büyüme cari açığı negatif etkiler.
Songur ve Yaman (2013)	1981-2010 10 Gelişmekte Olan Ülke	Cari İşlemler Dengesi, Ekonomik Büyüme	Panel Veri Analizi	İki değişken arasında uzun dönemde çift yönlü nedensellik vardır.
Alper ve Oransay (2015)	1995-2012 24 OECD Ülkesi	Cari Açık, Yurtiçi Krediler	Panel Nedensellik Analizi	Finansal gelişme cari açıkları etkiler.
Huntington (2015)	1984-2009 91 GOÜ	Cari Denge, Net Petrol İhracat Dengesi	Panel Regresyon Analizi	Petrol ithalatı cari açıklara neden olmaktadır.
Balan (2016)	1998-2014 BRIC ve MINT	Cari Açık, Bütçe Açığı, Tasarruf Açığı	Panel Veri Analizi	Üçüz açık hipotezi BRIC ülkeleri için geçerli iken, MINT ülkelerinde geçerli değildir.
Özaytürk ve Alper (2017)	2000-2013 11 OECD Ülkesi	Cari Açık, GSYİH, İthal Ham Petrol, Finansal Gelişmişlik	Panel Veri Analizi	GSYİH, ham petrol ithalatı ve finansal gelişmişlik düzeyi cari açığı pozitif etkiler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE CARI AÇIĞIN NEDENLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de cari işlemler açıklarının nedenleri ekonometrik uygulamalar yardımıyla analiz edilmiştir. İlk olarak çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik uygulama modeli tanıtılacaktır. Daha sonra, verilerin ekonometrik modele uygun olup olmadığı test etmek amacıyla birim kök testi yapılacak ve model tahmini yapılacaktır. Son olarak da, ampirik analiz sonucunda ulaşılan sonuçlar tartışılacaktır.

4.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmada ekonometrik yöntemler kullanılmasının amacı, incelenecek değişkenlerin cari açık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ve nedensellik ilişkisini tespit etmektir. Ekonometrik yöntem olarak regresyon analizi ve nedensellik analizleri kullanılmıştır. Regresyon analizi iki veya daha fazla değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisini belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Yani, bir bağımlı değişkenin bir veya daha fazla bağımsız değişkenle arasındaki ilişki incelenir. Ancak, bağımlı değişkenin bağımsız değişken veya değişkenlere olan bağımlılığı konusundaki nedensellik kendiliğinden oluşmamaktadır. Dolayısıyla, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olması, değişkenler arasında bir nedensellik olduğu anlamına gelmemektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, iktisat teorilerinden hareketle kurulmaktadır. Bu nedenle, çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlılığı regresyon analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.2. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada 1980-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımlı değişken cari açıkların GSYİH içerisindeki payıdır. Bağımsız değişkenler ise, ekonomik büyüme oranı, bütçe açığını açıklamak üzere kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYİH’deki payı, ham petrol fiyatları, tasarruf-yatırım açıklarının GSYİH’deki payı ve 1995 bazlı reel efektif döviz kurudur. 1995 bazlı reel efektif döviz kuruna ait verilerin 2010 yılına kadar mevcut olması nedeniyle, 2010 yılından sonraki reel kur serileri 2003 bazlı reel efektif döviz kurunun yıllık değişim oranı dikkate alınarak, 1995 bazlı reel efektif döviz kuru değişkenine uyarlanmıştır. Değişkenlere ait veri seti Ek-1’de verilmiştir.

Cari açıkların GSYİH'ya oranı ve GSYİH büyüme oranı değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG)'nin GSYİH'ya oranı ve reel efektif döviz kuru verileri ise Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den alınmıştır. Ham petrol fiyatları verileri ABD Enerji Bilgi Yönetimi (EIA) sisteminden ve tasarruf-yatırım açığının GSYİH'daki payı IMF veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada reel kur ve ham petrol fiyatları değişkenlerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları veri kaynakları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Değişkenlerin Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
CA	Cari Açık/GSYİH	Dünya Bankası
BO	GSYİH Büyüme Oranı	Dünya Bankası
KKBG	KKBG/GSYİH	EVDS
RKUR	1998 Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	EVDS
PF	Ham Petrol Fiyatları (\$/varil)	U.S. EIA
TA	Tasarruf Açığı/GSYİH	IMF

4.3. Ampirik Bulgular

4.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Tablo 12'de verilen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında, 1980-2017 yılları arasında cari açıkların ortalama %2,72 oranında değer aldığı görülmektedir. Bu dönemde, cari açıkların en fazla olduğu yıl %8,930 ile 2011 yılıdır. Cari fazlanın en fazla olduğu yıl ise 1994 yılıdır. Bu yılda cari fazlanın GSYİH'daki %2,010 oranında gerçekleşmiştir. Diğer değişkenlerin bu dönemdeki değerleri incelendiğinde, ortalama değer bakımından büyüme oranı %4,546, ham petrol fiyatları 57 dolar, reel kur 134,440, kamu kesimi borçlanma gereği 4,326 ve tasarruf açıkları 2,833 değerini almıştır.

Tablo 12: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	CA	BO	PF	RK	KKBG	TA
Ortalama	-2,572	4,546	57,006	134,440	4,326	2,833
Medyan	-2,405	5,135	44,550	128,250	4,000	2,645
Maksimum	2,010	11,110	114,040	190,300	12,000	8,820
Minimum	-8,930	-5,960	18,510	85,300	-2,000	-2,550
St. Sapma	2,539	4,306	29,406	27,584	3,411	2,301
Gözlem S.	38	38	38	38	38	38

Değişkenler arası korelasyon katsayısı ise, değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisinin yönü ve derecesi hakkında bilgi vermektedir. Ancak, korelasyon analizi değişkenler arasındaki nedensellik hakkında bilgi vermez. Sadece, değişkenlerdeki değişmelerin doğru yönlü mü yoksa ters yönlümü olduğu hakkında bilgi verir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer alır. Korelasyon katsayısının 0 olması, değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı anlamına gelir. Korelasyon katsayısı 0'dan küçük olduğunda değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılır. Korelasyon katsayısı 0'dan büyükse, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü pozitiftir. Diğer taraftan, korelasyon katsayısının mutlak değer olarak 1'e yaklaşması değişkenler arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğu anlamına gelir.

Tablo 13: Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları

	CA	BO	LPF	LRK	KKBG	TA
CA	1,000					
BO	0,497	1,000				
LPF	0,760	0,168	1,000			
LRK	0,790	0,139	0,699	1,000		
KKBG	-0,642	-0,407	-0,636	-0,471	1,000	
TA	0,950	0,550	0,711	0,658	-0,725	1,000

Tablo 13'te verilen korelasyon katsayılarına göre büyüme oranı, petrol fiyatları, reel kur ve tasarruf açığı ile cari açık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Kamu kesimi borçlanma gereği ile cari açık arasındaki ilişkinin yönü ise negatiftir. Cari açık ile en güçlü ilişkiye sahip olan değişken 0,950 korelasyon katsayısı ile tasarruf açığı değişkenidir. Cari açık ile en zayıf ilişkiye sahip olan değişken ise büyüme oranıdır.

4.3.2. Durağanlık Sınaması Sonuçları

Ekonometrik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan zaman serisi verilerinde bazı hatalar ortaya çıkabilmektedir. En çok rastlanan hatalardan bir tanesi iki zaman serisi ile yapılan regresyon analizinde, iki seri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen, açıklayıcılık derecesi (R^2)'nin çok yüksek bir değer alabilmesidir. Bu durumda, "sahte regresyon" ortaya çıktığı için değişkenler arasındaki ilişkinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak zorlaşmaktadır (Gujarati, 2016: 709).

Zaman serileri arasında "sahte regresyon" sorununun ortadan kalkması için serilerin durağan olması şarttır. Bu şartın sağlandığı durumda, seriler üzerinde yapılan ekonometrik çalışmalar güvenilir hale gelmektedir. Durağanlığın olmadığı durumlarda ise zaman serileri trend içerir. Serilerin durağanlık sınaması için birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler içinde en fazla tercih edilenlerden bir tanesi Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) birim

kök testidir. Bu çalışmada da serilerin durağanlık analizi ADF birim kök testi ile gerçekleştirilmiştir.

Ekonometri literatüründe, bir serinin seviyesinde durağan olduğunu göstermek için $I(0)$ göstergesi kullanılır. Eğer seri $I(0)$ seviyesinde durağan değilse, birinci farkı alınarak durağan olup olmadığı araştırılır ve seri birinci farkında durağan ise $I(1)$ ile gösterilir. Ancak, seri birinci farkında da durağan değilse, diğer farklarında durağanlığı araştırılır ve seri d . seviyesinde durağan ise $I(d)$ ile gösterilir.

Aşağıdaki denklemde Y değişkeninin t zamanda aldığı değer $(t - 1)$ zamanında aldığı değer ile ilişkisi gösterilmektedir (Sümer, 2013:270-272).

$$Y_t = pY_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

Denklem (4.1)'de ε_t hata terimini göstermektedir. Zaman serilerinde hata teriminin varlığı beyaz gürültülü (white-noise) olarak adlandırılmaktadır. (4.1) numaralı denklem ile ifade edilen model 1. dereceden otoregresif model örneğidir. Aynı zamanda AR(1) olarak da adlandırılır. Denklemde yer alan p değeri ise, aldığı değere göre, Y_t serisinin durağan olup olmama durumunu göstermektedir. Eğer $p = 0$ ise Y_t serisi durağandır. Ancak, eğer $p = 1$ ise seri durağan değil yani Y_t serisi birim kök içermektedir. Bu şekilde, birim kök sorunu olan serilere basit tesadüfi yürüyüş (simple random walk) serileri adı verilir. Birim kökten kurtulmak için ise, fark alma işlemi uygulanır.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = (p - 1)Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

$H_0: \beta_1 = 0$ (Birim kök vardır, seriler durağan değildir.)

$H_1: \beta_1 < 0$ (Birim kök yoktur, seriler durağandır.)

Serinin birinci dereceden farkı alındıktan sonra durağanlık hipotezi artık β_1 göstergesi üzerinden kurulur. Seri eğer birinci farkında durağan değilse, durağan olduğu farka kadar aynı işleme devam edilir. Burada kurulan hipotezin testi, Dickey-Fuller testi ile yapılır. Dickey-Fuller testinde çok fazla kullanılan üç model aşağıdaki gibidir (β_0 sabit terimi ifade ederken, trend zaman serisinin zaman içindeki artma ve azalma eğilimidir):

1) Sabit Terimsiz Model
$$\Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

$$2) \text{ Sabit Terimli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.5)$$

$$3) \text{ Sabitli Terimli ve Trendli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + Y_{t-1} + \beta_2 trend + \varepsilon_t \quad (4.6)$$

Dickey-Fuller testinde temel varsayımlar; hata teriminin (ε_t) otokorelasyon sorunu içermediği ve Y_t serisinin birinci dereceden otoregresif olduğu, yani, AR(1) modeline uyduğudur. Ancak, AR(1)'den farklı ve daha yüksek dereceden otoregresif modellere uygun olan zaman serileri de mevcuttur. Böyle bir durumda, Y_t serisi AR (p) modeline uygunken, AR(1) modeli olarak incelendiğinde, hata teriminde otokorelasyon sorunu ortaya çıkar. Bir serinin otokorelasyonlu hata terimine sahip olması Dickey-Fuller testinin uygulanmasını imkansız hâle getirir (Harris, 1995: 32). Bu sorunu ortadan kaldırmak için Augmented Dickey Fuller testi geliştirilmiştir. Bu testte, bağımlı değişkene ait hata terimleri eşitliğin sağ tarafına yazılır. Yani, modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenir. Aşağıda verilen Genelleştirilmiş Dickey Fuller testinde kullanılan denklemlerde ρ en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

$$1) \text{ Sabit Terimsiz Model} \quad \Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.7)$$

$$2) \text{ Sabit Terimli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

$$3) \text{ Sabit Terimli ve Trendli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

Tablo 14: Değişkenlere Ait ADF Durağanlık Sınaması

Değişkenler	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	t-istatistik	Prob.*	t-istatistik	Prob.*
CA	-4,282	0,009	-3,093	0,036
BO	-6,541	0,000	-6,631	0,000
KKBG	-2,113	0,522	-2,022	0,277
LPF	-2,137	0,509	-1,895	0,331
LRK	-2,652	0,261	-1,699	0,424
TA	-3,894	0,022	-3,140	0,032

Tablo 14'de, regresyon analizinde kullanılacak değişkenlere ilişkin ADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. ADF birim kök testine göre, t istatistiği değeri, %1, %5 ve %10 eşik değerlerinin altında ise seri durağandır. Bu bilgi dahilinde, CA, BO ve TA değişkenleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde seviyesinde durağandır. Ancak; KKBG, LPF ve LRK değişkenleri ise hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde durağan değildir. Bu nedenle, bu üç değişkene birinci dereceden farkları alınarak yeniden ADF birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 15: Birinci Farkı Alınan Serilerin Durağanlık Sınaması

Değişkenler	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	t-istatistik	Prob.*	t-istatistik	Prob.*
KKBG	-5,818	0,000	-5,883	0,000
LPF	-5,901	0,000	-5,875	0,000
LRK	-7,493	0,000	-7,611	0,000

Tablo 15’te, birinci dereceden farkları alınan KKBG, LPF ve LRK değişkenlerinin birim kök sınaması sonuçları gösterilmektedir. Buna göre, üç değişken hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde anlamlılık düzeylerinde birinci farkında durağandır.

4.3.3. Regresyon Analizi Sonuçları

İktisadi olaylar, birçok değişken tarafından etkilenebilmektedir. Bu nedenle, literatürde bağımlı değişkenin birden fazla bağımsız değişken tarafından açıklanmasına yönelik modeller geliştirilmiştir. Bu şekilde, bağımlı değişken ile birden fazla bağımsız değişken ile ilişkisini inceleyen modeller, çoklu regresyon modelleridir. İki den fazla bağımsız değişkenin bulunduğu doğrusal regresyon modellerine ait regresyon denklemi aşağıda verilmiştir (Yamak ve Köseoğlu, 2015: 323):

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1,i} + \beta_2 X_{2,i} + \dots + \beta_k X_{k,i} + \varepsilon_i \quad (4.10)$$

Yukarıda verilen (4.10) numaralı denklemde, Y açıklanan yani bağımlı değişkendir. $X_{1,i} \dots \dots \dots X_{k,i}$ regresyon denkleminin açıklayıcı yani, bağımsız değişkenleridir. $\beta_0 \dots \dots \dots \beta_k$ bağımsız değişken katsayıları ve ε_i hata terimidir.

Regresyon analizi yapılırken en fazla karşılaşılan sorunlar, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarıdır. Hata terimleri arasında ilişki olduğunda ortaya çıkan otokorelasyon sorunu iktisadi konjonktür, modele alınması gereken bir değişkenin alınmaması, modelin fonksiyonel şekilde yapılan hatalar gibi birçok nedenden kaynaklanabilir. Otokorelasyonun olması En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile yapılan tahmini geçersiz kılmaktadır. Bu nedenle, EKK ile tahmin yaparken otokorelasyon sorununun olup olmadığını test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla geliştirilen testlerin en yaygın olanları, Durbin Watson, Ki-Kare ve Breusch-Goldfrey testleridir. Eğer bu testler sonucunda otokorelasyon sorunu çıkmışsa, EKK tahminin sağlıklı olması için otokorelasyonun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Otokorelasyon sorunun ortadan kalkması için geliştirilen yöntemlerden en yaygın olarak kullanılanları birinci dereceden farklar yöntemi, geliştirilmiş farklar yöntemi ve Durbin’in iki aşamalı tahmin yöntemidir.

Regresyon analizinde sıklıkla karşılaşılan diğ er bir sorun de ğ iş en varyans sorunudur. Yani, heteroskedasitedir. EKK ile tahmin yapabilmek için kabul edilen varsayımlardan bir tanesi, hata terimlerinin sabit varyansa sahip oldu ğ u yani homoskedasitedir. Heteroskedasite modele alınması gereken de ğ iş kenin alınmaması, modelin fonksiyonel yapısı ve veri toplama hataları gibi birçok nedenden dolayı ortaya çıkabilir. Bu durum, EKK tahmini yapılan modelde parametre tahmin edicilerinin etkin olmamasına yol açacağı için Heteroskedasite sorunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Heteroskedasite sorununun tespiti için geliştirilen yöntemlerden bazıları Park testi, Glajser testi ve Breusch-Pagan-Goldfrey testidir.

4.3.3.1. Modelin En Küçük Kareler Yöntemi İle Tahmini

Regresyon analizinde En küçük Kareler Yöntemi ile tahmin yapılabilmesi için belirli varsayımlarda bulunmak gerekir. Birincisi, regresyon analizinde parametre tahmin sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Bu durum, modelin iktisat teorisine uygunluğu için gereklidir. İkinci varsayım, modelin hata terimlerinin normal dağılıma sahip olması gerektiğ idir. Üçüncü varsayım, regresyondaki hata terimlerinin varyansının sabit olmasıdır. Yani, regresyondaki hata terimlerinin varyansı birbirine eşittir. Son varsayım, hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu yoktur. Diğ er bir ifade ile birbirini belirli aralıklarla takip eden hata terimleri arasında doğrusal bir ilişki yoktur.

Çalışmada, Türkiye'nin cari açığının nedenlerini tespit etmek için aşağıdaki eşitlik EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 16'da verilmiştir. De ğ iş kenler daha önce tanımlandığı gibidir. Bu de ğ iş kenlerin tercih edilmesinde literatürde sıklıkla kullanılan de ğ iş kenler olmasıdır.

$$CA_t = \alpha_0 + \alpha_1 BO_t + \alpha_2 KKBG_t + \alpha_3 LPF_t + \alpha_4 LRK_t + \alpha_5 TA_t + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

Tablo 16'da, cari açık de ğ iş keninin ba ğ ımlı de ğ iş ken oldu ğ u regresyonun EKK ile tahmini yer almaktadır. Tabloda yer alan t istatistiğ i de ğ iş kenlerin istatistiksel anlamlılığ ını göstermektedir. Buna göre, t istatistiğ ine ait olasılık (Prob*) değ eri %1, %5 ve %10'dan küçük ise de ğ iş kenler anlamlıdır. Tabloda bütün de ğ iş kenler için bütün de ğ iş kenler için bu koşul sağlandığ ından ele alınan de ğ iş kenlerin cari açık üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca, modeldeki bütün ba ğ ımsız de ğ iş kenlerin katsayıları pozitifdir. Modelde büyüme oranı katsayısı 0,053'tür. Bu büyüme oranındaki bir birimlik artışın cari açığın GSYİH'daki payını 0,053 oranında artırdığı anlamına gelir. Aynı şekilde, KKBG de ğ iş kenindeki bir birimlik artış cari açığın GSYİH'daki payını 0,093 oranında artırırken, LPF'deki bir birimlik artış cari açığın GSYİH'daki payının 0,549 oranında artmasına neden olmaktadır. Diğ er taraftan LRK'daki bir birimlik artış cari açığın GSYİH'daki payını 3,412 artırırken, tasarruf açığının bir birim artması cari açıkların GSYİH'daki payını 0,805 oranında bir artışa yol açmaktadır.

Tablo 16: EKK Tahmini

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	Prob*
SABİT	-19,151	2,861	-6,694	0,000
BO	0,053	0,027	1,947	0,060
KKBG	0,093	0,039	2,391	0,023
LPF	0,549	0,292	1,881	0,069
LRK	3,412	0,645	5,287	0,000
TA	0,805	0,081	9,998	0,000
İstatistik Değerleri				
R²	0,962			
Adjusted R²	0,956			
F-istatistiği	161,994			
Prob*(F-ist.)	0,000			
Durbin-Watson	1,295			

Değişkenlerin tek tek anlamlı olup olmadığı t istatistiği ile test edilirken, F istatistiği sabit katsayı dışındaki tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmektedir. F istatistiğinde sıfır hipotezi değişkenlerin hepsinin sıfıra eşit olduğunu, yani değişkenlerin anlamsız olduğunu ifade eder. Alternatif hipotez ise değişkenlerden en az birinin sıfırdan farklı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, F istatistiğine ilişkin olasılık değerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden küçük olması modeldeki bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğunu gösterir. Tablo 16 incelendiğinde, bu koşulun sağlandığı, yani, modeldeki bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu sonucuna varılır.

Modelde bağımlı değişkenin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı R^2 0,962'dir. Bu, modelin açıklayıcılık gücünün oldukça yüksek olduğunu ve bağımlı değişkendeki değişmelerin yaklaşık %96'lık kısmının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ortaya koyar. Modeldeki düzeltilmiş R^2 değerinin 0,956 olduğu görülmektedir. Bu durum, modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Tabloda yer alan Durbin Watson istatistiği ise, modelde ardışık bağımlılık olup olmadığını yani otokorelasyon sorununu test eder. Modelde otokorelasyon sorununun olmaması için, Durbin Watson değerinin 2'ye yakın olması gerekmektedir. Yukarıdaki modelde, Durbin Watson istatistik değeri 1,295 çıkmıştır. Bu durum, modelde otokorelasyon sorunu olduğuna işaret etmektedir.

Otokorelasyon sorununun test edilmesinde kullanılan diğer bir yöntem Breusch-Goldfrey testidir. Breusch-Goldfrey (Lagrange Çarpımı-LM) testi, hem p. dereceden otokorelasyon sorununu hem de birinci dereceden p. dereceye kadar olabilecek bütün otokorelasyon ihtimallerini test eder (Kutlar, 2013: 218). Buna göre p. dereceden otokorelasyon testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0 : p=0$ (Otokorelasyon sorunu yoktur)

$H_1 : p \neq 0$ (Otokorelasyon sorunu vardır)

Tablo 17: Breusch-Goldfrey (LM) Testi

F-İstatistik	2,168	Prob. F(2,30)	0,132
Obs.*R²	4,798	Prob. Ki Kare (2)	0,091

Breusch-Goldfrey (LM) testine göre Ki-Kare olasılık değeri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden küçükse otokorelasyon sorunu vardır. Tablo 17’de 2. Dereceden otokorelasyon sorunu tespiti için yapılan Breusch-Goldfrey testi sonuçları yer almaktadır. Ki-Kare değeri 0,091 olarak hesaplanmıştır. Bu değer %10 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için tahmin edilen modelde otokorelasyon sorunu vardır. Dolayısıyla, H_1 hipotezi kabul edilir, H_0 reddedilir.

Ayrıca, modelde heteroskedasite olup olmadığının tespiti için Breusch-Pagan-Goldfrey testi yapılmıştır. Bu testte, regresyon hata terimleri varyansı Z ile ifade edilir. Z bağımsız değişkenlerin değişen varyansa sahip olanlarını temsil etmektedir. Bu teste göre, sıfır hipotezi değişen varyansın olmadığı, alternatif hipotez ise değişen varyans, yani, heteroskedasite olduğu şeklindedir.

Tablo 18: Breusch-Pagan-Goldfrey Testi

F-İstatistiği	3,846	Prob. F(5,32)	0,008
Obs.*R²	14,263	Prob. Ki-Kare (5)	0,014
Scaled explained SS	9,021	Prob. Ki-Kare (5)	0,108

Breusch-Pagan-Goldfrey testine göre, heteroskedasite sorununun olması için F istatistiği ve Ki-Kare olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden büyük olması gerekir. Tablo 18’de F istatistiği ve Ki-Kare istatistiği olasılık değerlerine bakıldığında modelde heteroskedasite olduğu görülmektedir.

4.3.3.2. Otokorelasyon ve Heteroskedasitenin Düzeltilmesi

EKK ile tahmin edilen modelde heteroskedasite ve otokorelasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Otokorelasyon sorunu ortadan kaldırmak için bağımlı değişken cari açığın bir dönem gecikmesi modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmiştir. Heteroskedasitenin düzeltilmesi için ise; 1980-2017 dönemindeki 1994, 2001 ve 2009 yılları için 1, diğer yıllar için 0 olacak şekilde yeni bir seri oluşturulmuş ve modele dahil edilmiştir. Tablo 19’de yapılan bu düzeltmeler sonucunda gerçekleştirilen tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 19: Yeni Değişkenlerle EKK Tahmini

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	Prob*
SABİT	-18,492	2,697	-6,856	0,000
CA(-1)	0,112	0,057	1,945	0,062
KRİZ	-0,770	0,431	-1,784	0,085
BO	0,063	0,034	1,818	0,079
KKBG	0,093	0,041	2,272	0,031
LPF	0,154	0,294	0,524	0,604
LRK	3,569	0,611	5,840	0,000
TA	0,741	0,078	9,525	0,000
İstatistik Değerleri				
R ²	0,971			
Adjusted R ²	0,965			
F-istatistiği	141,117			
Prob*(F-ist.)	0,000			
Durbin-Watson	1,752			

Bağımlı değişkenin CA değişkeni olduğu yeni EKK tahmini sonuçlarına göre; petrol fiyatları değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin t istatistik olasılık değerleri %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu için istatistiksel olarak anlamlıdır. CA(-1) değişkeninin katsayısı 0,112'dir. Bu sonuç, CA(-1) değişkenin cari açıklara pozitif etki yaptığını gösterir. Kriz değişkeni ise cari açıkları negatif yönde etkilemektedir. Bu durum verilen yıllarda cari açığın azaldığı anlamına gelmektedir. F istatistiği olasılık değeri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu için modeldeki bağımsız değişkenler anlamlıdır. R² ve düzeltilmiş R² değerleri ise modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Durbin Watson istatistiği sonuçları ise otokorelasyon sorununun ortadan kalktığını göstermektedir.

Tablo 20: Breusch-Goldfrey (LM) Testi

F-İstatistiği	0,956	Prob. F (2,27)	0,397
Obs*R ²	2,446	Prob. Ki-Kare (2)	0,294

Yeniden tahmin edilen modele uygulanan diğer otokorelasyon testi olan Breusch-Goldfrey LM testi sonuçları Tablo 20'de gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre, 2. dereceden otokorelasyon sorunu ortadan kalkmıştır.

Tablo 21: Breusch-Pagan-Goldfrey Testi

F-İstatistiği	1,980	Prob. F(7,29)	0,093
Obs.*R ²	11,966	Prob. Ki-Kare (7)	0,102
Scaled explained SS	4,935	Prob. Ki-Kare (7)	0,668

Yeni tahmin edilen modelde heteroskedasite sorunu olup olmadığının tespiti için tekrar Breusch-Pagan-Goldfrey Testi yapılmıştır. F istatistiği ve Ki-Kare olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10'dan büyük olması heteroskedasite sorunun düzeltildiğinin göstergesidir.

4.3.4. Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedensellik analizi yapılmadan önce VAR modeli yardımıyla değişkenlere ilişkin uygun gecikme uzunluğunu 1 olarak bulunmuştur. Değişkenlerin gecikme uzunluklarına ait bilgiler Ek-2'de verilmiştir.

Çalışmada değişkenler arasında nedensellik analizlerinde iki yöntem kullanılmıştır. Bunlardan ilki aynı dereceden durağan olan seriler için Granger Nedensellik testi ikincisi ise farklı dereceden durağan olan seriler için ise Toda Yamamoto Nedensellik testidir. Granger nedensellik testleri aşağıdaki gibi denklemler yardımıyla gerçekleştirilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4.12)$$

$$\Delta X_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \theta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4.13)$$

Yukarıdaki denklemlerde X ve Y ile ilgili değişkenler α_0 ve α_1 sabit terimi; β_i , δ_i , λ_i , θ_i değişken katsayılarını ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerini göstermektedir. Granger nedensellik testinde δ_i ve θ_i değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu zaman değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

Toda Yamamoto Nedensellik testleri aşağıdaki gibi denklemler yardımıyla gerçekleştirilir:

$$Y_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{1j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{1j} X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (4.14)$$

$$X_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2j} X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \theta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \theta_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (4.15)$$

Çalışmada seviyesinde durağan olan CA, BO ve TA arasındaki nedenselliğin belirlenmesinde Granger, birinci farkında durağan olan KKGB, LPF ve LRK değişkenleri için ise Toda-Yamamoto nedensellik analizleri yapılmıştır. Sonuçlar takip eden tablolarda verilmiştir.

Tablo 22: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken CA		
BO	Ki-Kare	Prob.
	3,753	0,053
Bağımlı Değişken BO		
CA	Ki-Kare	Prob.
	0,013	0,910
Bağımlı Değişken CA		
TA	Ki-Kare	Prob.
	0,197	0,658
Bağımlı Değişken TA		
CA	Ki-Kare	Prob.
	0,048	0,827

Granger nedensellik testinde; Ki-Kare olasılık değerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden küçük olması bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin nedeni olduğunu gösterir. Tablo 22’de verilen büyüme ve cari açık nedensellik sonuçlarına göre, büyüme oranı cari açığın Granger nedenidir. Cari açıktan büyümeye doğru ise bir nedensellik yoktur. Diğer taraftan tasarruf açığı ile cari açık arasında nedensellik söz konusu değildir.

Tablo 23: Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken CA		
KKBG	Ki-Kare	Prob.
	0,488	0,485
Bağımlı Değişken KKBG		
CA	Ki-Kare	Prob.
	0,368	0,544
Bağımlı Değişken CA		
LPF	Ki-Kare	Prob.
	0,502	0,479
CA	Ki-Kare	Prob.
	0,784	0,376
Bağımlı Değişken CA		
LRK	Ki-Kare	Prob.
	4,567	0,033
Bağımlı Değişken LRK		
CA	Ki-Kare	Prob.
	2,042	0,153

Tablo 23’te kamu kesimi borçlanma gereği, ham petrol fiyatları ve reel kur ile cari açık arasındaki Toda Yamamoto nedensellik sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre sadece döviz kurundan cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusu iken kamu kesimi borçlanma gereği ve petrol fiyatlarından cari açığa doğru nedensellik elde edilememiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye 1980 öncesi dönemde dışa kapalı ve ithal ikameci büyüme politikaları izleyen bir ülkedir. Ancak, 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları ile dış ticarete serbestleşmeye gidilmiş ve ihracata dayalı sanayileşme politikaları izlenmeye başlanmıştır. Bu durum birçok olumlu gelişmenin yanı sıra cari işlemlerde açıklar verilmesine de yol açmıştır. Cari açıkların bir türlü kontrol altına alınamaması nedeniyle ülke oldukça derin ekonomik krizler yaşamıştır. Nitekim 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ve 2001 krizinin temel nedenleri arasında kriz öncesi dönemde kontrol altına alınmayan cari işlemler açıkları da etkilidir. Örneğin, 1994 Krizi öncesi cari açıklar 6 milyar dolara çıkmıştır. 2000 ve 2001 krizlerinden önce ise, cari işlemler açıkları 9 milyar 920 milyon dolar gerçekleşmiştir. Bu durum cari açıkların Türkiye ekonomisi açısından önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de cari açığa neden olan temel faktörler incelendiğinde ekonomik büyüme, bütçe açıkları, reel kur, tasarruf açıkları ve enerji ithalatının ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle ekonomik büyüme oranının yüksek olduğu yıllarda cari açıklar da artmaktadır. Bunun sebebi Türkiye’nin üretim sürecinde hammadde ve aramalı ithalatına bağımlı olmasıdır. Türkiye’de enerji ithalatının toplam ithalat içindeki payının önemli seviyede olması dış ticaret açıklarını, dolayısıyla da cari açıkları arttırmaktadır. Diğer taraftan 2002 sonrası dönemde ülkeye çok fazla sıcak para girişinin olması reel kurlarının aşırı değerlenmesine yol açmış ve bu durum ithalatı artırmıştır. Ancak reel kur değerlendirildiğinde ihracatın düşeceğine yönelik teorik beklentinin aksine ihracat miktarında da artışlar yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 2002 sonrası artan ithalat ihracatı da artırmıştır.

Türkiye’de cari açığın nedenlerine yönelik çalışmalar genellikle bütçe açıkları, tasarruf açıkları, reel kur, enerji ithalatı ekonomik büyüme çevresinde toplanmıştır. Örneğin; Ay vd. (2004), bütçe açıkları ile cari açıklar arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Erbaykal (2007)’nin çalışmasında ekonomik büyüme ve döviz kurundan cari açığa doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Demir (2013) ise enerji ithalatından cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik sonucuna ulaşmıştır. Son olarak, Kaygısız ve diğerleri (2016) büyüme ve tasarruflardan cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada, Türkiye’de cari açığa neden olan başlıca unsurlar ele alınmıştır. Bu amaçla ampirik literatürde sıklıkla kullanılan cari açık, kamu kesimi borçlanma gereği, tasarruf açıkları,

ekonomik büyüme oranı, ham petrol fiyatları ve reel efektif döviz kuru değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada ham petrol fiyatları ve reel efektif döviz kurunun logaritmik değerleri, diğer değişkenlerin ise GSYİH'daki payları dikkate alınmıştır. Çalışmada Türkiye'de yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği 1980 sonrası dönem ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla öncelikle regresyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, serilerin durağan olup olmadıklarının kontrolü için ADF birim kök testi uygulanmış ve cari açık, ekonomik büyüme oranı ve tasarruf açıklarının seviyesinde durağan oldukları görülmüştür. Kamu kesimi borçlanma gereği, ham petrol fiyatları ve reel kur değişkenleri ise birinci farkında durağan çıkmıştır.

Daha sonra, uygulanan regresyon analizinde otokorelasyon ve heteroskedasite sorunu olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan Breusch-Goldfrey ve Breusch-Pagan-Goldfrey testleri sonucunda otokorelasyon ve heteroskedasite sorunu tespit edilmiştir. Bu sorunların düzeltilmesi için bağımlı değişken olan cari açığın bir dönem gecikmeli değerleri ve kriz değişkeni modele dahil edilmiştir. Kriz değişkeni 1994, 2001 ve 2009 kriz yılları için 1 ve diğer yıllar için 0 olacak şekilde belirlenmiştir. Model yeni değişkenlerle birlikte tekrar tahmin edilmiş ve gerekli testler uygulanmıştır. Uygulanan testler otokorelasyon ve değişen varyans sorununun ortadan kalktığını göstermiştir. Elde edilen bulgulara göre Türkiye ekonomisinin cari açık sorununda geçmiş dönem cari açığın büyüklüğü ekonomik büyüme oranı kamu kesimi borçlanma gereği (bütçe açığı) reel döviz kuru ve tasarruf açığının istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif etkileri söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle bu değişkenlerde meydana gelecek bir artış Türkiye'nin cari açık sorununu büyütecektir. Örneğin Türkiye'nin ekonomik büyümesindeki bir birimlik bir artış cari açığın GSYİH'daki payını 0,06 değerinde arttıracaktır. Aynı şekilde reel döviz kurundaki bir yükselme yani ulusal paranın değer kazanması cari açığın önemli miktarda artmasına yol açacaktır. Üçüz açıklar hipotezi olarak da bilinen bütçe açığı ve özel kesim tasarruf açığının Türkiye'de cari açık sorununa yol açtığı çalışmanın önemli bulguları arasındadır. Bununla birlikte petrol fiyatlarının cari açık üzerinde pozitif fakat istatistiki açıdan anlamlı olmayan etkileri söz konusudur.

Son olarak, cari açık ile bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger ve Toda Yamamoto nedensellik analizleri ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; büyüme oranı ve reel kurdan cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer değişkenler ile cari açık arasında herhangi bir nedensellik bulunamamıştır.

Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye'nin cari açık sorununda kısa dönemde en belirleyici değişkenlerin büyüme oranı ve reel döviz kuru olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme oranları ve aşırı değerli ulusal parası cari sorununun sürdürülemez boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde bütçe açığının artmaması için mali disiplinden taviz verilmemesi ve tasarruf açığının yaşanmaması için

tasarrufları arttıracak tedbirlerin devreye sokulması gerekmektedir. Üçüz açık sorununun ortaya çıkması Türkiye ekonomisinde kriz olasılığını arttırmakta ve olası bir krizin şiddetini yükseltmektedir. Diğer taraftan ulusal paranın sıcak para girişleriyle suni bir şekilde değerlenmesi cari açık sorununu büyüteğinden orta ve uzun vadeli yabancı yatırımlara özendirici tedbirlerle hız verilmesi önem arz etmektedir. Son olarak ekonomik büyümeye yol açacak kamu ve özel kesim harcamalarının artması cari açık sorununu büyütecektir. Dolayısıyla ekonomide kısa vadeli çıkarlar için uzun vadeli geleceğinin tehlikeye atılmaması gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ağayev, Seymur (2013), “Eski Sovyet Ülkelerinde Cari Hesap Dengesi Belirleyicileri ve Petrol Zenginliğinin Neden Olduğu Farklılıklar”, **Ege Akademik Bakış**, 13(3), 351-365.
- Aristovnik, Aleksander (2007), “Short – And Medium – Term Determinants Of Current Account Balances In Middle East And North Africa Countries”, **The William Davidson Institute Working Paper**, No. 862.
- Akçay, Belgin (2012), “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Borç Krizindeki Yunanistan İle Bir Karşılaştırma”, **Ekonomik Yaklaşım**, 23(84), 1-38.
- Aksu, Hayati ve Başar, Selim (2009), “Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezinin Tahmini: Bir Sınır Testi Yaklaşımı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal SBF Dergisi**, 64(04), 1-14.
- Aktaş, Cengiz (2010), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(11), 123-140.
- Aktaş, Metin ve Şen, Bünyamin (2013), “ 2008 Global Ekonomik Krizinin Öncü Göstergeleri ve Ülkeler Üzerine Bir Uygulama”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(1), 137-147.
- Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer (2004), “ Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(1), 43-62.
- Alper, Ali Eren ve Oransay, Gürçem (2015), “Cari Açık ve Finansal Gelişmişlik İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi Ekseninde Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 1(2), 73-85.
- Alptekin, Volkan (2009), “IMF İstikrar Programlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1980-2004)”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 468-490.
- Altunöz, Utku (2014), “Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği”, **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 115-132.
- Ata, A. Yılmaz ve Yücel Fatih (2003), “Eş Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(12), 97-109.
- Atış, Aydanur G. ve Saygılı, Fatih (2014) “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicilerinin Ampirik Analizi”, **Sosyoekonomi**, 2014(1)/140105, 87-104.

- Ay, Ahmet vd. (2004), “Bütçe Açığı – Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (12), 75-82.
- Azapoglu, Muhammed ve Direkci, Tuba B. (2015), “İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması 1998-2013”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 7(12), 74-89.
- Bahçekapılı, Cengiz (2015), **Türkiye’nin Ödemeler Dengesi**, Der Yayınları, İstanbul
- Bagnai, Alberto ve Manzocchi, Stefano (1998), “Current Account Reversals In Developing Countries: The Role Of Fundamentals”, **Open Economies Review**, No. 10, 143-163.
- Balan, Feyza (2016), “BRIC Ve MINT Ekonomilerinde Üçüz Açık Hipotezinin Ampirik Analizi”, **Journal of Life Economics**, 3(1), 57-70.
- Barışık, Salih ve Demircioğlu, Elmas (2006), “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilite, İhracat- İthalat İlişkisi (1980-2001)”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(3), 71-84.
- Barışık, Salih ve Kesikoğlu, Ferdi (2006), “Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 Var, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 61(4), 59-82.
- _____ (2010), “Makroekonomik Değişken Olarak Bütçe Açığı-Cari Açık İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Örneği”, **İktisat, İşletme ve Finans**, 25(294), 101-119.
- Bayar, Yılmaz vd. (2014), “ Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, **C:Ü: İİBF Dergisi**, 15(1), 451-471.
- Bayrak, Metin ve Esen, Ömer (2012), “Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkileri: İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Ekonomik Yaklaşım**, 23(82), 23-49.
- Bayrak, Metin ve Kanca, Osman C. (2013), “Türkiye’de 1970-2011 Yılları arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, **Akademik Bakış Dergisi**, 35, 1-20.
- Bayraktutan, Yusuf ve Demirtaş, Işıl (2011), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (22), 1-28.
- Belke vd. (2015), “Mali Açık- Cari İşlemler Dengesi Etkileşimi: Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri İçin Nedensellik Yaklaşımı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 16(2), 195-214.
- Berber, Metin (2015), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 5. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Boileau, Martin ve Normandin, Michel (2009), “ Do Tax Cuts Generate Twin Deficits?”, **CIRPEE Working Paper**, No. 32.

- Boratav, Korkut (2015), **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)**, 20. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bussiere, Matthieu, Fratzscher, Marcel and Müller, Gernot (2004), “Current Account Dynamics In OECD And EU Acceding Countries – An Intertemporal Approach”, **European Central Bank Working Paper Series**, No. 311.
- Calderon, Cesar, Chong, Alberto and Loayza, Norman (1999), “Determinants Of Current Account Deficits In Developing Countries”, **Banco Central De Chile Working Papers**, No. 51.
- Chinn, Menzie and Prasad, Eswar S. (2000), “Medium-Term Determinants Of Current Accounts In Industrial And Development Countries: An Empirical Exploration”, **National Bureau Of Economic Research (NBER)**, No. 7581. 1-44.
- Cicioğlu, Şükrü vd. (2014), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrasında Para Politikası Araçlarının Etkinliği ve Cari Açık ilişkisi”, **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III**, 201-214.
- _____ (2013), “Para Politikası Araçlarının Cari Açık Üzerindeki Etkinliği: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama”, **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, 2(4), 1-13.
- Çak, Murat (2013), **Türkiye’de Cari Açık**, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Çiftçi, Necati (2014), “Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş-Bütünleşme Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14(1), 129-142.
- Çiftçi, Necati ve Eşmen, Merve (2017), “Türkiye’de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü: VAR Modeli”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(1), 83-110.
- Çolak, Ömer Faruk ve Öztürkler, Harun (2012), “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, **Bankacılar Dergisi**, 82, 1-43.
- Çöldemli, Fikret (2015), “Türkiye’de Yabancı Portföy Yatırımları İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 2003-2013”, **Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)**, 5(6), 59-64.
- Dağdemir, Özcan ve Küçükcalay A. Mesud (1999), “1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makroekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3, 121-138.
- Das, Debasish Kumar (2012), “Determinants Of Current Account Imbalances In Global Economy: A Dynamic Panel Analysis”, **Munich Personal RePEc Archive Working Paper**, No.42419.

- Debelle, Guy ve Faruquee, Hamid (1996), “What Determines The Current Account? A Cross-Sectional And Panel Approach”, **IMF Working Paper**, No. 96/58, 1-42.
- Demir, Murat (2013), “Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, VAR Analizi İle Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 5(9), 2-27.
- Demir, Osman (2001), “Türkiye’de Kamu açıkları ve Artış Sebepleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16(2), 11-30.
- Demirbaş, Muzaffer, Türkay, Hakan ve Türkoğlu, Musa (2009), “Petrol Fiyatlarındaki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığı Üzerindeki Etkisinin Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14(3), 289-299.
- Dücan, Engin vd. (2016), “Tüketim Toplumu Örneği Olarak Türkiye’nin Cari Açık ve Tüketici Kredileri İlişkileri”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 4(1), 161-188.
- Dünya Bankası (2018), “Dünya Kalkınma Göstergeleri”, <https://data.worldbank.org/> (20.02.2018).
- Enerji Bilgi Yönetim Sistemi (2018), “Enerji Görünümü”, <https://www.eia.gov> (20.02.2018).
- Erbaykal, Erman (2007) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(6), 81-88.
- Erden, Lütfi ve Çağatay, Oktay (2011), “Türkiye’de Cari İşlemler Ve Sermaye Hesapları Arasındaki İlişki”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 29(2), 49-67.
- Erdoğan, Seyfettin ve Bozkurt, Hilal (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme”, **Maliye Finans Yazıları**, 23(84), 135-172.
- Ertuna, Özer (2007), “Aşırı Değerli TL ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 35, 1-12.
- Freund, Caroline (2000), “Current Account Adjustment In Industrialized Countries”, **International Finance Discussion Papers**, No. 692.
- Göçer, İsmet vd. (2013), “Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Analizi”, **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, (18), 1-17.
- Granger, Clive W. J. (1969), “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, **Econometrica**, 37(3), 424-438
- Gujarati, Damodar N. Ve Porter, Dawn C. (2016), **Temel Ekonometri**, Çeviri: Gülay G. Şenesen, Ümit Şenesen, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Güngör, Selim vd. (2016), “ Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin Türkiye’nin Cari İşlemler Açığına Etkileri”, **Maliye ve Finans Yazıları**, 30(106), 29-48.

- Hamarat, Bahattin ve Özen, Ercan (2015), “Türkiye’de Tasarruf Tercihlerini Etkileyen Değişkenlerin Kanonik Korelasyon Analizi İle Belirlenmesi”, **Journal of Life Economics**, 3, 47-74.
- Harris, Richard I.D. (1995), “**Using Cointegration Analysis In Econometric Modelling**, Harlow, London.
- Hassan, A.F.M Kamrul (2006), “Determinants Of Current Account Deficit In Developing Countries: The Case Of Bangladesh”, **Studies In Business And Economics**, 12(1), 5-24.
- Henry, Chandar ve Longmore, Rohan (2003), “Current Account Dynamics And The Real Effective Exchange Rate: The Jamaican Experience”, **Research And Economic Programming Division, Bank Of Jamaica**.
- Hepaktan, Erdem ve Çınar, Serkan (2012), “OECD Ülkelerinde Büyüme- Cari İşlemler Dengesi İlişkisi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(1), 43-58.
- Herrmann, Sabine and Jochem, Axel (2005), “Determinants Of Current Account Developments In The Central And East European EU Member States - Consequences For The Enlargement Of The Euro Area”, **Deutsche Bundesbank Discussion Papers**, No. 32.
- IMF (2018), “Dünya Ekonomik Görünümü” <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo> (21.02.2018).
- Kandil, Magda and Greene, Joshua (2002), “The Impact Of Cyclical Factors On The U.S. Balance of Payments”, **IMF Working Paper**, WP/02/45.
- Karabıçak, Mevlüt (2000), “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 5(2), 49-65.
- Karabulut, Gökhan ve Danişoğlu, Ayşe Ç. (2006), “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8(1), 47-63.
- Karaçor, Zeynep (2006), “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16, 379-391.
- Karaçor, Zeynep ve Alptekin, Volkan (2006), “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 1(11), 306-342.
- Karaçor, Zeynep ve Atabey, Ayşegül (2001), “Türkiye Ekonomisinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Analizi ve Bu Süreç İçerisinde Karar Birimlerinin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, 4(1), 117-148.
- Karaçor vd. (2012), “İstikrar Mı, İstikrarsızlık Mı? Türkiye’de Üçüz Açık Analizi”, **Türkiye Ekonomi Kurumu 3. Uluslararası Ekonomi Konferansı**, 1-3 Kasım 2012.
- Karluk, Rıdvan (2014), **Türkiye Ekonomisi: Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.

- Karunaratne, Neil Dias (1988), "Macro-Economic Determinants Of Australia's Current Account, 1977-1986", **Weltwirtschaftliches Archiv**, 124, 713-728.
- Kaya, Ayşe (2013), **Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması**, Türkiye Bankalar Birliği.
- Kaya, Mehmet (2016), "Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(10), 51-75.
- Kaygısız, A. Durgun vd. (2016), "Türkiye'de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(1), 273-300.
- Kesikoğlu, Ferdi vd. (2013), "Cari açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi İçin Panel VAR Analizi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(2), 15-34.
- Kılıç, Cüneyt (2015), "Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 29(2), 407-420.
- Knight, Malcolm ve Scacciavillani, Fabio (1998), "Current Accounts: What Is Their Relevance for Economic Policymaking", **IMF Working Paper**, No. WP/98/71.
- Kutlar, Aziz (2017), **Ekonometrik Zaman Serileri, Teori ve Uygulama**, Umuttepe Yayınları, İstanbul.
- Kwalingana, Samson ve Nkuna, Onelie (2009), "The Determinats of Current Account Imbalances In Malawi" **Munich Personal RePEc Archive**, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/14694> (15.09.2017).
- Lebe, Fuat ve Akbaş, Yusuf E. (2013), "İthal Ham Petrol fiyatları İle Döviz Kurunun Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Araştırma" **EconAnadolu 2013 Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi**, 19-21 Haziran, Eskişehir.
- Maliye Bakanlığı (2010), **Yıllık Ekonomik Rapor 2010**, Ankara.
- _____ (2012), **Yıllık Ekonomik Rapor 2012**, Ankara.
- _____ (2013), **Yıllık Ekonomik Rapor 2013**, Ankara.
- _____ (2015), **Yıllık Ekonomik Rapor 2015**, Ankara.
- Mercan, Mehmet (2015), "Türkiye'de Ticari Dışa Açıklığın Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", **C.Ü. İİBF Dergisi**, 16(1), 1-24.
- Misztal, Piotr (2012), "The Link Between Government Budget And Current Account In The Baltic Countries", **MPRA Paper**, No: 40784.
- Oesterreichische Nationalbank (1998), "Current Account Imbalances In East and West: Do They Matter?", **Oesterreichische Nationalbank Publications**, Vienna.

- Oktar, Suat ve Dalyancı Levent (2012), “Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, XXXIII (II), 1-18.
- Oktayer, Asuman (2010), “Türkiye’de Bütçe Açığı, Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi”, **Maliye Dergisi**, (158), 431-447.
- Paya, M. Merih (2007), **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ökte, Kutluğhan Savaş (2011), “ Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 35(35), 221-236.
- Özbey, Funda Rana (2000), “Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2(1), 75-93.
- Peker, Osman ve Hotunoğlu, Hakan (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23(3), 221-237.
- Roubini, Nouriel (1988), “Current Account And Budget Deficits In An Intertemporal Model Of Consumption And Taxation Smoothing: A Solution To The ‘Feldstein-Horioka Puzzle’”, **NBER Working Paper Series**, No. 2773
- Sachs, Jeffrey (1981), “The Current Account In The Macroeconomic Adjustment Process” **NBER Working Paper**, No. 796.
- Sancak, Ercan ve Demirci, Nedret (2012), “Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(2), 159-198.
- Sever, Erşan ve Demir, Murat (2007), “Türkiye’de Bütçe Açığı İle Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi İle İncelenmesi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2(1), 47-63.
- Seyidoğlu, Halil (2015), **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, 20. Baskı, Güzem Can Yayınları, Nr. 29, İstanbul.
- Sims, Christopher A. (1980), “Macroeconomics And Reality”, **Econometrica**, 48(1), 1-48.
- Songur, Mehmet ve Yaman, Demet (2013), “ Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi”, **Maliye Dergisi**, 164, 220-232.
- Sönmez, Mustafa (2004), **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Sümer, Kutluk Kağan (2013), **Ekonometriye Giriş**, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Tanrikulu, O. Göktuğ (2006), “Türkiye 2006 Yılı İlerleme Raporu: Ekonomik Kriterler”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**, Yayın No: 2006-10.

- TCMB (2016), “Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yönelik Yöntemsel Açıklama”, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/BOPMetaveri.pdf> (14.11.2017).
- _____ (2018), “Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum (6. El Kitabı)”, <https://evds2.tcmb.gov.tr> (20.02.2018).
- Tarı, Recep ve Bozkurt, Hilal (2006), “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi (1991.1-2004.3)”, **İÜ İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, (4), 12-28.
- Telatar, Osman Murat ve Terzi, Harun (2009), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23(2), 119-134.
- Tiryaki, S. Tolga (2002), “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, **Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği**, 8(10).
- TOBB, (2008), “Ekonomik Rapor”, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor.pdf> (17.11.2017).
- Tunç Deveci, Tülin ve Değirmen Süleyman (2013), “İkiz Açık İlişkisi Kriz Öncü Göstergelerini Etkiler Mi? 2008 Küresel Kriz Işığında ABD ve Türkiye Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2), 1-14.
- Tunçsiper, Bedriye ve Sürekçi, Dilek (2011), “Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(3), 103-120.
- Turan, Taner ve Karakaş, Mesut (2016), “Cari Denge Ve Finans Hesabı İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama”, **Maliye Dergisi**, (170), 45-58.
- Turan, Zübeyir (2011), “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 4(1), 56-80.
- _____ (2015), “2002-2012 Yılları Arasında Türk İktisat Politikasındaki Gelişmeler”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8(1), 223-235.
- Tüğen, Kamil ve Güngör Gonca (2013), “Türkiye’de 1980-2011 Döneminde Bütçe Açıkları ve Açıkların Finansmanında Vergilerin Rolü” **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 50(575), 19-29.
- TÜİK (2018), “Fasıllara Göre Dış Ticaret”, <http://www.tuik.gov.tr> (20.02.2018).
- Tüleykan, Hayrettin ve Bayramoğlu, Selçuk (2016), “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Nr. 44, 401-420.
- Tülümce, S. Yaraşır (2013), “Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010)”, **Maliye Dergisi**, 165, 97-114.

- Tülümce, S. Yaraşır ve Özpençe, Özay (2014), “Türkiye’de Özel Tüketim Vergi Gelirleri Ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Analizi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(49), 280-291.
- Türkay, Hakan (2013), “Türkiye’de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı İlişkisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14(2), 253-269.
- TÜSİAD (2005), **2006 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye**, Yayın No: 2005-12-414, İstanbul.
- _____ (2017), **2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi**, Yayın No: 2016-12/584, İstanbul.
- _____ (2018), **2018 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi**, Yayın No: 2017-12/587, İstanbul.
- Uysal, Yaşar (2015), **Türkiye’de Tasarruf Açığı ve Arka Planı Üzerine Değerlendirmeler**, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/site/raporlar/turkiyedeTasarrufAcikArkaPlan.html> (20.11.2017).
- Uysal, Doğan vd. (2015), “Enerji İthalatı Ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(1), 63-78.
- Ülgen, Gülden (2010), **İktisat Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul.
- Yamak, Rahmi ve Köseoğlu, Mustafa (2015), **Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri**, Celepler Matbaacılık, 8. Baskı, Trabzon.
- Yanar, Rüstem ve Kerimoğlu, Güldem (2011), “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 3(2). 191-201.
- Yang, Lucun (2011) “An Empirical Analysis Of Current Account Determinants In Emerging Asian Economies”, **Cardiff Business School Working Papers Series**, E2011/10.
- Yapraklı, Sevda (2010), “Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 65(04), 141-164.
- Yılmaz, Ömer ve Akıncı, Merter (2011) “İktisadi Büyüme İle Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15(2), 363-377.
- Yüksel, Serhat ve Özsarı, Mustafa (2016), “Türkiye’deki Bireysel Krediler İle Enflasyon ve Cari İşlemler Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi”, **London Econworld Working Papers**.
- Yükseler, Zafer (2013), “Yatırım-Tasarruf Dengesi: Türkiye Uygulaması ve Sorunlar”, <https://www.researchgate.net/publication>

EKLER

Ek 1: Veri Seti

Yıllar	CA	BO	KKBG	KRİZ	PF	RK	TA
1980	-4,950	-2,440	7,000	0,000	102,760	141,100	4,040
1981	-2,720	4,850	3,000	0,000	102,010	131,100	2,740
1982	-1,470	3,560	3,000	0,000	86,950	129,000	1,880
1983	-3,110	4,970	4,000	0,000	73,600	127,000	3,050
1984	-2,390	6,710	4,000	0,000	69,470	127,500	2,500
1985	-1,507	4,240	3,000	0,000	62,720	116,500	1,930
1986	-1,930	7,010	3,000	0,000	31,760	95,900	2,390
1987	-0,920	9,480	5,000	0,000	39,920	93,300	1,770
1988	1,750	2,320	4,000	0,000	30,870	85,300	-0,110
1989	0,870	0,290	4,000	0,000	36,460	106,500	0,370
1990	-1,740	9,260	6,000	0,000	41,590	117,000	2,310
1991	0,160	0,720	7,000	0,000	34,390	112,900	1,100
1992	-0,610	5,030	8,000	0,000	32,450	114,900	1,480
1993	-3,570	7,650	8,000	0,000	27,920	125,700	4,290
1994	2,010	-4,660	5,000	1,000	26,210	95,700	0,850
1995	-1,370	7,870	4,000	0,000	28,130	103,100	3,440
1996	-1,340	7,370	7,000	0,000	32,870	101,700	2,150
1997	-1,390	7,570	6,000	0,000	28,800	115,900	2,230
1998	0,720	2,300	7,000	0,000	18,510	120,900	-1,640
1999	-0,360	-3,380	12,000	0,000	25,920	127,300	-0,150
2000	-3,630	6,640	9,000	0,000	40,250	147,600	2,960
2001	1,870	-5,960	12,000	1,000	31,060	116,300	-2,550
2002	-0,260	6,430	10,000	0,000	32,960	125,400	-0,430
2003	-2,420	5,600	7,000	0,000	37,680	140,600	2,550
2004	-3,508	9,640	4,000	0,000	47,510	143,200	3,730
2005	-4,180	9,000	0,000	0,000	62,600	171,400	4,170
2006	-5,640	7,100	-2,000	0,000	73,250	160,100	5,620
2007	-5,460	5,030	0,000	0,000	81,020	190,300	5,460
2008	-5,150	0,840	2,000	0,000	107,530	168,800	4,960
2009	-1,760	-4,700	5,000	1,000	68,800	170,200	1,590
2010	-5,780	8,480	2,000	0,000	86,940	189,300	5,640
2011	-8,930	11,110	0,000	0,000	114,040	163,170	8,820
2012	-5,480	4,780	1,000	0,000	110,090	175,150	5,510
2013	-6,690	8,490	0,000	0,000	105,320	159,260	6,590
2014	-4,670	5,160	1,000	0,000	94,680	165,820	4,620
2015	-3,730	6,080	0,000	0,000	48,890	154,370	3,580
2016	-3,830	3,180	1,000	0,000	40,320	145,270	3,720
2017	-4,630	5,110	2,400	0,000	49,980	134,170	4,480

Ek 2: Gecikme Uzunlukları

	Lag	logL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
BO	0	-163,817	NA	108,617	10,364	10,455	
	1	-144,671	34,700*	42,195*	9,416*	9,691*	
	2	-143,974	1,177	52,079	9,623	10,081	
	3	-141,036	4,590	56,169	9,690	10,331	
	4	-136,566	6,425	55,468	9,660	10,485	
	5	-135,145	1,866	66,964	9,822	10,829	
	6	-132,776	2,813	77,260	9,923	11,114	
KKBG	0	-153,052	NA	55,426	9,691	9,782	9,721
	1	-133,451	35,527*	20,926*	8,715*	8,990	8,806*
	2	-131,846	3,214	23,952	8,847	9,305	8,998
	3	-127,589	6,184	24,238	8,849	9,491	9,062
	4	-125,080	3,606	27,056	8,943	9,767	9,216
	5	-122,766	3,038	30,891	9,048	10,056	9,382
	6	-121,497	1,507	38,177	9,219	10,409	9,613
LPF	0	-81,083	NA	0,617	5,193	5,284	5,223
	1	-59,953	38,298*	0,211*	4,122*	4,396*	4,213*
	2	-59,627	0,549	0,267	4,352	4,810	4,504
	3	-57,438	3,421	0,302	4,465	5,106	4,677
	4	-55,019	3,476	0,339	4,564	5,388	4,837
	5	-54,080	1,233	0,422	4,755	5,763	5,089
	6	-51,685	2,284	0,486	4,855	6,046	5,250
LRK	0	-58,120	NA	0,147	3,757	3,849	3,788
	1	-35,661	40,706*	0,046*	2,603*	2,878*	2,694*
	2	-34,343	2,225	0,055	2,271	3,329	2,923
	3	-30,538	5,945	0,056	2,784	3,425	2,996
	4	-29,942	0,857	0,071	2,996	3,821	3,270
	5	-24,904	6,612	0,068	2,932	3,939	3,266
	6	-19,405	6,530	0,065	2,838	4,029	3,233
TA	0	-113,181	NA	4,586	7,199	7,290	7,229
	1	-96,274	30,644*	2,049*	6,392*	6,666*	6,483*
	2	-94,799	2,489	2,409	6,550	7,008	6,702
	3	-92,661	3,340	2,732	6,666	7,308	6,879
	4	-86,911	8,265	2,490	6,557	7,381	6,830
	5	-84,524	3,132	2,830	6,658	7,665	6,992
	6	-82,550	2,344	3,347	6,784	7,975	7,179

ÖZGEÇMİŞ

Sümeyye UZUN, 20.01.1992 tarihinde Giresun İli Yağlıdere İlçesi'nde doğdu. 2003 yılında Yağlıdere Mustafa Kemal İlkokulu'nu; 2006 yılında Giresun Mustafa Kemal Ortaokulu'nu, 2010 yılında Giresun Aksu Anadolu Lisesi'ni, 2014 yılında da İstanbul Üniversitesi - İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü'nü bitirdi. 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

UZUN, bekar olup İngilizce bilmektedir.

